

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

JAN KAUSI LINN

ELLE-MARI TALIVÉE

Jan Kaus on kirjutanud Tallinnast ja Tallinnale. Küllap on ta seejuures lähtunud ka iseenda väitest, et Tallinn – ja nii iga linn – ei saa olla üks raamat, vaid terve riulitäis raamatuid (Kaus 2004: 68). Romaan „Hetk” (2009) on autori määratluses armastus- ja vihakiri kodulinnale (vt Sibrits 2010), eraldi peatükiga „Tallinn, mu Tallinn”. Linnakujutuse ehedust on toonitatud 2012. aastal ilmunud romaanis „Kuju” (Helme 2013). Miniatuuridekogu „Tallinna kaart” (Kaus 2014b) kandis esialgu pealkirja „Armastuslaulud” (Kaus 2015)¹ – needki siis nimetatud linnale. Ka Kausi viimases, hoopis salapärasest Tarurootsist kõnelevas romaanis „Ma olen elus” (2014a) visandatakse Tallinna mõne üksiku mõjusa tõmbega. Lisaks on kirjanikule korda läinud mitmesugune Tallinna-teemaline kriitika ja esseistika (heaks näiteks on tema artikkel „Jalutades Vana-Kalamaja tänaval”, vt Kaus 2002). Seejuures on teda ajendanud katse „leida oma linnast üles see „miski”, mis paneb linna ikka ja jälle mõtetesse, kirjandusse, unedesse tagasi tulema, mis teeb linnast kummitava ja katuseta labürindi, mis on tulvil õhulisi ning hämmastavaid paiku” (Kaus 2005). Tallinna-kujutus on autori sõnul olnud kantud laiemast lähedustundest, mis „kuulub pigem mälule ja kujutlusvõimele kui kehadele” (Kaus 2015).

¹ Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastaauhinna kõnes tänas Jan Kaus Kai Aareleidi kui „Tallinna kaardi” ristiema. Küsisin käesolevat artiklit kirjutama hakates temalt e-kirjas, milline oli algne pealkiri ja kas võin seda mainida. Viidatud on Jan Kausi vastusele, kus ta avas ka pealkirja tagamaid.

Mõned linnaga tihedalt seotud motiivid, omamoodi koelõngad, jooksevad ühest Kausi raamatust teise: linn tekib ikka kas jalutajate või autosõitjate (näiteks taksojuhi) rännakuist ja seda ilmestab intensiivselt kohanimede nimetamine – tänavanimed funktsioneerivad „kui „anumad”, lähte- ja tõukekohad” (Kaus 2015). Kahtlemata on Kausi kirjanduslik Tallinn erinevate mälestuste reservuaar, olgu need siis fragmentaarsed, nagu üks linn isegi on (võib oletada, et mitugi unustatud asja linna lähiminevikust ärkavad just tekstides, olgu näiteks kaheksakümnendate aastate talvede pime Tallinn). Rohkem tundub vihjeid olevat varasemale kui tänapäeva linnale, teisalt on kujutatud üsna lähiajalooline – praeguse linna taustal ikka veel aimatav paik, kui hoolega vaadata.

1. Tees: „miski” kui linnalabürindi läbikirjutamine

1.1. Tallinna kaart

Alustuseks: Kausi tegelased avastavad ja kaardistavad kangekaelselt linna, kannavad valgele alale aina tänavanimed. Linn tekib, nagu öeldud, kõndides või sõites „jalutamise retoorika” kaudu – jalakäijad kirjutavad linnateksti, on Kaus nõustunud Michel de Certeauga (vt Kaus 2005). Kaart näibki olevat üks oluline mõiste, ja seda mitte pelgalt nimetamise vahendina. Kartograaf loob maailma, püüab maastiku kaardile; tema valib ja otsustab, mida ja miks ta nähtust ja erinevail viisil vastu võetust kaardile kannab. Seesama toimub Kausi raamatutes, olgu kartograafiks siin tegelane või jutustaja, ja isegi kui kirjeldatud Tallinn püüab kohati olla kõikehõlmav, on mõned kohad kahtlemata läbivalt olulisemad kui teised. Osa kaardirännakuid oleksid justkui kantud otse topograafilisest orienteerumisvajadusest, korraliku kaardi olemasolu igatsusest. Näiteks antikvaar Andres Susmar romaanis „Kuju”, olles osalt orienteerumisvõimetu, sest lapsepõlves läbi elatud ehmatus on võtnud temalt võime linna ruumiliselt tunnetada, kogub vanu Tallinna kaarte (Kaus 2012: 12). Võimalik muidugi, et Tallinn ongi vaatamata oma suurlinna mastaabi puudumisele raskesti haaratav, nagu Aare Pilv kirjutab „Ramadaanis”: „ta pole ei haaratav ega ka suurlinn” ning tundub „üle oma mõõtmete kasvanud väikelinnana” (Pilv 2010: 282).

Kaardiga aga piirduda ei saa: lugedes tekkiv linnakujutus kaldub seal-samas enam kompleksse maastiku kui väljajoonistatud tänavakaardi poole, kirjeldus haarab rohkeid tasandeid. Kausi tegelaste linn on järsku nagu ruumilisest lasteraamatust pärit. Esiti luuakse tänavate kaart (Vanaturu kael – Raekoja plats – Voorimehe tänav – Pikk tänav jne, Kaus 2012: 127). Siis moodustavad ühe liigutusega vertikaalse ruumi mingid olulised hooned ja tänaval liikuvad objektid, „[p]lisarateni vihased autobussid talvisel Hendriksoni küürul undamas” (Kaus 2012: 132) – ent need on üsna ebatavalised, pigem olevuslikud. Seejärel tekib viimaks teistmoodi aistitav ümbrus: on suvi, kastanilehed on linnaõhust tumenenud (Kaus 2012: 147); niisugune keskkond hakkab omakorda lehkama ja häälitsema, eritama „aguli түседат lõhna”, sõidukite heitgaasipilvi, higi ja grill-liha hõngu, noorte kehade erutust (Kaus 2009: 154). Kogu kaardile püütud ruum on justkui kehaliselt läbi tunnetatud – ikkagi läbi kõnnitud – ja tuuleilist tolmu ning helini mingi leppemärgiga kaardile kantud, maastikku kinnistatud.

1.2. Tallinna linnamaastik

Üks võimalus on tõlgendada Kausi Tallinna-kirjutust, ühe linna kujutamist ilukirjanduse vahenditega kui ühe linna mälumaastiku võimalikult ammen-davat loomist, kui paiga tööpoolest ruumilist kujutamist. See on visand, kus linnamaastik koosneb sellel asuvatest objektidest, aga sõlmub samas neist tükuvate tunnete, mälestuste ja unistuste, linlase argipäeva ja mõtteilma iseäralikuks konglomeraadiks – umbes nii, nagu maastiku mõistet seletab kultuurigeograafia (nt Cosgrove 2008). Selline linnamaastik on ilmselgelt kollektiivne loome. Isegi juhul, kui see on peamiselt just „autori enda mälestuste linn” (Helme 2013: 734), jääb ühise tõlgenduse võimalus seetõttu peale, et Kausi teostes on enamasti mitu vaatenurka: paralleelselt vaatavad linna vähemalt kaks tegelast, näiteks Eda ja Joosep romaanis „Hetk”. Kolme mehe Tallinna-nägemust kujutavas romaanis „Koju” on nähtud korraga linnaruumi ja linnamälu kirjeldamist, koha panoraamportreed (Vaher 2013: 109).

Kausi Tallinna maastikul leidub kõigepealt väga palju iseloomulikku, mida korduvalt kirjeldatakse. Näiteks on Tallinn kirikutornide ja tehaste linn, tornidest näib domineerivat Niguliste, siin asuvad ka teletorn ja peegelhotelid. Samas pole see kokkuvõttes „ei liha ega kala, ei Lääs ega Ida, ei küla ega linn”, vaid „väikese ilusa südamikuga, kivilahmakatest, pudedast puust ja asfaldist korrapäratu, lagunev keha, kus ükski kehaosa ei sobi veatult teisega kokku” (Kaus 2009: 154). Siitki lähtub asjaolu, et linn on igasuguste erinevate aistingutega seotud, ehtne meeltemaastik (vt Bunkše 2012: 60), näiteks huvitavatest välimistest teguritest tingitud lõhnamaastik, mille loomulik osa on isepäraste aroomidega seotud tänavad. Eriti „Tallinna kaardis” lisanduvad mitmed huvitavad linnalõhnad, olgu nende allikateks siis kohv ja friikartulid, kastanid, pärnad ning närtsinud lilled. See on ka valguse ja soojuse hilissuvelmaastik (Kaus 2014b: 14), sealsamas inimesest endast alguse saav üksilduse maastik (nagu tundub olevat näitleja Asko Oksa Tallinn romaanis „Koju”). Oma roll sellise linna äratamises on kindlasti just peentel paiga- ja tüübikirjeldustel (Tammik 2014), nende valulisel täpsusel (Liivamets 2009). Mõnedki hõllandused on pigem kirjutatud linna õhku kui maastikule endale. Näiteks on „Tallinna kaardis” kirjeldatud ühtainust sumedat suve saabumise õhtut Tallinna, hetke, mil valgus peegeldub akendel, härrasmehed laenavad pintsakud daamide õlgadele alles kesköö paiku, õied lõhnavad nagu „naised, kes on esimese kallistuse ootuses heitnud jalast sukad” (Kaus 2014b: 26). Sellisesse suvisesse Tallinna kuuluvad pärnaalleede säbruline katus, Nõmme mändide kuldne valgus, mis avardub linna kohale, aga ka hüpoteetiline sekvoiapark, justkui igavese suve pelguses tekkiv kujund (Kaus 2014b: 12, 14, 16).

Kausi linnakirjutuses tekitatud linnamaastik on nagu prantsuse geograafi ja filosoofi Augustin Berque'i miljöö või *médiance*, ruumiline ja dünaamiline protsess, mis kätkeb sel maastikul toimuvat pidevat loomist, mõistmist, tundmist, lugemist ja väljendamist (vt Kasemets 2014: 460–461). Või atmosfäär saksa filosoofi Hermann Schmitzi mõistes, mis loob silla sisemise ja välimise maastikukogemuse vahel, olles aga subjektiivsem ja tundelisem, seotud inimese kiindumusastmega sellesse kohta: kui miljöö visualiseerib maastikku teadlikult, siis atmosfäär on seotud seletamatute, nihkes kogemustega (Kasemets 2014: 461).

1.3. Läbikirjutatud Tallinn

Võiks nentida, et Kaus kirjutab huvitavalt uuesti läbi ka varasemas ilukirjanduses kujutatud linnamaastiku. Mõned asjad justkui ei muutugi kunagi. Linn on ikka veel niisama vertikaalne nagu Eduard Vilde ajal, tegelased tulevad linna väikestest puust agulimajadest, agul on ikka veel hierarhiline ja linna-ruumis perifeerne. Aguliaias kasvavad sirelid nagu Marie Underi luules või väikese Illimari esimese linnaskäigu mälestustes Tartu jõeäärsest tänavast. Agul haiseb – võrreldes A. H. Tammsaare või taas Vildega on hõng lihtsalt osalt teistmoodi kui varem: nüüd annavad sellele „mündi” tähtaja ületanud toidukaubad, viledad dressipüksid, määratud kahekümneviielised, liisunud õlu (Kaus 2009: 154). Teisalt on midagi täpselt nii nagu kunagi enne: põõningul kuivava pesu, puitbriketi, korstnate suitsu, hallitanud ja seenetanud puidu hõng (Kaus 2009: 154, 157). Maie Kalda on maininud eesti kirjandusliku aguli lõhnu kui seda kanti juba psühholoogilisel tasandil iseloomustavaid (Kalda 2001: 1718).²

Kausi Lasnamäe on töölisbarakk, hiidmagala (Kaus 2009: 82) nagu Vilde Liivapealne, Sibulaküla või Joaoru. Tallinn on ka siin kunagi elanute, nüüd aga surnute linn (Kaus 2009: 70) nagu baltisakslase Werner Bergengrueni pa-jatuste moodi novellides kogumikus „Surm Tallinnas” (1939, e.k 1966). Vanalinnasüda on niisama võõras kui Karl Ristikivi romaanis „Õige mehe koda”, kus sellele vastanduv uus linnaosa, Lambapea tänav, kerkib heinamaadele: „Tallinna kaardi” peatükis „Sügise tänav” mõtleb ta, et Toompea ei ole kuidagi Tallinna keskpunkt (Kaus 2014b: 49). „Hetkes” on jäädvustatud paneellinn: „Vaid mõne lausega on heidetud üldistav vaade Lasnamäele, ja see ei jää kujutuslikult alla visuaalsele panoraamile filmis „Sügisball”” (Liivamets 2009). Aga sealsamas on olemas ka Mati Undi romaani linnaosa ekvivalent, ehtne „Sügisball 2” aastakümneid hiljem: „Nende all elas oma elu Mustamäe, tuul tembutas peente liivajoontega asfaldil, prügikastidel istus kajakaid ja kasse, mõnikord ukerdas lagunevate telliskivimüüride, tuhkhalliks moondunud liivaga mänguplatside ja roostes, kuid ikka veel vaibakloppimiseks sobivate metalltorude vahel määratud inimesi, kes avasid prügikastide suid ja otsisid sealt õllepurke. Lapsed mängisid suitsukonide ja muu väiksema prahiga sõbralikult segunenud liivas, pooleldi purukspekstud liumägede vahel” (Kaus 2009: 115). Uudsuse võlu on sellelt küll igaveseks riisunud.

Kausi loodud linnas armastatakse ka distantsilt, läbi klaasi, mida on samuti varasemas ilukirjanduses kujutatud, ehkki erinevalt Arvo Valtoni novellist „Mustamäe armastus” ei krooni akna kaudu tuntud kiindumust lapse sünd-Asko Oksa ja Kristi salapärase suhe romaanis „Kuju” jääb igas mõttes viljatuks ja on sedavõrd südantmurdvam. Linnast võib ära minna elekter: meenub jälle Mati Unt, „Õös on asju”. Ning Kausi linnas kohatud tantsija – näiteks „Hetke” Joosep – ronib kõrgele linna katuste kohale nagu Balthasar Russowi kroonikas kirjeldatud köielkõndija ning Jaan Krossi romaanis „Kolme katku vahel” noore Russowina sedasama imeturnijat piiluv poisike Pall-Balthasar.

² Lõhn võib olla terve omaette linnateema, kui meelde tuletada XVII sajandi Tartut Meelis Friedenthali romaanis „Mesilased” (2012).

2. Antitees: unenäoline, pooleldi seletamatu „miski” ehk linlase linn

Kas tulemuseks on armastust, kiindumust, aga ka hirmu ja ängi objektidesse siduv Tallinna maastik, neid tundeid üha uuesti mõtestama ajendav miljöö? Või on see salapärane atmosfäär, inimese tundeilm, mis projitseerub hoopis linnale ja pakub sellest uue, avarama, üldistavama, mitte enam ühte linna klammerduva pildi?

Antikvaar Andres Susmar teab pisiasju „kusagilt Toompea pööningult leitud hallitanud kiikhobusest” (Kaus 2012: 13). Tema teadmised võiksid ju olla kuidagi iseloomulikud ka Kausi romaanide linnamaastikule – ühtpidi saab kiikhobusest teada valmimise aastat, värvi, materjali, isegi väikese omaniku nime ning lelu omandamise või kaotamise asjaolusid.

Jääb aga terve hulk asju – ka fakte, kindlasti aga tundeirvendusi, kiindumusastmeid –, mida teab ainult suksu kunagine omanik. Need on talle edasises kiikhobusest väljakasvamise elus millegi suurema alguseks, nende põhjal hakkab ta kogema maailma.

2.1. Tallinna avardumine

Kausi kirjanduslike linlaste poolt tajutav ja edasi antav Tallinna-miljöö on muutlik ja ajendab uusi tõlgendusi, ent ikka ja jälle otsitakse linnas/elus just oma kohta ja sellele kohale seletust – mitte ainult ühes kirjeldatud kohas, vaid maailmas üldse. Umbes nagu Unt kirjutab „Sügisballis” mitte ainult Mustamäest, vaid „lausa aistitavat **teksti**, detailselt fikseeritud seisundeid, peeneid meeltemuljeid, mis näitavad lugejale maailma nagu esmakordselt. Tähtis on tunne, hetk, pilt, mitte *story*” (Hennoste 1993: 61).

Nii võibki küsida, seda eriti Kausi viimase Tallinna-raamatu, „Tallinna kaardi” kohta: kas Kaus enam kirjeldabki põhieesmärgina Tallinna kaarte või maastikke? Tegelikult on ta juba 2002. aastal pakkunud välja oma linnaruumi mõtestamise viisi – kui olukorra, kus linn ei määra inimest, vaid „inimene paneb linna lõpmatu rahunemisega vibreerima” (Kaus 2002). Maire Liivamets on märkinud, et Kaus „tajub linna kui tervikut, kuid inimesi märkab indiviidide ning üksiklastena selles väiksemõõdulises, kuid kaootilises kohas” (Liivamets 2009) – see on iseendast oluline väide. Kausi romaanide linnaruumi on peetud ängistavaks ja painajalikuks, mille põhjusi on erinevalt tõlgendatud – näiteks igavese provintsilinna täitumatu suurlinlikkuse ihalusena (Tammik 2014). Iseäralikku painajalikkust tekitavad ka needsamad eespool mainitud tegelaste lõputud, aga samas kuidagi rutiinsed jalutuskäigud, mis allutavad kõndija „keha... linna käsikirjalise „teksti” jämedatele ja peentele joontele; nemad [jalakäijad] kirjutavadki linnateksti, ehkki ei suuda seda ise lugeda” (Certeau 2005: 152). Kausi tegelased ei suudagi kaua linna/maailma „lugeda”, ehkki püüdlevad nii väga selle poole; nad ei vabane enne linna/elu ängist, kui omandavad selle võime. Nad on tõepoolest väiksemõõdulised ja üksildased, neist lähtubki justkui ruumilist ebakindlust, suutmatust oma elupaigas end kindlalt tunda: ehkki Tallinn on kalju peale rajatud, on ta Juri Lotmanist lähtudes siiski ekstsentriline, ebakindlalt mere kaldal asuv linn (Lotman 1999: 328). Selliste tegelaste omamoodi koondkuju on „Tallinna kaardis” kohatud preili Laboratooriumi tänaval, „kes tuli rõdule unistama ja paemüüri vahtima, ühel päeval paisutas rinda rõõm, järgmisel tundis ta, kuidas see kitsas tänav ja kitsas rõdu teda lämmatasid” (Kaus 2014b: 44).

2.2. Maailmaäng

Romaani „Koju” üht peategelast, filmikriitik Rasmus Susmarit kummitab unenäomäng, mis toimub inimtühjas Tallinnas: ta peidab end vaenlaste eest, kes teda jahivad ning lõpuks tabavad – see on isegi omamoodi kergendus. Päril inimesteta linnadest saavad üldiselt kummituslikud paigad, khmeeride Angkor: liaanid põimuvad liivakivist templitesse, seos inimelanikega hajub iga aastaringiga üha enam.

Mõni selline linnaruumiga seotud hirmuunenäo põhjus peitub muidugi otseselt ikkagi linnaruumis, kus maastik omab/peegeldab/võimendab oma ajalugu. Näiteks läbivad Tallinna mälestuslikku linnaruumi mingid täna peaaegu nähtamatud, ent ajalukku kinnistunud võtmesündmused, mis ilukirjanduses vastu kajavad – vanasti 1905. aasta revolutsioon (Tammsaare, Ristikivi, Aadu Hint), nüüd näiteks 2007. aasta pronksiöö. Mingisugune katastroof, olgu kujutluslik või kunagi toimunud – 1944. aasta märtsipommitamine, kogu linna haarav elektrikatkestus, juba mainitud pronksiöö, Rasmus Susmari unenäomäng tühjas linnas –, on Kausil ühe tegelasi painava mõtte (taas)-tekitajana teksti sisse kirjutatud. Romaanis „Koju” lahvatab elektrikatkestuse kaudu ühe tegelase silmanägemise kaotanud vanaisa pimedus üle kogu linna (Vaher 2013: 109), see on Teise maailmasõja mälujalg.³

Ent ajaloost võnke ja võimenduse saavate sündmustega samavõrd kaaluksid on tegelaste „lihtsad” juhtumused nende enda elust, mis aga võinuks juhtuda ka ühes täiesti nimetus (kirjanduslikus) linnas. Fotograaf on romaanis „Hetk” jäädvustanud armastajad Eda ja Joosepi suvisel Toompuiesteel, temale tähendas paar vaid kompositsiooni osa, „vajalikku elusat laiku tänavajoonte vahel” (Kaus 2009: 10). Eda ja Joosep meenutavad seda hiljem kui hetke enne millegi purunemist, ometi on see mälestus, mida nad mõlemad vajavad, millest saab alguse omamoodi ärkamine ja uus elu. Joosep näeb fotot alles aastate pärast ja tema silmis koondub mustvalgesse momenti lootus ja rõõm, noore naise hele ilu ja õnn, kui „päevalgus justkui silitas armunult ta nahka” (Kaus 2009: 167). Kastanilehed pärgavad armastajaid ja tänavat, mis lihtsalt peab olema niisama hele, suvine, helge. Romaani lõpp veenab, et Joosep oskab teisel korral elus ära tunda selle, millest tuleb kinni hoida. Ta ei pea selleks tagasi Toompuiesteele minema.

2.3. Linlase hingekaart

„Tallinna kaart” toob juba ridamisi sisse selliseid atmosfäärivõnkumisi, mis seovad tegelase ühtpidi lõdvemalt linnaga, teisalt aga annavad võrratult edasi just inimese hingekaarti, kui selline asi olemas on. Imeline miniatuur „Tallinna kaardis” on näiteks „Endla tänav” (Kaus 2014b: 48). Kui Tallinna tunda, olla seisnud kuskil sealsamas Kassisaba-Tõnismäe nurgal, siis on see tekst kahtlemata sõlmitud ka sellesse ruumi: Tõnismäelt langevasse kivisesse Endla tänavasse. Ent ühtlasi on see rännak ühe mureliku noore naise hinge, tunnetesse ja hirmudesse, mis on ehedamad kui tema sammude all varjudeta valguses tänav – viimane võimendab neid, annab neile ruumilise võrdpildi. Tema/lugeja on prii tänavarägastikust, mis veel romaanis „Koju” segadusse

³ Sellest, kuidas ühes linnaruumis esialgu mitte haakuvad sündmused üheks tekstiks põimitakse, on suurepäraseks näiteks ansambli Velikije Luki muusikavideo „Tallinn põleb” (<https://www.youtube.com/watch?v=gzHYPNJ7vP4>).

ajas (Riismaa 2012). Ning ehkki seesama miniatuur kirjeldab rasket hingelist olukorda, on siin lootust: terve „Tallinna kaart” on helgem võib-olla just see- läbi, et ei olda oma ruumi vangis, vaid tuntakse end selles kodus.

Varem olen seda olekut „Tallinna kaardi” puhul kirjeldanud tundekaardi- na (Talivee 2014), nõnda lõpetab miniatuuridekogumiku ju Kaus: „Mul poleks selle vastu midagi, kui mu aknale oleks kleebitud mu tunnete kaart” (Kaus 2014b: 51). Kaarti on talletatud emotsioonid, muljed, ärkamised ja tõlgendu- sed, mis võivad – aga tingimata ei pruugi – äratada lugeja oma (Tal)linna. *Ta* asemele astub *ma*. Eriti hinnatav on seejuures Kausi *ma*-vormi mitmehäälsus, kord ühest, kord teisest soost, võib-olla isegi igas loos erinev.

„Tallinna kaardis” võimendub linn kui inimeste lugu, kui paljude inimeste lood ühes rahutus tänapäevases kohas, kui see ka ei ole suurlinn. Iga sellise ini- mese lugu avaneb kiikhobusega sarnaselt vaid osaliselt lihtsalt; ülejäänud jätab võimaluse selleksamaks „miskiks”, mida ei pea suutma alati lahti seletada. Kummituseks, unenäoks. Selleks, mis ilukirjanduses vastu heliseb, aga mida ei tohigi minu arvates saada lõplikult seletada, muidu kaotaks ta oma võlujõu.

Kokkuvõtteks

Kas peaks siinkohal sünteesina saama kokku võtta arusaama, et linn on ini- mesed, mitte artefakt? Peeter Helme on kirjutanud: Tallinn on ise tugevaim tegelane, näiteks romaani „Kuju” „kõige elusam karakter”, mis annab oma ela- nikele koha ja õigustuse (Helme 2013). Kas on? Jah, sel juhul, kui see on linn, mis ikkagi tekib inimestest, nende elukaartidest. Kaus ei jutustagi niivõrd ühe linna lugu: ta kujutab linnainimese lugu Tallinnas; tema teed (siin) linnas: minu meelest on see oluline. Geoff Nicholsoni parafraseerides: linnakaart ei ole enam vajalik, kui on rajatud uus linn, mitte see, mis on tehtud kivist ja tellis- test, betoonist ja bituumenist, vaid selline, mis on loodud mälust, kujutlusvõi- mest ja kinganahast.⁴ Vahe on siin õhkõrn, kohati tõesti tunnetuse küsimus.

Kirjandus

B u n k š e, Edmunds Valdemārs 2012. Geograafia ja elamise kunst. Tallinn: Varrak.
C e r t e a u, Michel de 2005. Igapäevased praktikad I. Tegemiskunstitid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

C o s g r o v e, Denis 2008. Geograafia on igal pool. Kultuur ja sümbolism inimese maastikes. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 70–97.

H e l m e, Peeter 2013. Jah, vigadega – aga suurepärane. – Looming, nr 5, lk 734–735.

H e n n o s t e, Tiit 1993. Mati Unt. Mälestused ja lootused. – Vikerkaar, nr 12, lk 60–63.

K a l d a, Maie 2001. Eesti kirjanduslik agul. – Looming, nr 11, lk 1715–1726.

K a s e m e t s, Kadri 2014. Visual meaning-making in an underprivileged neigh- bourhood landscape: milieus and atmospheres. – Visual Communication, kd 13, nr 4, lk 459–470.

K a u s, Jan 2002. Jalutades Vana-Kalamaja tänaval. – Sirp 8. II.

⁴ „They’re no longer necessary since I have created a new London, not one made out of stone and brick, tarmac and concrete, but a London created out of memory, imagination and shoe leather”. Tsitaat Geoff Nicholsoni romaanist „Bleeding London”, 1997 (vt Schechner 2007).

- K a u s, Jan 2004. Tallinn: ühe linna lugemise ühest võimalusest. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 64–73.
- K a u s, Jan 2005. Rohtunud rajad linna nähtamatul kaardil. – Ehituskunst, nr 43–44. Arhitektuur ja meedia. Tallinn: Eesti Arhitektide Liit, lk 46–50. <http://ehituskunst.ee/jan-kaus-rohtunud-rajad-linna-nahtamatul-kaardil> (7. V 2015).
- K a u s, Jan 2009. Hetk. Tallinn: Tuum.
- K a u s, Jan 2012. Koju. Tallinn: Tuum.
- K a u s, Jan 2014a. Ma olen elus. Tallinn: Tuum.
- K a u s, Jan 2014b. Tallinna kaart. Miniatuurid. – Loomingu Raamatukogu, nr 20. Tallinn: SA Kultuurileht.
- K a u s, Jan 2015. E-kiri E.-M. Taliveele 7. IV.
- L i i v a m e t s, Maire 2009. Jan Kaus. Hetk. – Kirjanduse ja keele ajaveeb. Rahvusraamatukogu kirjanduse ja keele asjatundjate arvamus, 7. XII. <http://kirjandusjakeel.blogspot.com/2009/12/jan-kaus-hetk.html> (7. V 2015).
- L o t m a n, Juri 1999. Semiosfäärist. Tallinn: Vagabund.
- P i l v, Aare 2010. Ramadaan. Tallinn: Tuum.
- R i i s m a a, Kaur 2012. Tallinlastest ja tallinlastele kirjutatud linnaromaan. – Eesti Päevaleht 19. XI.
- S c h e c h n e r, Brooke 2007. Thank you and goodnight... – Brooke's Blog, 19. XI. <http://brookeslondongetaway.blogspot.com> (7. V 2015).
- S i b r i t s, Heili 2010. Jan Kausi lugu üksindusest ja lähedusest. – Postimees: AK 23. I.
- T a l i v e e, Elle-Mari 2014. Üks mitmekihiline tundekaart. – Sirp 10. IX.
- T a m m i k, Toivo 2014. Jan Kaus. Koju. – Nihilist 22. X. <http://nihilist.fm/kaus> (7. V 2015).
- V a h e r, Berk 2013. Tallinn, Kausi-kujuline katkestusküla. – Vikerkaar, nr 3, lk 106–109.

The personal city of Jan Kaus

Keywords: Jan Kaus, cities in fiction, cultural geography, memoryscape and mindscape, city mapping, Michel de Certeau

Jan Kaus's approach to Tallinn in his prose is analysed. Using mapping, description, history, memory and memories of the place Kaus depicts the town through the views of different characters, while the motifs are often the same. The article examines whether the author prefers to describe the town or rather concentrates on the feelings and sense of identity of its inhabitants and on how it manifests in their interpretation of their town. As to the ways used to bring Tallinn home to the reader Kaus often chooses to convey a subtle cognitive milieu or atmosphere, connecting peoples' fates with the cityscape. Kaus's depiction of Tallinn often includes earlier texts on the town, while in his collection of literary miniatures *Tallinna kaart* („Map of Tallinn”, 2014) he captures the town as a state of mind, managing the soul map of a city person.

Elle-Mari Talivee (b. 1974), MA, Tallinn University, Estonian Institute of Humanities, doctoral student; Under and Tuglas Literature Centre, researcher, ellemari@utkk.ee

NAISE ENESETEADVUSE JA IHA SÜND SONETIS

Marie Under ja Edna St. Vincent Millay (I)

REBEKKA LOTMAN

SU TUBA

*Su mulle suletud ja salaline tuba
Öösinine ja leinahämar nüüd.
Peaaegu kõlab see kui kaunis müüt,
Et veetsid päivi siin, nii kaugeid juba.
Ei mõnda aega tihkand võtta luba
Ma üle läve astu: nagu süüd
Ma kandsin iha endas, põles püüd
Su poole, salapäraline tuba.
Kuid tundes elu tühjushalli pausi,
Siis hilislilledega täitsin kausi
– Pihlkobarad, reseedad, skabioosid –,
Ma ukse avasin – kui üle haua
Su voodi kohal kumardasin kaua,
Ja patja peitsin omad suudlusroosid.*

Marie Under, 1918

SINHABE

*Sa paotasid – kui poleks tohtind – ust.
Nüüd sisene ja uuri lähemalt,
mis vääris reetmist. Pole varandust
siin, puudub nõiapada või kristall –
tõe peegel, pole samas ahnuses
kui sinul hukka saanud naiste päid.
Sa vaata ringi selles tühjuses –
toas ämblikke ja tolmu üksnes näed.
Ent oma elus ainult endale
ma olen hoidnud kõigest selle toa.
Mind rüvetasid, kui mu uksele
sa täna õhtul tulid omal loal,
ja näha sind ei tohi enam eal.
Nüüd ruum on sinu. Uue leidma pean.*

Edna St. Vincent Millay, 1917
(Millay 2015)

Mitmed tänapäeva monograafiad pühenduvad naissubjekti, tema iha, eneseteadvuse ja hääle analüüsile lääne sonetitraditsioonis.¹ Ühe vers-
tapostina nähakse siin Ameerika poetessi, 1923. aasta Pulitzeri luule-
auhinna laureaadi Edna St. Vincent Millay rikast sonetiloomingut, mis pühit-
ses naishäälega erootilist armastust siin ja praegu. Millay armastussonettide
seeriaid peetakse petrarkismi, lääne luulekultuuris enam kui viiesaja aasta
jooksul juurdunud sonetitraditsiooni kontekstis murranguliseks. Millay de-
büteeris ja avaldas esimesed uue ajastu naise häälega sonetid 1917. aastal
ehk samal aastal, kui Marie Under avaldas oma varjamatust ihast pakatava
esikkogu „Sonetid”. Mõlemad autorid armastasid sonetivormi: Under on kirju-
tanud üle 100 soneti, Millay sonetitoodang küünib üle 180. Mõlemad valasid
sellesse vormi igatsused ja kired, meelelised tundmused ja hingeliikumised.
Nende samal ajal, ent erineval pool maakera kirjutatud sonetid astuvad sageli
lausa hämmastavasse dialoogi. Ühest küljest on mõlema poetessi sonettide
hääleks tihti eneseteadvus, seksuaalne ja ihalev naissoost *mina* ning mitmel
puhul loovad nad äärmiselt sarnase poeetilise maailma, teisalt võib paiguti
näha, et nad esindavad selle maailma eri poolusi.

¹ Vt nt Distiller 2008; Moore 2000; Lustig 2007; Ramsden 2012.

Mõlema autori erootilised sonetid pälvisid kirgliku vastuvõtu nii publikult kui ka kriitikuteelt: moralistid kritiseerisid neid, osa kriitikuid ülistasid. Mõlema raamatud löid luulekogude müügirekordeid. Underi septembris avaldatud esikkogu müüdi läbi veel enne aasta lõppu ning nagu märgib Sirje Kiin, ilmus teos kolmes trükis ja nii toonases kui ka tänases mõistes erakordselt arvukas tiraažis, üle 3000 eksemplari (2009: 218). Suuretiraažilised olid ka Underi järgmised Siuru-aegsed kogud, nt raamatut „Sinine puri” trükiti 1500 eksemplari. Millay menukamaid luulekogusid osteti juba esimese kuuga üle 30 000 eksemplari, mis oli ingliskeelse luule puhul samuti rekordiline. Niisiis suurendasid mõlemad poetessid inimeste huvi luule vastu, tõstsid lüürika oma kultuuris tähtsamale kohale.

Nii Underi kui ka Millay luule biograafilistes uurimustes on vaagitud, kellest innustatuna on need meelelised sonetid kirjutatud, enamik mõlema sonetitoodangust on sündinud keerukaist meessuhteist. Underi avakogu lembesonetid pärinevad vahemikust 1912–1917, mil ta oli abielus Karl Hackeriga, samal ajal olid tal romantilised suhted tulevase abikaasa Artur Adsoniga. Vahetu mahtus suveromanss Tuglasega, kellele „Sonettides” on pühendatud kolm luuletust, ülejäänud aga Adsonile (Kiin 2009: 178–196). Millayl on eristatud, millised tema sonetid on inspireeritud Edmund Wilsonist, millised Arthur Ficke’ist jne. Sonetiseerias „Fatal Interview” („Saatuslik kohtumine”, 1941) on enamik luuletusi adresseeritud armukesele George Dillonile, üksikud ka abikaasa Eugen Boissevainile. Mõlema poetessi elust on kirjutatud pikantseid detaile sisaldavad põhjalikud biograafiad.² Korra on neid XX sajandi suuri naissonetiste ka võrreldud ja üsna kurioosses kontekstis. 1940. aastal kirjutas Ants Oras:

Kui on veel tarvis tõendit selle kohta, et naised suudavad luua esmajärgulisi vaimseid väärtusi, siis Marie Underi luule annab selle tõendi. Maailmas on ja on olnud palju naiskirjanikke, kellest mitmedki – näiteks Selma Lagerlöf, Virginia Woolf, Pearl Buck – kuuluvad väga kõrgesse klassi. Kuid kirjanduse kõige nõudlikumal alal, luules, leidub vastavale tasemele jõudnud naisi õige vähe. **Anna de Noailles, Else Lasker-Schüler, Onerva, Edna St. Vincent Millay ei suuda ükski seista täisõiguslikuna oma kuulsimate meeskolleegide kõrval. Selle vastu Under talub julgesti võrdlust iga eesti poeediga ning praeguse Euroopa poetesside seast on temaga täiesti samaväärseid kuju- sid raske leida** (Oras 1940: 229, *minu rõhutused* – R. L.).

Niisiis leiab Oras, kellest sai Underi ihukriitik ja ka mentor, et erinevalt Ameerika kolleegist õnnestub Underil tõusta poeedina meesluuletajate tasemeni. Nagu on märkinud Kiin: „Mida suuremaks luuletajaks Under kaasaegses kriitikas tunnistati, seda enam hakati tema tekstides nägema mehelike kvaliteete” (2009: 732). Sellist meeste perspektiivist hindamist kohtab ka Millay puhul, aga eelkõige alates Teise maailmasõja algusest, mil Millay luulesse siginesid ühiskondlikud ja poliitilised teemad; veel enam, feministlikud autorid on märkinud, et modernistlikud kriitikud soolistasid kaanoni, kõrgmodernismist sai maskuliinne diskursus, ning Millay – nagu mitmed teised naisautorid – kirjutati kaanonist välja (vt nt Clark 1991; Scott 2007). Iseära-

² Underi elust vt Kiin 2009, Millay kohta vt Epstein 2002; Milford 2001; ka Lotman 2015.

nis Millay sõjaaegseid seisukohavõtte luules hakati nimetama hüsteeriliseks ja sentimentaalseks propagandavärsiks. Kriitikud leidsid, et sõjaaegne luule väljendas rohkem poetessi tundeid, kui analüüsis poliitilist ummikseisu (vt nt Walker 1996).

Veel lausub Oras Underi kohta: „Kui keeletõkked ei oleks liiga kõrged, siis ei oskaks kujutella midagi, mis teda suudaks takistada saamaks euroopalikuks kuulsuseks – mitte üheks neist „populaarsetest” kuulsustest, keda laialt loetakse, kuid kes siiski jäävad hooaja näheteks, vaid neist, kes lisavad midagi olulist vaimuelule, kes süvendavad ja peenendavad ja annavad olemasolule uusi väärtuslikke varjundeid ja rikkama sisu” (Oras 1940: 229). Kuid ehkki Underit esitati alates 1945. aastast kolmekümne aasta jooksul pea igal aastal Nobeli preemia ja hellitati kõrgeid lootusi (Kiin 2009: 794), ei pärjatud teda ühegi maineka rahvusvahelise luuleauhinnaga. Ent Oras, kes väsimatult Underi luulet Euroopas levitada püüdis, otsis tema luules varjamatult mehelikke väärtusi. Artiklis „Marie Underi luule areng” leiab ta, et kuigi laiem üldsus tunneb Underit „Sonettide” järgi, on tema panus poeedina suurem just hilisemal ajal:

Kui siis aegamööda Marie Underi luules hakkas toimuma peagu täielik ümbersünd, oli kahjuks mitmesugustel põhjustel hakand jahtuma suure publiku kord nii ootamatult kuumaks köet huvi luule vastu üldse, nii et hilisem ja meisterlikum Under, kes andnud eesti kirjandusele hoopis rohkem, elab üldisuses vist märksa nõrgemalt kui too, kes laulis esimesi ekstaatilisi ja veenvaid meelelisve hümne, mida meie kirjandus tunneb (Oras 1933: 334).

Tõenäoliselt just siit algab Underi kaanon, mis üksmeelselt kinnitab, et Underi loominguline kulminatsioon jääb 1920. ja 1930. aastatesse (nt Muru 2012: 609) või veel kitsamasse perioodi, aastatesse 1927–1930, mil temalt ilmus neli luulekogu. Nii nimetab „Eesti kirjanduslugu” (2000: 239) Underi kesk- ja kõrgpunktina lüürikakogusid „Hääl varjust” (1927), „Rõõm ühest ilusast päevast” (1928) ja „Lageda taeva all” (1930) ning ballaadikogu „Õnnevarjutus” (1929), Vikipeedia toob tähtteostena välja neist vaid kaks esimest. See väärrib märkimist, sest Underi rikas sonetilooming jääb seega tema tähtsamaks peetud luulest peaaegu täiesti välja – enamik Underi sonette ilmus Siuru ajal, osa pärast Teist maailmasõda ning just loomingu harjaks peetud ajavahemikul ilmus Underil vaid kuus küllaltki marginaalset sonetti. Kuigi Underi sonetid on tema loetuimad ja tsiteerituimad luuletused ning kultuurilukku on ta jäänud Siuruprintsessina, peetakse kriitilises diskursuses sonettidest olulisemaks poliitilisi ja ühiskondlikke ajalaule Tarapita perioodilt ja pärast seda. Et Underit ei seostataks armastussonettide ega erootikaga, on rõhutanud kirjas Underile Visnapuu, kes on teinud suisa statistikat, näitamaks lembesonettide tähtsusetust Underi loomingus: tema andmeil on ilmunud 250 luuletusest vaid 33 „armastusmotiivilist” (Visnapuu 1933: 332).³

³ „Olen ikka mõistnud, et *Verivalla* ja *Pärisosa* tähendavad Teie loomingus suurt murrangut, mitte üksi Teie, vaid kogu eesti luules. Sest neis luuletiskogudes 1920. aasta ümber likvideerite Teie eneses pärandusliku estetismi ja vabanete kogu oma suure ja kõrgemeelse naisesüdamega aja eetosele,” kirjutab Visnapuu. Veelgi enam, ta loodab, et ajaga unustatakse „üleardused külgeriputatud sildikesed”, mis näevad Underit erootilise luuletaja ja esteedina (Visnapuu 1933: 333).

Tundub, nagu hakanuks kirjanduslugu varjamatut seksuaalsust luules häbenema (Under on tänaseks kivvi raiutud väärrika vanaldase daamina, keda on raske seostada erootilise luulega)⁴ või takerdunuks nende sonettide meisterlikkuse hindamisel vormikonarustesse – mis, tuleb märkida, esinevad ka hilisema Underi värsitehnikas. Kriitikana on toodud välja ka tema sonettide monotoonsust, ent just korduvuse intensiivsusega õnnestus Underil naishääl võimsalt kõlama panna. Märkamata on jäänud tema sonettide uuenduslikkus lääne luulekultuuri kontekstis, eriti naissubjekti olemus selles traditsioonilises sonetivormis, mis on muutnud vähemalt möödunud sajandi 70.–80. aastast Millay sonetid maailma sonetiloos üheks tähiseks.

Underi varaste sonettide kriitika rõhutab sageli tema luule naiselikkust,⁵ paradoksaalsusena märgib Kiin, et Underit on küll võrreldud eesti kriitikas maailma suurte poetidega, ent mitte poetessidega, erandiks paar mainimist samas lauses nt Louise Labé ja Elisabeth Barrett Browningiga (Kiin 2009: 730).

Käesolev artikkel jaguneb kaheks osaks. Esimeses antakse ülevaade petrarkistlikust traditsioonist, kuhu Underi ja Millay armastussonettide seeriad on end juba vormiliselt sisse kirjutanud, vaadeldakse selle subjekti ning tema eneseloomet ning põgusalt varasemaid armastussonetti viljelnud poetesse. Siin toetatakse enim feministliku kirjandusteoreetiku Mary B. Moore'i monograafiale „Desiring Voices: Women Sonneteers and Petrarchism” (2000) ja psühhoanalüütilise feminismi esindaja Natasha Distilleri teesele „Desire and Gender in the Sonnet Tradition” (2008). Samuti analüüsitakse Underi sonettide kultuurilist konteksti, mis erineb märgatavalt Millay omast.

Artikli teine osa pühendub Millay ja Underi armastussonettide semantilise maailma võrdlevale analüüsile. Nende sonettide luuleilma vaadeldakse peamiste teemade ja motiivide kaupa. Seejuures pole eesmärgiks Millay sonettide ammendav käsitlus – tema rikkaliku sonetiloomingu aspektide ja strateegiate analüüsile on pühendatud põhjalikke uurimusi –, vaid vaadelda Underi sonette Millay omade kontekstis, analüüsida nende kahe sonetisti poetiliste maailmade ristumisi ja lahknevusi. Viimaks püüab artikkel paigutada Underi sonetid maailma naissonetistide loomingu konteksti.

1.1. Petrarkism, subjektiivsus ja soolistumine

Sonett sündis XIII sajandil Sitsiilias Frederick II õukonnas Giacomo da Lentini sulest, luues luules uue, vastuolulise ja mitmetasandilise subjekti. Juba soneti formaalne struktuur, selle ebaproportsionaalsus (4+4+3+3) rajab sobiva platvormi küsimusteks-vastusteks ning dialektiliseks arutluseks.⁶ Sageli peetakse soneti leiutamist uusaegse mentaliteedi ja eneseteadvuse alguseks.⁷

Kuulsaks kirjutasid sonetivormi Dante ja Petrarca armastussonettide seeriatega ning nende loomingu tikkiski traditsioon, mida retrospektiivselt hakati nimetama petrarkismiks. Petrarca „Il Canzoniere” (ka „Rime Sparse”; ilmus 1470; e.k „Laulude raamat” või „Riimid”) sisaldab 317 sonetti, 29

⁴ Pean silmas Mati Karmini marmorukuju Marie Underist Eesti Rahvusraamatukogu ees.

⁵ Ülevaadet Underi luule soolisest lugemisest vt Kiin 2009: 726–737.

⁶ Soneti semiootilise mehhanismi kohta vt Lotman 2013a.

⁷ Paul Oppenheimer märgib, et kuivõrd sonett oli esimene vaikseks lugemiseks – mitte muusika saatel esitamiseks – loodud luulevorm pärast Rooma impeeriumi langemist, sündis sellega uusaegne eneseteadvus luules (Oppenheimer 1989: 3).

kantsooni jt lüürilisi luuletusi, mis väljendavad luulemia võimatut armastust Laura vastu. Petrarca oli omakorda mõjutatud Dante armastussonettidest Beatricele (prosimeetrumis teos „Vita nova”, 1295).⁸ Laias tähenduses peetakse petrarkismi all silmas armastussonettide seeriaid, mis vastavad formaalselt struktuurilt Petrarca sonettidele.⁹

Kitsas tähenduses hõlmab termin ka ideoloogiat. „Ükskõik, milleks see on muutunud, sonett kui kirjanduslaad sai alguse vahendina, mis oli platvormiks ihaleva mina ja selle erootilise iha objektidele,” kirjutab sonetiurija Diana Henderson (2011: 46). Petrarkism on poetiline traditsioon, kus luulesubjekt, kelleks on primaarselt mees, loob end iha kaudu armastatu, naise järele. Iha on aga alati kättesaamatu. Selle kannatuse ja igatsuse tagajärjel leiab subjekt lunastuse. Ihaldatu võtab sageli ebamaise ingelnaise (it *donna angelicata*) kuju, nagu Dante Beatrice, ning ingelnaisest saab meedium, mis juhatab *persona* jumaliku armastuse mõistmiseni. Petrarca Laurat aga ei saa enam ingelnaiseks pidada, vaid – nagu kirjeldab Jüri Talvet – tema kujutisest õhkub meelelis-kehalist tundmust. Armastus Petrarca sonettides on ühtaegu vabadus ja vangla, leiab Talvet, ning ka „piirilolek, piirilesunnitus kui inimeksistentsi lahutamatu tingimus” (2005: 381). Algupärase soneti subjekt väljendab lõhet enda ja armastatu, igatsuste ja tegelikkuse vahel, teda piinavad küsimused kehalistest naudingutest ja jumalikust armastusest, taevasest ja maisest, ihaldusväärsest ja keelatud. Need vastuolud konstitueerivad soneti poetilise *mina*.

Privaatse *mina* eneseloomine toimub sonetivormis, st avalikult – poetiline *mina* kirjutab end olevaks, väljendades isiklikke kahtlusi ja igatsusi publiku, st lugeja ees.¹⁰ Kättesaamatuid ja *mind* keerustavaid ihasid väljendatakse sonetiseerias, mis on juba ise unikaalne žanr. Michael Spiller märgib, et sonetiseeria on ainus kirjanduslik žanr, mille iga osa moodustab korruga terviku ja on omakorda osa tervikust, ning Dante ja Petrarca luulest algas sellistes seeriates poetilise *mina* sisekaemus ja eneseanalüüs, võimaldades markeerida subjekti ambivalentset ja mitmetasandiliselt (Spiller 1997: 141–142).

Ent petrarkistlikul subjektil on lisaks komplitseeritusele ja enda loomise ihalemise kaudu sonetivormis veel üks oluline aspekt. Simone de Beauvoiri kuulus tsitaat ütleb, et „naiseks ei sünnita, aga saadakse” (1997 [1949]: 149), ning feministlikes käsitlustes nähakse petrarkismi, mis on läbi sajandite olnud võimas õhtumaise kultuuri meedium, ühe naise soorollide formatsiooni vahendina. Mary B. Moore nimetabki petrarkismi de Lauretise (1987) mõistes sootehnoloogiaks (2000: 14). Samuti pakub see diskursus rikast allikmaterjali

⁸ E.k: Dante Alighieri, Uus elu. Tlk Johannes Semper. Tartu: Ed. Bergmann, 1924; Dante Alighieri, Vita nova ehk Uus elu. Tlk Rein Raud. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012.

⁹ Stroofiskeemiks 4+4+3+3 (8+6), riimiskeemiks nelikuis abba/abba, kolmikuis olid levinuimad kombinatsioonid cde/cde, cdc/dcd, cdd/cdd, cdd/ece ja cdd/ccd. Petrarca sonettide värsimõõduks oli üksteistsilbik, mille vasteks on silbilis-rõhulises värsisüsteemis saanud 5-jalaline jamb. Algupärastel Itaalia sonettidel on vaid naisriimid.

¹⁰ Dante esimesi Beatricele pühendatud sonette sisaldava „Vita nova” eestikeelse väljaande saatesõnas kirjutab Rein Raud: „...XIII sajandi lõpukümnendiks olid „uue maheda stiili” luuletajad suutnud radikaalselt muuta armastusluule funktsiooni: daamile saadeta-vatest värssidest, mille üks ja võib-olla isegi peamine mõte oli aidata kaasa armastajate sihtide saavutamisele, olid tekstis muutunud enam-vähem eesmärgiks iseeneses, luuletaja eneseanalüüsi ja sisekaemuse vahendamise viisiks, mis ühtlasi võimaldas inimlike tunnete kaudu suhet jumaliku absoluudiga” (Raud 2012: 30).

selle kohta, kuidas subjektiivsus üldse, teisalt kitsamalt sooline identiteet ja kultuuriline sugu (*gender*, vastandatuna bioloogilisele soole – *sex*) on konstrueeritud ning kuidas see on muutunud. Natasha Distiller märgib, et lääne kultuuris kuulub avalikult kõneleva ihaleva subjekti positsioon primaarselt meessoole ning nii kõnelev naine peab arvestama kõnelejapositsiooni implitsiitse soolistamisega (Distiller 2008: 1). Ka traditsiooniliste petrarkistlike armastussonettide subjekt on mees, kes kirjutab end iha kaudu olevaks, loob performatiivselt sonetti kirjutades iseennast.

Ühtlasi on subjekt ohver, kes kannatuse ja selle väljendamise kaudu sonettides lunastuse leiab. *Mina* on vaevatud teda saatusenoolega tabanud ihast, nagu langes Petrarca *mina* Amori saagiks:

*Mind Amor palja leidis relvi poolest,
tee hingepõhjast silmaveele lahti –
uks ka ei kaitse, värav ka ei kata.*

*Ma arvan, nii ei peeta ausat jahti,
et mina, kerge saak, küll langen noolest,
teid kaitstut, üldse ent ei ähvardata* (Petrarca 1984).

Ta on allutatud kaotusele, puudusele ja kahetsusele (Distiller 2008: 30). Vt nt Petrarca sonetti „Kevade tagasitulek”:

*Kuid mulle, väsinule, ohkamised
Siis tulevad, mis rinnust kisub see,
Kes taevasse viis võtmed ülesse.*

*Ja lauljad linnud, aasad õilmelised
Ja naiste ilus ilmed mahedad
On kõrb ja julmad, valjud, valusad* (Petrarca 1923).

Tähtis komponent *minu* formatsioonis on *sinu* tõrkus ja kättesaamatus – ideaalne iha objekt peab olema vooruslik, tema objektistaatus on ühtaegu keeldumine ja võimetus kõnelda (Distiller 2008: 29). Jüri Talvet on rõhutanud Petrarca sonettide sõnumina ebalust, mis läbib ta luulemina eksistentsi (Talvet 2005: 375).

Petrarkistlikus tropoloogias on kesksed visuaalsed kujundid, sh silm ja nägemine ning *sina* on *minu* peegliks. *Sind* on vaja, et *mina* näeks ennast selgemini, teist silmates silmab *mina* ennast. Inglise keeles on silm ja mina ka riimpartnerid, nagu sõnastab Mary Moore: „Silm [*eye*] on korruga petrarkismi verb ja subjekt, nagu on *mina* [*I*]: fiktiivse poeedi eneseloomine oma armastatu peegeldavas silmas hõlmab armastatu tema enda *minasse*, nii et ta *minab* [*I's*] – ehk muudab teise iseendaks –, kui ta teda silmab” (Moore 2000: 1). Nancy Vickersi väitel kujutatakse Laurat ainult üksikute kehaosade kaudu, mitte kordagi tervikuna, samuti on tema hääl vaigistatud, tema poole ei pöördata otse, ta on vaid osa subjekti komplitseeritud isiksusest (Vickers 1989). Laura metonüümset, terviku asemel osana kujutamist, armastatu fragmenteerimist on nimetatud keskaegse vapikirjeldamise traditsiooni järgi blasoneerimiseks. „Harva nimetatud, mitte kordagi silmast silma kohatud, vähestel kordadel kohal *sinuna*, jutustab Laura oma puudumise kaudu „Rime Sparses” tõelise loo:

loo luuletajahäälest ja tema tihti õnnetuist, lõputuist ihadest,” märgib Sandra Bermann (1988: 27).

Mõistagi on armastussonettide subjekt eri kultuurides, ajastuil ja autoreil teisenenud, vastates ühiskondlikele ja kultuurilistele muutustele ning autori individuaalsusele,¹¹ ent lääne sonetiloos nimetatakse ülalloetletud hoiakute kogumit petrarkismiks. Naissubjekti eneseloomet eri ajastuil vaadeldakse tavaliselt niisuguse staatilise petrarkistliku subjekti taustal (Moore 2000; Distiller 2008). Arusaama petrarkismist kui homogeensest diskursusest ja selle kinnistamist naisuuringutes on ka kritiseeritud.¹² Kuivõrd käesoleva uurimuse eesmärk on anda Underi armastussonettidele lääne naissonettistide kontekst, on siin lähtunud nimelt naisuurimustest, mis nende poetesside loomingut ja erinevust petrarkismi pinnal analüüsivad.

1.2. Naissubjekt armastussonettide seeriates

Nii Distilleri kui ka Moore'i monograafiate eesmärk on vaadelda, kuidas naissubjektil on õnnestunud end petrarkismi maskuliinse diskursuse erinevas ajaloolises, ühiskondlike normide ja konventsioonide kontekstis armastuse, iha ja teise kaudu luua. Kuna primaarselt on subjektiks mees, siis lembesonettides astub naissubjekt dialoogi nii traditsiooni endaga kui ka seab diskursuse sees sellesama diskursuse küsimuse alla; eri ajastuil on avanenud erinevad võimalused selle sees, selle abil ja selle vastu kõnelda (Distiller 2008: 1, 16). Moore'i huvitab viis, kuidas naissubjekt intellektuaalsete ja kunstiliste oskuste abil oma eneseteadvust piiravaid kultuurilisi keelde üle kavaldab (2000: 235). Ehkki seeria levis meesautorite seas, leidub alates XVI sajandist nii itaalia kui ka inglise luules selles diskursuses kõnelevaid poetesse. Ometi ei saa naiste armastussonettide seeriates näha traditsiooni nagu meessonettistide puhul: reeglina ei teadnud nad üksteise olemasolust ning petrarkismi valitsev hääli oli läbi sajandite mehe oma. Peetakse ebatõenäoiseks sedagi, et Elizabeth Barrett Browning teadis Mary Wrothi, veel vähem Louise Labé või Gaspara Stampa kirglikke sonette, ent on teada, et ta oli lugenud XVI sajandi itaalia luuletaja Vittoria Colonna armastussonette (Moore 2000: 3).

Kahtlemata tundsid naissonettistid antiikautoreid – ja Sappho luulet. Nagu Underit ja Millayd, on ka teisi meisterlike armastussonettide naisautoreid võrreldud Sapphoga. Sageli viitavad nad luules sellele Lesbose saare poetessile, kes VI sajandil eKr esimese naisena lõi armutundeist ja igatsusest õhkavaid ning mõtisklevaid luuletusi, muuhulgas ka enda loodud stroofivormis, mida hakati hiljem nimetama Sappho stroofiks.¹³ Teda peetakse üldse esimeseks luuletajaks, kes luuletas minavormis ning lembesonette loovad poetessid on oma loominguga enamasti teadlikult sidunud lisaks sonetitraditsioonile ka sapphilise meelelisusega.

XVI sajandi alguse itaalia poetessi Vittoria Colonna (1490–1547) kohta kirjutati kaasajal, et tema luuletused ületavad Sappho omi. Colonna kõige kuulsam teos on 1525. aastal Pavia lahingus surnud abikaasale pühendatud

¹¹ Põgusa soneti subjekti ajaloo annab Diana E. Henderson artiklis „The sonnet, subjectivity and gender” (2011: 46–47).

¹² Kriitikat petrarkistliku ideoloogia uuringutele eeskätt feministlikes käsitlustes vt nt Warley 2005: 7–9.

¹³ Väike Sappho stroof koosneb kolmest Sappho üksteistsilbikust ja ühest lühemast Adonise värsist, suures Sappho stroofis on 1. ja 3. värs Aristophanese, 2. ja 4. suur Sappho värs.

armastussonettide seeria. „Renessansi kirjanduse antoloogias” märgitakse, et Colonna on jäänud kirjanduslukku „petrarkistliku lüürikuna, kelle parimateks saavutusteks on surnud abikaasale pühendatud sonetid”¹⁴ ning armastust käsitleb ta üleva platoonilise tundena ja abstraktselt (Alttoa 1984). Hili-
semas väljaandes on tema luuletused jagatud petrarcalikult sonettideks enne ja pärast armastatu surma. Kuigi abikaasa käitus temaga eluajal domineerivalt ning pidas avalikult armukesti (Musiol 2013: 146), ei abiellunud Colonna pärast mehe surma uuesti, vaid pühendus kirjutamisele ning tema seeria abikaasale koosneb 136-st meest ülistavast ja leinavast luuletusest.

Erinevalt Colonnast pärines Gaspara Stampa (1523–1554) lihtsast perest. Sageli nimetatakse just teda postuumselt ilmunud luulekoguga „Rime” Itaalia renessansi ülimaks poetessiks. Ta oli esimene itaallanna, kes nii sensuaalselt luuletas, petrarkistlikule areenile astus ning seda diskursust mitmel tasandil kõnetas. Tema subjekt vastandab end dantelikule ingelnaisele („Pühad inglid, ma ei kadesta teid üldse, / ei teie ohtraid aupaisteid ega ande”, Sonett 17). Ühtlasi valas ta sonetivormi oma intellektuaalsed pürgimused: juba esimesest sonetist peale ei varjanud ta ambitsiooni saada suureks luuletajaks, avasone-
tis näeme intertekstuaalseid viiteid Petrarcale, kuid kui too ihkas kaastunnet, siis Stampa hiilgust (vt ka Vernqvist 2013), ja võrdles end Homerose ja Vergi-
liusega. Publik, kelle poole ta sonettides pöördub, on samuti naised.

Stampaga samal ajal lõi Prantsusmaal sonette köiepunuja tütar Louise Labé (1524–1566), kelle 24-osaline seeria taasavastati XIX sajandil, 1917 tõl-
kis Rainer Maria Rilke selle saksa keelde ning eesti lugeja teab Labé sonette Uku Masingu omanäolises tõlkes 1944. aastast (ilmunud raamatuna 2007). Labé sonetiseeria väljendab ühest küljest sonetitraditsioonile omaseid melan-
hoolseid ja lõputuid igatsusi („Oi ihked pikad, oodud äbarikud, / oi kurvad õhked” – 2007: 35), isiksuse ja maailma vastuoksust („Ma elan, suren; vette, tulle vajun, / mul kanget kuuma kandes üpris jahe, / liig vali elu on ning liiaks mahe, / ma tuskade ja rõõmu segus ajun” – 2007: 40) ning kannatamist ar-
mastuse all („Sest ajast, mil julm Lemme esmalt tõi / mu rinda oma tulimürgi voogu / ma lõõman tema jumalikku hoogu, / mis päevakski ei jätta südant või” – 2007: 36). Teisalt lõhub ta soneti-, aga ka ühiskondlikke konventsioone nai-
seks olemise kohta. Labé ei keera vastupidiseks üksnes subjekti ja objekti soo-
list jaotust, vaid tema armastus on eeskätt kehaline („Suud anna veel ja anna vastu, anna” – 2007: 50). Raamatu järel sõnas kirjutab Talvet, et Louise Labé toob luulesse kire, armastuse, ängi ja rõõmu, ning lisab: „Kui Petrarcal maine kiring on varjatud, siis Labé ei häbene seda. Vastupidi, kooskõlas „Hulluse ja armastuse vaidluse” [Labé proosadialoog] järel dusega ei saagi armastust maa-
ilmas olemas olla ilma hulluseta” (Talvet 2007: 63). Nagu Stampa, nii pöördub temagi naissubjekt naispubliku poole („Oh, daamid” – 2007: 56).

Esimene täispikk ingliskeelne naise armastussonettide seeria pärineb Mary Wrothilt (1587–1651/3): „Pamphilia to Amphilanthus” (1621), mis oli mõjutatud tema onu Philip Sidney kuulsast seeriast, inglise petrarkismi tüvi-
tekstist „Astrophel and Stella” (1591). Wrothi armastusseerias on 103 sonetti Pamphilia õnnetust armastusest Amphilanthuse vastu taas naise perspektii-
vist. Distilleri analüüsist ilmneb, kuidas Wroth saab hakkama paradoksaalse saavutusega: ta näitab petrarkismis endas, kuidas naissubjekt selles tradit-

¹⁴ Eesti keeles on antoloogias Harald Rajametsa tõlkes sonett „Abikaasa residents” (Colonna 1984).

sioonis puudub – Pamphilia tajub enda olemasolu keeldu, tema puudumist märgib seegi, et armastatu pilk pole suunatud talle. Petrarca subjekt loob end teise peeglis, ent Pamphilia tunneb, et tal ei ole võimalustki saada teise silmis olevaks: „Te pilk on ainsaks toiduks, mida ihkan” (Distiller 2008: 91). Veel enam, kui petrarkismis toimub põletava iha abil eneseformatsioon, mis viib lõpptulemusel lunastuseni, siis Wrothi naissubjekti iha on destruktiivne ning viib hukatusse ja Pamphilia valib viimaks iha asemel vaikimise – ta lõpetab kirjutamise (Distiller 2008: 95). Nii saab Wrothi subjekt patriarhaalses ajaloolis-kultuurilises situatsioonis naishäälel kõnelda avalikult armastusest enast taandades ja viimaks end sellest diskursusest välja sulgedes.

XX sajandi alguse poettesse mõjutas enim viktoriaanliku ajastu luuletaja Elizabeth Barrett Browningi (1806–1861) seeria „Sonetid portugali keelest”, kus on ka kuulsaimaks armastusluuletuseks tituleeritud 43. sonett („How do I love thee? Let me count the ways”). Seerias tervikuna on subjektiks naine, kes väljendab tundeid kallima vastu mitte ainult erakordse alandlikkuse ja enesekahandamisega, vaid viimaks ka täieliku enesesalgamisega. Naishääl pakub end armastatud mehe luuletuste objektiks, küsides kallimalt, kuidas oleks *minust* enim kasu – kas varjuna või lausa hauana? (Mermin 1981: 354). Poetiline *mina* madaldab end läbivalt ning ülendab ihaldatut. Nagu märgib Distiller, on sonetiseeria küll täiuslikult petrarkistlik subjekti ihade ja ebakindluse väljendamises, teisalt aga on siin põhimõtteline erinevus, Barrett Browningi subjekt saab olevaks seetõttu, et tema armastatu on samuti subjekt (Distiller 2008: 116), nii väljub Barrett Browningi sonetiseeria petrarkistlikust domineerimissüsteemist, milles *mina* vajab *sind* vaid peeglina.

Naissubjekt on otsinud võimalust kõnelda petrarkistlikus diskursuses ning vastavalt antud ajaloolisele hetkele, ühiskondlikele ja kultuurilistele oludele on naissubjekti hääl mehelikus positsioonis varieerunud. Kõiki neid naisi ühendas aga takistustega pörkumine ning iseäranis hälbisid naiskäitumise ühiskondlikest normidest varauusaegsed armastussonette loovad poetessid, riskides mainega (Moore 2000: 3–4). Reageeringud toovad ilmsiks ka naisele sotsiaalselt lubatu. Et Labé ja Stampa julgesid luua erootilise varjundiga sonette, kaotasid nad au: kaasaegsed ja kriitika tembeldasid nad prostituitideks (Ramsden 2012: 22). Wrothi ja Barrett Browningi sonetid näitavad naise enesemadaldamist või absoluutset salgamist. Mõlema avaldamine seondus ajastuomaste piirangutega. Kui Wroth avaldas teose „Pamphilia to Amphilanthus”, süüdistas lord Edward Denny teda laimus: üks süzeeliin olevat tema elust maha kirjutatud ning selle tagajärjel ei avaldanud Wroth oma teost enam eluajal (Ramsden 2012: 15). Moore märgib, et ehkki varauusajal ei olnud naisautorsus enam haruldane, oli Denny reaktsioon sündinud sellest, et Wroth kirjutab lembeluulet ning näitab ühiskondlike sanktsioonide süsteemi toimimist, mis keelas naisel armastusest luuletada (2000: 130). Seevastu oli ka tuliste armastusluuletuste tõlkimine naistele sotsiaalselt aktsepteeritud tegevus, sest nii ei väljendata oma tundeid ja igatsusi. Just seepärast sai Barrett Browningi seeria nimeks „Sonetid portugali keelest” – autor ei olnud kindel, kas neid kõlbab avaldada, ning koos luuletajast abikaasaga, kes sonetidest võlutud oli, otsustati pealkirjaga jätta mulje tõlkest.

1.3. Edna St. Vincent Millay antipetrarkism

Nagu märgitud, ei moodusta naisautorite lembesonettide seeriad sidusat traditsiooni – autorid ei olnud enamasti üksteise loominguga tuttavad, vaid igaüks neist asetab oma loomingu nimelt petrarkismi konteksti, võideldes selles diskursuses naissubjekti formatsiooni eest. Oluline aspekt oli ilmselt seegi, et sonetivorm andis isiklikele tunnetele universaalse mõõtme. Mõistagi oli olukord teine XX sajandi hakul ning Millay oli hästi varustatud mitte ainult varasema ingliskeelse luulekultuuriga, on teada, et ta oli lugenud ka näiteks Labé luulet. Niisiis on tema esimene poetess, kes naisautorite sonetiseeriaid tundes kasutab uue aja võimalusi petrarkismi nihestada. Ehkki kõrgmodernismi kontekstis on tema loomingut peetud sentimentaalseks ja mitteintellektuaalseks,¹⁵ opereerib ta teadlikult metapoetilisel tasandil. Millay seab küsimuse alla varasemas luulekultuuris kujunenud norme ja reegleid, ületab seatud piire ja võitleb naissubjektile kätte uusi positsioone. Temast sai uue ajastu hää, esimene, mis modernse džässiajastu naise hoiakuid luulesse püüdis ning kuigi on märgitud tema sonetilembust kui traditsioonilisest luulest mitte loobumist, tegi ta vastupidist – ta valis muutustele kõige jäigema vormi ning näitas selles diskursuses oma murrangulist suhtumist. Kuulsaimad on tema lühikesed lüüriksed sonetiseeriad.¹⁶ Need on enamasti pealkirjata ning ühendatud temaatiliselt ning numbrilise järgnevusega ja väljendavad eeskätt armastuse kehalisust ja hetkelisust, vastandatuna petrarkistlikule armastuse transsendentsusele ja igavikulisusele.

Lisaks kirjutab Millay kolm narratiivset sonetiseeriat: „Sonnets from an Ungrafted Tree” („Sonetid pookimata puult”, 17 sonetti, 1923), „Fatal Interview” („Saatuslik kohtumine”, 52 sonetti, 1941) ja „Epitaph for the Race of Man” („Epitaaf inimrassile”, 18 sonetti, 1934). Armastusele on pühendatud neist esimesed kaks, mis seejuures kasutavad täiesti erinevaid strateegiaid petrarkismi kontekstis.

Kõigist siin uuritud poetessidest [Mary Wroth, Mary Robinson, Elizabeth Barrett Browning, Christina Rossetti, Rosa Newmarch – *R. L.*] on Millay see, kel on õnnestunud leida viis kõnelda Petrarca süsteemi piires nii, et see pole abjektne ega kompensatoorne. Iga poeedi strateegia tuleneb tema ajalooliste tingimuste võimalustest. Modernset lugejat ei üllata, et Millay hää on kõige teadlikum feministlikust positsioonist, võtmata – ma väidan – seda ülesannet oma *raison d'être*’ina. Kui varauusaja algul maadleb Wrothi luule ihaleva naise puudumisega petrarcalikus Sümbolises, siis modernsuse hetkel näitab Millay luule petrarcaliku ja psühhoanalüütilise iha enda piire. Seda tehes osutab ta naise iha subjekti suunas, tehes selle nii olevaks (Distiller 2008: 20).

¹⁵ Nt leiab Allan Tate, et Millay luule ei märgi XIX sajandi luulest lahtitulemist, sest erinevalt Eliotist ei ole see intellektuaalne, vaid on tundeline ning kasutab eelmise generatsiooni keelt, väljendamiseks endale ainuomast emotsiooni (Tate 1993: 62).

¹⁶ Michael Spiller eristab nelja tüüpi sonetiseeriaid (1997: 141): 1) formaalne – sonette seob omavahel mingi elemendi kordus, nagu nt sonetipärjas riimid; 2) narratiivne – sonetid jutustavad loo, eesti kirjandusest ehedaimaks näiteks Ivar Grünthali värssromaan „Peetri kiriku kellad” (1962); 3) lüüriksed – sonetid väljendavad eeskätt *persona* hingeliikumisi, sageda on ka metapoetilisus, reflekteerimine enda luuletamise üle; 4) filosoofilised – kõneleja saavutab refleksioonis üldisema ja abstraktsema tasandi, ületades individuaalset ja isiklikku.

„Sonette pookimata puult” peetakse petrarkismi diskursuses radikaalsemaks seeriaks, antipetrarkismi kehastuseks. Seeria avaneb lõõvalt, tuues kolmes esimeses värsis sisse nii armastuse kui ka surma, juba surnud armastatuile luuletavaist Dantest ja Petrarcast peale sonetiseeriade kinnisteema. Barrett Browning oma „Sonettides portugali keelest” sulandab armastuse ja surma üheks, küsides: „Arva, kes hoiab sind?” – „Surm,” kostsin ma.” Ent vastuseks kõlab: „Mitte surm, aga armastus.” Millay sonetiseeria käsitleb aga armastuse ja surma seost hoopis ootamatult: „Nii naasis naine mehe majja / ning valvas teda voodi kõrval surmani, / armastades teda üldse mitte” (46¹⁷). Petrarkistlikus traditsioonis seondub surm igavikulise armastusega, siin rõhutatakse sureva abikaasaga armastuse täielikku puudumist. Üllatavalt mõjub ka keset sama värssi perspektiivi muutus, minnakse üle loodus- ja edasi olmekirjeldusele, otsekui rõhutades surma ja armastuse puudumise tähtsusetust: „Ja talvevihm / peksis õues vastu värvitud võitopsi, / kus kunagi seisid naise punased kurerehad, / kus ikka võis näha nende mädanevaid varsi” (46). Naise lahkumise järel oma abikaasast on sellest kohast saanud surmapaik: lilled mädanevad ja mehegi elu kuhtub. Järgnevad argikirjeldused majast ning naine üritab tuld lõkkele puhuda – nagu kunagist nendevahelist kirge. Kuivalt ja emotsioonitult ilmneb detailides ka mehe ja naise lugu, milles võib näha kriitikat abielu kui institutsiooni vastu, kus mehel on võim. „Nad said tuttavaks sellisel moel: / mees lasi koolis talle peegligna valgust silma; / Mille poolest jäi ta silma; sellest päevast / hakkasid nad koos käima, reeglina. / Naine rääkis saladuskatte all sosinal, / kuidas mees oli talle valgust peegligna silma lasknud; / ja tema sõnul jõudis talle üllatusena kohale, / et see polnud üldse tore asi” (54). Sellisele tähelepanu püüdmisele peegligna valguse silma vilgutamise kaudu tekib petrarkismis lisatähendus, ühest küljest pimestab valgus otsesõnu, teisalt tähendab peegli näitamine pettust: mees pimestab naise, näidates talle vilksamisi peeglit, ehk võimaldades naisel end korraks peegeldada tema pealt. Ent seejärel peegel kaob. Sureva mehe räämas majas koristades ja argitegevusi tehes tekib naisel uus võimalus identiteediks. Siingi tuleb mängu peegeldamise motiiv, vihjates endakssaamisele koristades: „Lüüa läikima pliit, kuni võid sealt oma nägu näha” (52). Naissubjekti eneseteadvus ei sünni siin isegi lahkuminekul ning iha puudumisel, vaid alles abikaasa surres, kui tolle „ihkavast kehast suur kuumus / oli viimaks läinud” (62), ning nii saab naisest pookimata puu. „Kui Petrarca Laura on loorberipuu, millele tema [Petrarca] luuletused poogitakse, siis Millay naishääl on puu, mis kasvatab iseenda luuletusi, ilma mehe sekkumiseta” (Moore 2000: 235). Huvitav on ka sonettide struktuur: tegu on üldjoontes Shakespeare'i sonettidega riimiskeemiga abab/cdcd/effe/gg ja värsimöödu 5-jalalises jambis, ent 7-jalaline lõpuvärsis sisaldab läbivalt kahte lisajalga, rõhutades võimatust mahutada naissubjekt rangesse kinnisvormi.

Tema teine armastussonettide seeria „Saatuslik kohtumine” sündis kirjlikust abieluvälisest armusuhtest luuletaja George Dilloniga ning astub juba pealkirjaga dialoogi John Donne'i 17. elegeiaga, mis on pühendatud tolle armastatule.¹⁸ Millay vastab seerias Donne'i „mehistele sõnadele” naiselikega.

¹⁷ Siin ja edaspidi viitan Millay sonettidele leheküljenumbriga tema täielikust sonettide kogust (1988), kuhu on koondatud ka üksnes perioodikas ilmunud sonetid. Kogumik põhineb 1941. aasta väljaandel, mille autor ise koostas, hilisemate luuletustega on seda täiendanud Elizabeth Barnett.

¹⁸ Donne'i elegia algab nii: „Meie esimese kummalise ja saatusliku kohtumise nimel, /

Nagu eelmises Millay sonetiseerias, on siingi keskmes armastus ja surm. Kui aga „pookimata puu” sonettides on armastus kohal puudumise kaudu, siis siin on tegu armutundeist pakatava seeriaga, kus naine ihast loobub. „Saatuslik kohtumine” peegeldab Millay huvi ja osavõttu naiste suhtes, kes on kirest orjastatud, aga intelligentsemad ja piisavalt tugevad, et sellest vabaneda,” sõnastab Spiller (1997: 70). Ning säärasest ihast kirjutades viib Distilleri järgi Millay seeriaga lõpule selle, mida Wroth alustas, ning saab seda teha, sest naissubjekti vabadused on nüüd avaramad. „Millay seeria teeb enamat, kui annab petrarcalikus tavas hääle ihalevale naisele, kuigi teeb sedagi. Esmakordselt naise kirjutatud armastussonettide seeriatega ajaloos väljendab tema luule sekkumist Petrarca iha loomusse endasse,” kirjutab Distiller. Ta teeb seda, näidates, mis juhtub, kui petrarkistlik iha on täide viidud (Distiller 2008: 154, 156). Distiller märgib, et Wrothi luule toob välja naiste puudumise selles sümbolises korras, järgnevad XVIII ja XIX sajandi poetessid püüavad leida eri mooduseid enda kohaolu täieõiguslikuks saamiseks, Millay aga ei sea küsimuse alla ainult naise kohustusliku vooruslikkuse, vaid iha enda, vaagides iha teostumise võimalusi (2008: 156).

Millay valib sooküsimuste poeetiliseks diskussiooniks kanoonilise luulevormi, mis vanade kultuurikeelte vaimus moodustab ise semiootilise süsteemi, ohtrate konnotatsioonide ja tähendustega keele, et leida selles diskursuses naissubjektile uues modernses õhustikus uus hääle.

1.4. Marie Underi lembesonettide kultuuriline kontekst

Uut ja murrangulist saab tajuda piirenihutavana üksnes siis, kui see vastuvõtjale vanade kihistustega kontrastis sellisena tundub. Kuigi Millay ja Underi sonettide vahel on selgeid paralleele, leiab nende sarnane ajastu hääle väljenduse täiesti erinevas kultuurilises situatsioonis. Millay sonetid paigutusid sajandeid ingliskeelses luulekultuuris võimutsenud angloameerika armastussonettide konteksti ning ka valdav osa mõjukaid romaani keeltes kirjutatud sonetiseeriaid oli juba tõlgetena omaks saanud. Angloameerika kultuur oli petrarkistlikust luulest läbi kasvanud ning naise hääle puudus või oli kohal enesemadaldamise või -taandusena. Et naisautorite lembesonetid ei moodustanud järjepidevust, tegu oli üksikute ja eraldiseisvate poetesside loominguga, leidsid Millay naislikest ihadest pakatavad sonetid kohe mehise konteksti, mille pinnalt kontrasteerusid tema feminiinsed erootilised tundmused selgelt. Underi erootiliste lembesonettide kultuuritaust oli aga hoopis teine. Esiteks oli Under üks neist, kes eestikeelset sonetitraditsiooni lõi ja kujundas – esimesed eestikeelsed sonetid kirjutati alles XIX sajandi viimasel veerandil (vt Lotman 2012). Veel enam, õhuke oli ju terve eestikeelse kirjaliku luule kiht ning – nagu sõnastab Ants Oras – luuletajad olid seega minevikukammitsaist vabad:

Ent see meie olude ebasoodsus nõudlikumale kultuurile – mille kiuste oleme siiski saavutand nii mõndagi oma tuntud talupoegliku visaduse tõttu – näib teatud mõttes olevat osutund soodsaks naistele. Meil ei ole aastatuhandesse

---

kõigi sellele järgnenud ihade nimel, / meie pikkade janunevate lootuste nimel, selle kahetsuse nimel, / mis mu mehiste sõnade veenev jõud / sinus sigitas, ning nende valude mälestuseks, / millega nuhid ja rivaalid mind ähvardasid, / ma rahulikult anun.”

küünivat kirjanduslugu. Saame vaevalt arvutada sajanditega. Oma kirjanduslikku stiili otsime ikka veel, ega ole meil tunnet, et minevik meid sunniks kirjutama nii või teisiti. **Ükski Shakespeare ega Spenser ega Milton ega Gibbon ega Laurence Sterne ega Thackeray ei pea meie fantaasiat kammitsas. Tõsi küll, meil puudub ka see ergutav mõju, mida needsamad kirjanikud veel tänini avaldavad Inglismaal.** Meil on Suits, Tuglas, Semper, Under ja rida teisi, kuid nad ei ole meile sööbind verre samal määral, nagu inglastele nende suured klassikud. Ja mineval sajandil meil polnud neidki – sajandi alul minevik oli peagu täiesti lage, kui jätta arvestamata piibel ja rahvaluule. **Järelikult polnud tollal naistelgi neid vana pärandi ahelaid, millega nii meeleheitlikult võitlesid nende briti kaasaegsed.** On vist lubatav vähemalt oletada, et see seik etendas teatavat osa meie naiskirjanike vaimses kujunemises. Juba meie nn. „kunstkirjanduse” esimesil kümnendeil esineb väljapaistvaid naisi, keda ei saa kuidagi tembeldada vaid meeste järeljooksikuiks, vaid kes asuvad ise juhtima. Ning – nähe, mis on peagu ainulaadne! – naised omandavad meil luules hämmastavalt suure osatähtsuse (Oras 1939: 735, *minu rõhutus* – R. L.).

Teine aspekt lähtubki Orase järeldusest. Eesti luules, nagu varemgi märgatud, on just naishääl olnud võimas ja kõlav, Underi luule paigutus Haava ja Koidulaga samale teljele. Esimesena väljendas seda Aino Kallas „Sonettide” arvustuses:

Koidula – Anna Haava – Marie Under, missugune trio Eesti kirjanduses! Koidula, armastuses puutumata vestaal, heroiline, dionysline ainult isamaa armastuse ekstaasis. Anna Haava, juba täiesti naine, läbi ja läbi ja ainult armastus, aga armastus, mis nagu inglite ja laste ja mille tuum ühes ainsas sõnas – igatsus. Ja viimati Marie Under, renessansi naine, *la grande amoureuse*, uus Eva, kelle armastus on kõigepäält melterõõm, kõigi meelte joovastus. Tõesti, Püha Kolmainsus: vaim, hing ja keha! (Kallas 1917: 209.)

Peagi kordab seda Anton Jürgenstein, nimetades kolme poetessi eesti kirjandusliku tee vahepostideks (1920: 222), ning naisluuletaja erakordse tähtsuse eesti luules kinnistab Oras. Niisiis paigutus Underi luule kohe varasemate naisluuletajate loomingu konteksti ning tema sonetid märkisid järjepidevust, mitte traditsiooni nihestamist või isegi katkestust. Kallase metafoorikas moodustab Under osa tervikust (vaim, hing ja keha), Jürgensteini oma viitab narratiivsusele. Mihhail Lotman on aga välja toonud, et eesti poetessid on järjepidevuse kandjad, sest nad jätkavad rahvalauluni ulatuvat traditsiooni – ning see on naisluule, mis selles aspektis erineb oma Euroopa kolleegide omast (Lotman 2003).

Underi armastussonetid olid esimesed eestikeelsed sonetiseeriad, mille põhiteemaks oli põletav armastus ja meeleline iha, nad ei andnud häält mitte üksnes ihalevale naissubjektile omakeelses sonetiseerias (nagu Millay teispool maakeras samal ajal), vaid panid üldse aluse sedavõrd varjamatule seksuaalsusele luules. XIX sajandi eesti sonettides on peateemadeks armastus isamaa, keele ja looduse vastu, seejuures luulemina ei ole toonastes sonettides iseseisev subjekt, vaid loodud ümbritseva vaimse ja füüsilise ruumi poolt. *Mina* on alandlik ja tänulik ning *minu* andetuse tõttu ei vääri selle *minu* loodud pü-

hendussonetid oma ainest.¹⁹ Üldse näis toona olevat luulesubjekti vastakaid tundeid kallima vastu ja keerukat siseilma väljendavat armastusluulet üsna kummaline mõista. 1893. aastal avaldab Saarlane (Villem Rattur) kogus „Looduse pildid” luuletuse „Kuu ja tähte valgel”, milles luulemina ihkab igavest igatsust, et *mina* ahastada saaks: „See valu pilk oh peaks ta / Küll igaveste kestama, / Siis igaveste lahkuval / Ma nutaksin su rinna na'al” (Saarlane 1893: 31). Luulekogu arvustuses ironiseerib Eduard Vilde: „Niisugust pagana soovi ei ole vist paljudel armukestest lahkujatel, mina näituseks sooviksin paremini õige rutulist jällenägemist” (Vilde 1893). Soovunelm armuvalust ei tundu terve talupojamõistuse jaoks arukas.

Märkimist väärib Peeter Jakobsoni luuletus „Petrarka sonett” (1884: 59), mis vormilt sonetti isegi ei meenuta (4-jalaline jamb, paarisriimiline, skeemiga aabbcc/ddeeff), aga on nime saanud teemast lähtuvalt: „Oh neiu, ütle kellega / Ma võiksin sind küll võrrelda? [---] Ma ütlen: Waat see neiuke, / Ta on soneti sarnane, / Petrarka tulest hiilgaw kuld, / Täis loitwat armastuse tuld, / Nii et ta oma iluga / Wõib südant ära nõiduda.” Petrarcalikuna võib siin näha ka armastuse kui nõiduse kujundit, mis *minu* vallutab.

XIX sajandil kirjutasid sonette vaid kaks eesti poetessi: kaks sonetti pärineb Koidulalt ja üks Elise Aunalt, kes pühendas oma soneti Koidulale.²⁰ Tõlkesonettidest leiab XIX sajandist kaks naisautorit, Elise Auna tõlkes Austria lauliku Betty Paoli soneti „Lauliku loos” (1889: 2), siinse uurimuse jaoks olulisem on aga Rumeenia Sapphoks tituleeritud Carmen Sylva (Rumeenia kuninganna Elisabethi kirjanduslik nimi) sonett, mis väljendab ajastuomast mentaliteeti: naise roll on võimaldada mehel suuri tegusid teha. Soneti „Naeste kohus” eestindas Linnuke (Peeter Grünfeldt):

*Meil naestel kandmiseks on jõudu antud,
Kui rasked mured rõhuvad me rinda
Ja kibuvitsad ehivad murupinda,
Kust läbi käima meid on elus pantud.*

*Mees peab püüdma välimises ilmas,
Meil kodu vaiksesti on talitada,
Mees julge, kui ka varitsemas häda,
Meil aga süda arg ja pisar silmas.*

*On näha, töö meil väga lihtne, väike,
Kuid pole nii, meil palju, palju teha,
Meil ilusamaks muuta mehe käike.*

*Meil õrnal armul ehitada maja
Ja koidust pääle kuni kustub eha
Kõik muretseda, mida õnnel vaja (Sylva 1892: 2).*

¹⁹ Varase eesti soneti kohta vt Lotman 2013b.

²⁰ Sonetis on sisse toodud ka naistemaaatika: „Sind ehin sünnipäeval, luuletaja / Sa Eesti naeste paleuse päike” (Aun 1889: 77).

Underi sonettide ebakonventsionaalne naissubjekt mässab traditsiooniliste soorollide vastu. Kuigi sooküsimus on Underi luulekriitikas ikka ülal olnud, käsitledes naiselikkust pahatihti pejoratiivse hinnanguna (nagu sageli ka Millay luules), toob Underi kui vaadetelt veendunud feministi välja esimest korda alles Sirje Kiin. Kiin refereerib kaht Underi kirja Ants Laikmaale 1916. aastast, kus „ta kirglikult kaitseb enda kui naise õigust otsustada ise oma saatus üle, mitte leppida konventsionaalse abieluga, kui see naist vaimselt ega emotsionaalselt ei rahulda”. Samuti märgib Kiin, et Under, söändades abielu lahutamisega astuda ühiskondlike normide ja kiriku vastu, viitas kirjas mitmete kirjanduslikele võrdse partnerluse näidetele, sh vaba armastuse propageerijast Rootsi naisõiguslasele Ellen Keyle. Veel avastas Kiin 1924. aastal läbi nelja Päevalehe ilmunud pika feministliku artikli „Meesvalitsus ja naisvalitsus”, milles Under pseudonüümi –ess all annab ülevaate feministlikest uuringutest läbi ajaloo (Kiin 2009: 756–758). See on Underi luule mõistmisel oluline tõik – juba „Sonettide” kirjutamise ajal oli Underil välja kujunenud feministlik perspektiiv nagu samal ajal Millayl Ameerikas.

Underi luule naissubjekti mõjutajaks peetakse eeskätt baltisaksa luulet. Liina Lukas on nimetanud Eugenie Hirschberg-Pucheri luulekogu „Gedichte” (Lukas 2006: 148), sagedamini mainitakse Marie Madeleine'i mõjusid Underile (Baroness von Puttkamer, 1881–1944),²¹ kes 1900. aastal avaldas luulekogu „Auf Kypros”, mis sisaldab enamasti 15–16-aastasena kirjutatud luuletusi (sh „Sappho”). Need naise patusteks peetud ihasid väljendavad luuletused põhjustasid suguvõsas ja avalikkuses paraja skandaali, ent osutusid menukaks – aastaks 1910 oli luulekogust ilmunud juba 37. trükk. „Auf Kypros” ei sisalda sonette, ent kahtlemata leiab eriti selle sarjast „Minu demonid” kujundeid, mis hiljem saavad omaseks ka Underile – hõõguvad huuled ja ihast värisev ihu, ilu ülistus, armastusest raske õhk jm. Kuigi Madeleine'i luulemina räägib meelelisest armastusest (nt „Ma olen olnud nii metsik, ja palju suudelnud, / teadmata ikka, mis asi on armastus”, Marie Madeleine s.d.: 106), otsib ta igavest ja tõelist armastust, mitte hetkenaudinguid.

Eestikeelseist sonetidest ei paista Underit olevat mõjutanud niivõrd varasem armastussonett – mida XX sajandi algul hakati juba rohkem looma, ehkki veel mitte sonettide seeriana –, vaid nimelt looduslüürika: Villem Rida-la loodussonettide seeriad „Kevad” ja „Suvi” (rmt-st „Kauged rannad”, 1914). Tegu on looduskirjeldustega, kus luulemina peaaegu puudub, esinedes üksikuis värssides ja kaude, ent iha on looduses endas, nt „Ja iha täidab linnu, kala maimu.” (1914: 32); „jo urvilt kuulub mesilaste sumin. // Kui iharailt nad tolmukaid ei tõngu!” (1914: 37–38), eriti aga sonett seeriast „Suvi”:

*Täis hõite küllust upub metsa vari
ja heina kallistuis nõtkuv aas;
ja helgib hõhk puil, pöösail maas,
roog, rannad, lilleline kalda hari.*

*Ja mesihõngu hoovab hõilme sari
kui üle ääre voolav kallis vaas;
ja kuumust, kirge hõhkub ranna paas,
kus vara küpseb mahl ja valmib meri.*

²¹ Sirje Kiin aga nõustub Aigi Heero seisukohaga, et „just „Sonettides” hülgas Under lõplikult saksapärase konservatiivse biidermeierliku traditsiooni” (Kiin 2009: 624).

*Kõik on nii hele, tüin ja soe:
maa metsad, meri, päiksest joobnud, tumm,
kesk roo ja tudrerikkaid randu loe.
Vaid väsimata saalib viire summ.
Ja armsust täis on suve pilve koe
ta avar taeva hõhuline kumm* (Ridala 1914: 47–48).

Ridala looduskirjeldustes näeme nii Underi lembesonettidele nõnda oma-seid kallistusi, kirge ja armsust, küpsust ja küllust kui ka päiksest joobumist. Luulemina on aimamisi sisse toodud soneti „Suve öö” lõpuvärsis (1914: 49–50): „Kõik on nii ihar, hõrn: mets, puhmas, puud / ja rohu ladvad, lille sarjad teel, / kõik, kõik, mis ümbruses on hõitsvat muud! // Ja lõhn ja roheline valgus eel, / mis tõuseb vastu ülenevat kuud, / see hurmab südame, sest sulab meel!” Under paigutab aga sellesse erootilisse ja idüllilisse loodusesse ka eneseteadliku luulemina, kes ei piirdu südame hurmumisega.

(Järgneb)

Allikad

- Millay, Edna St. Vincent 1988. *Collected Sonnets*. New York, London jt: Harper Perennial.
- Under, Marie 1917. *Sonetid*. Tallinn: Siuru.
- Under, Marie 1918a. *Eelõitseng*. Tallinn: Odamees.
- Under, Marie 1918b. *Sinine puri*. Tallinn: Siuru.

Kirjandus

- [Alttõa, Villem] 1984. *Victoria Colonna. – Renessansi kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 648–649.
- Aun, Elise 1889. *Koidula pildi ees. 12. Dets. – Laane linnuke*. Tartu: K. A. Hermann.
- Beauvoir, Simone de 1997 [1940]. *Teine sugupool*. Avatud Eesti Raamat. Tallinn: Vagabund.
- Bermann, Sandra 1988. *The Sonnet Over Time: A Study in the Sonnets of Petrarch, Shakespeare, and Baudelaire*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Clark, Suzanne 1991. *Sentimental Modernism: Women Writers and the Revolution of the Word*. Bloomington: Indiana University Press.
- Colonna, Vittoria 1984. *Abikaasa residents*. [Tlk H. Rajamets.] – *Renessansi kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 113–114.
- Distiller, Natasha 2008. *Desire and Gender in the Sonnet Tradition*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Epstein, Mark Daniel 2002. *What Lips My Lips Have Kissed: The Loves and Love Poems of Edna St. Vincent Millay*. Holt Paperbacks. New York: Henry Holt and Company.

- H e n d e r s o n, Diana E. 2011. The sonnet, subjectivity and gender. – The Cambridge Companion to the Sonnet. Cambridge University Press, lk 46–65.
- J a k o b s o n, Peeter 1884. Petrarka sonett. – P. Jakobson'i Luuletused. Esimene anne. Rakvere: G. Kuhls.
- J ü r g e n s t e i n, Anton 1920. Eesti kirjandus sõja ajal. – Eesti Kirjandus, nr 3–4, lk 113–222.
- K a l l a s, Aino 1917. Marie Under: Sonetid. – Naiste Töö ja Elu, 13. XII, lk 209–210.
- K i i n, Sirje 2009. Marie Under. Elu, luuletaja identiteet ja teoste vastuvõtt. Tallinn: Tänapäev.
- L a b é, Louise 2007. Eleegiad ja sonetid. Tlk Uku Masing. Tartu: Ilmamaa.
- L a u r e t i s, Teresa de 1987. Technologies of Gender. Essays on Theory, Film and Fiction. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- L o t m a n, Mihhail 2003. Kreutzwald – taganev autor. – Eesti Päevaleht 30. XII.
- L o t m a n, Rebekka 2012. Kas Jakob Liiv kirjutas esimesed eestikeelsed sonetid? – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 401–417.
- L o t m a n, Rebekka 2013a. Sonnet as Closed Form and Open Process. – Interlitteraria, nr 18/2, lk 317–334.
- L o t m a n, Rebekka 2013b. Varane eesti sonett: aeg ja ruum. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat, lk 197–231.
- L o t m a n, Rebekka 2015. Mu küünal põleb kahelt poolt. – Vikerkaar, nr 6 (ilmumas).
- L u k a s, Liina 2006. Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (Collegium litterarum 20.) Tallinn–Tartu: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond.
- L u s t i g, Jodi 2007. The Modern Female Sonneteers: Redressing the Tradition. New York University.
- M a r i e M a d e l e i n e, s.d. Auf Kypros. 11. Aufl. Berlin: Vita.
- M e r m i n, Dorothy 1981. The Female Poet and the Embarrassed Reader: Elizabeth Barrett Browning's Sonnets From the Portuguese. – English Literary History, kd 48, nr 2, lk 351–367.
- M i l f o r d, Nancy 2001. Savage Beauty: The Life of Edna St. Vincent Millay. New York: Random House.
- M i l l a y, Edna St. Vincent 2015. Sonette. Tlk Maria-Kristiina Lotman. – Vikerkaar, nr 6 (ilmumas).
- M o o r e, Mary B. 2000. Desiring Voices: Women Sonneteers and Petrarchism (Ad Feminam). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- M u r u, Karl 2012. Marie Underi luule. – Marie Under, Lauluga ristitud. Tallinn: Tänapäev, lk 609–624.
- M u s i o l, Maria Dr. 2013. Vittoria Colonna: A Female Genius of Italian Renaissance. Berlin: epubli GmbH.
- O p p e n h e i m e r, Paul 1989. The Birth of the Modern Mind: Self, Consciousness, and the Invention of the Sonnet. New York, Oxford: Oxford University Press.
- O r a s, Ants 1933. Marie Underi luule areng. – Looming, nr 3, lk 334–360.
- O r a s, Ants 1939. Naiskirjanikest meil ja mujal. – Looming, nr 7, lk 735–741.
- O r a s, Ants 1940. Saateks. – Marie Under, Kogutud teosed III. Tartu: Noor-Eesti, lk 229–245.
- P a o l i, Betty 1889. Lauliku loos. [Tlk Elise Aun.] – Postimees 29. IV, nr 47.

- P e t r a r c a, Francesco 1923. Kevade tagasitulek. Tlk V. Ridala. – Looming, nr 1, lk 2.
- P e t r a r c a, Francesco 1984. [III sonett, tlk A. Kaalep]. – Renessansi kirjanduse antoloogia. Tallinn: Eesti Raamat, lk 34.
- R a m s d e n, Catherine Anne 2012. Desire and Agency in the Modern Women's Sonnet. Chicago: Loyola University.
- R a u d, Rein 2012. Sissejuhatus. – Dante Alighieri, Vita Nova: Uus elu. Itaalia keelest tõlkinud Rein Raud. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 7–42.
- R i d a l a, Villem 1914. Kauged rannad. Tartu: Noor-Eesti.
- Saarlane 1893 = R a t t u r, Villem 1893. Looduse pildid. Paide: A. Seidelberg.
- S c o t t, Bonnie Kime (toim) 2007. Gender in Modernism: New Geographies, Complex Intersections. Chicago: University of Illinois Press.
- S p i l l e r, Michael R. G. 1997. The Sonnet Sequence. A Study of Its Strategies. New York: Twayne Publishers.
- S y l v a, Carmen 1892. Naeste töö ja kohus. Tlk Linnuke. Postimees 17. IX, nr 208.
- T a l v e t, Jüri 2005. Francesco Petrarca sõnum. – Tõrjumatu äär. Tartu: Ilmamaa, lk 375–385.
- T a l v e t, Jüri 2007. Louise Labé. – Louise Labé, Eleegiad ja sonetid. Tartu: Ilmamaa, lk 59–63.
- T a t e, Allen 1993. „Fatal Interview”: Sonnets by Edna St. Vincent Millay. New York, Ontario: Hall and Macmillan, lk 61–64.
- V e r n q v i s t, Johanna 2013. A Female Voice in Early Modern Love Poetry – Gaspara Stampa. Trans.
- V i c k e r s, Nancy J. 1981. Diana Described: Scattered Woman and Scattered Rhyme. – Writing and Sexual Difference, kd 8, nr 2, lk 265–279.
- V i l d e, Eduard 1893. Kirjandusest. – Postimees 26. VII, nr 162.
- V i s n a p u u, Henrik 1933. Kiri Marie Underile. – Looming, nr 3, lk 331–333.
- W a l k e r, Cheryl 1996. Antimodern, Modern, and Postmodern Millay: Contexts of Reevaluation. – Margaret Dickie (toim), Gendered modernisms: American women poets and their readers. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, lk 170–190.
- W a r l e y, Christopher 2008. Sonnet Sequences and Social Distinction in Renaissance England. Cambridge: Cambridge University Press.

SILDISTUSE RETOORIKA

LINNAR PRIIMÄGI

Retooriliste võtete hulka kuulub sildistus ehk isikunime kui konventsionaalse märgi asendus esmalt indeksmärgisega: tüübinimi, karakterinimi, anekdoodinimi, ja viimaks sümbolmärgilisega: müüdinimi. Teadlik sildistus viiakse läbi järk-järgult, astmeliselt. Sildistada ei saa ühtviisi tulemuslikult mitte igat inimest. Kõige väljakutsuvam selleks on markantne isiksus.

Isiksus esineb oma pärisnime all. Pärisnimi on meie mitteamhailises ühiskonnas inimest tähistav konventsionaalne, kokkuleppeline märk. Vanemad lepivad kokku, mis nime nad lapsele panevad. Ristides saab laps valikuliselt veel lisanime kaitsepühakult. Perekonnaringis võib last kutsuda ka hoopis registreerimata nimega: luuletaja Rainer Maria Rilke ema kutsus poega Sophiaks.

Meie kultuurkonnas on pärisnimi tinglik ja neutraalne indeksmärk, mis osutab konkreetsele inimesele, mitte millelegi muule, ehkki mõni nimi toob „mürana“ paratamatult kaasa mitteneutraalseid kõrvaltähendusi: „Eestis on lastele antud teisigi kurjakuulutavaid nimesid: *Lucifer*, *Daemon*, *Banda*, *Angry...*” (Sang 2011: 929).

Inimene võib oma nimetähist vahetada, st muuta kokkulepet, kuidas teda edaspidi peab kutsutama. Abiellujad otsustavad, kumma osapoole perekonnanimi valida – või siis hoopis võtta liitperekonnanimi. Kati Vasar võttis abielludes nimeks – ja sai tuntuks kui kirjanik – Kati Murutar, uuesti abielludes sai temast Kati Murdmaa ja viimaks Kati Vatmann. Ja kõige lõpuks: „Nimi, mis mu järgmise raamatu kaanele tuleb, on Kati Vasar-Murutar-Murdmaa,” seletab Kati...” (Kati perekonnanimeks... 2011).

Pärisnime tinglikkust näitab akronüümistuse võimalus. Akronüüm on stilistiliselt neutraalne nimekuju, mille ainus ülesanne on äratuntavus. Enamatähelised akronüümid, NATO, CCCP, on hõlpsamalt identifitseeritavad kui vähematähelised. Režissöör Oliver Stone'i filmi pealkiri „JFK” (1991) viitab küllalt selgesti USA presidendile John F. Kennedyle. Ent üksnes asjassepühendatud mõistavad, et lauses „B. kiitles liberalismiga ning oli südamepõhjas puhtakujuline aristokraat” peab prantsuse kirjanik Prosper Mérimée silmas oma kolleegi Stendhali – kodanikunimega Beyle (d'Ormesson 1997: 175).

Loomeinimest võib samuti identifitseerida neutraalne **varjunimi** – autori nimi, pr *nom de plume* kirjaniku kohta. Henri Beyle sai kuulsaks kui Stendhal – nime all, mille ta võttis imetletud antiikkunstiteadlase Johann Joachim Winckelmanni sünnilinnalt Saksamaal. Aleksei Peškovi tuntakse Maksim Gorkina ning Anton Hansenit Tammsaarena.

Prantsuse keele grammatika käsitab pärisnimena ka isiku rahvuskuulvusele osutavaid nimisõnu: need kirjutataksegi suure algustähga (Dubois jt 1986: 186). Eesti keeles on etnonüüm neutraalne nii kunstnikunimena, El Greco, st Kreeklane, kui ka *cognomen*'ina: Theophanos Kreeklane, Läti

Henrik, samal ajal kui rahvuse nimi ise võib olla pejoratiivne: „Lätlane... *Lette*; – (scherzh.) *ein Häufchen Menschenkoth*” ’inimsitahunnik(uke)’ (Wiedemann 1973: s.v).

Sildistus seisneb pärisnime asenduses **hüüdnimega**. Hüüdnimi kinnistub analoogia põhjal – seda kindlamini, mida tugevam on analoogia. Ilma veenva analoogiata on pelk **sõimunimi**: „...Telenuustikuna tuntuks saanud Enn Eesmaa... ühesilmne naiskapten [Kadri] Simson... Marika Tuus-Laul, töönimelga Nüri Knopka... Mailis Reps, töönimelga Ennäe Kes Ükskord Haridusministriks Sai!” (Raid 2013: 126–128).

Sildistatava ja hüüdnime-sildi analoogia saab olla kas okasionaalne: juhuslik, väline või kontseptuaalne: olemuslik, imagooloogiline.

Puhtvälise analoogia põhjal omistatud hüüdnimi võidab ilmsuse määral: „Eesti president oli tollal Lennart Meri, keda kutsuti Kaameliks. Hüüdnimi tuli käibele pärast seda, kui luuletaja Debora Vaarandi märkas presidendi sarnasust Eduard Viiralti graafilisel lehel kujutatud loomaga. Kaameli pilk on tark ja elukogenud, kaelahoia uhke ja enesekindel” (Vahter 2012).

Ent väline analoogia, mis tugineb üksnes *look*'ile või tegevusele, on okasionaalne, juhuslik, sest välimus ja tegevusala võivad ajapikku muutuda ning hüüdnimi ununeda – koguni ühes sellega, kes seda kunagi kandis. Kes mäletab Suure Prantsuse Revolutsiooni aegset funktsionääri Joseph Fouché'd hüüdnime järgi, millel pole isegi korralikku eestikeelset vastet: *mitrailleur de Lyon* – Lyoni Kartetšist; sks *der Schlächter von Lyon* ('Lyoni Lihunik') – kes tuvastab veel Lyoni Lihuniku nime järgi natsikurjategija Klaus Barbie? Kes mäletab, et „läksi peaminister [Juhan Parts] pimeduse katte all kraanaga ja relvastatud „korraaitajatega” Lihulasse, et vägivaldselt Eesti vabadusvõitlejate mälestuseks püstitatud ausammas eemaldada. See maksis talle küll peaministri ameti ja isegi ta parteikaaslased hakkasid teda Lihula lihunikuks kutsuma...” (Toomepuu 2013).

Välimuse või tegevuse okasionaalsel alusel omistatud hüüdnimi võib olla kas tüübinimi või karakterinimi.

Tüübinimi on tegelikult suuretäheline üldnimi: Kaamel, Mõjuagent, Ondatra: vuntsidega Siim Kallas (Vahter 2012). Suurt algustähte võivad asendada ka täiendid: „tüüpiline reformierakondlane”, „sotsiaaldarvinisti musternäide”, „poliitik *par excellence*”, „lihtsalt üks võrgutaja”, „üks kuradima kommunist”, „aristokraat mis aristokraat”.

„Nagu Kerenski hiljem oma memuaarides kirjutas, oli üks viimaseid Petrogradi vaateid, mis tema silme ette kerkis, [kui ta Ajutise Valitsuse peaministrina 25. oktoobril 1917 linnast lahkus,] tohutute ebaühtlaste tähtedega kiri seinal: „Maha juut Kerenski, elagu Trotski!”” (Vert 2003: 110). Aleksandr Kerenski oli tõesti juudi verd. Kurioosseks muudab sildistuse Juut aga asjaolu, et ka Lev Trotski oli juut – kodanikunimega Bronštein.

„Vene propagandatalitused on välja mõelnud sõna „russofoob”, millega püütakse sildistada iga inimest, kes väljendub Venemaa suhtes kriitiliselt. Eesmärk on välistada igasugune Vene juhtkonna arvustamine” (Tänavsuu 2011).

„Kui võrrelda Käbiniga, oli Lennart Meri alguses ikka kehkadivei, naljategu” (Kressa 2015).

„President Toomas Hendrik Ilves rääkis varsti pärast ametisse astumist USA saadikule, et Keskerakonna esimees Edgar Savisaar on ebausaldusväär-

ne populist, selgub Postimehe andmeil Wikileaks'i andmebaasina tuntuks saanud USA saatkonna salajastest memodest" (Wikileaks... 2011).

Tüübinimi on sildina enamasti negatiivne (Laineste 2008).

Karakterinimi on individuaalsem ja motiveeritum kui tüübinimi. Tüübinimi üldistab, karakterinimi konkretiseerib: naissoost geograafiaõpetaja sai hüüdnimeks Napoléon „rämeda hääle, sõjaka ilme, meheliku kõnnaku pärast" (Ušakov jt 1981: 120).

Karakterinimeks võib nime muuta spetsiifiline täiend.

„Nikolai Romanov I – Nikolai Kaikamees – ja Nikolai II – Verine – näitasid vene rahvale maksimaalselt võimalikku ja võimatut... timukaliku meetodi alal" (Lenin 1955: 28).

„„Mida kuritegelikku oli Ida-Saksamaal?" küsis omal ajal Ida-Saksamaal Punaseks Nõiaaks kutsutud Margot Honecker..." (Honeckeri lesk... 2012).

„Kommuuni kangelannaks oli õpetaja Louise Michel... „Montmartre'i Punane Neitsi", nagu teda rahva hulgas kutsuti" (Averjanov jt 1973: 20).

Karakterinimi võib ka tervikuna olla võetud kultuuriloost: moolok, casanova, kvisling, oblomov. Kirjaviisilt on need eesti keeles kodunenud erineval määral, aga igauht iseloomustab mitmusliku vormi võimalus: „igasugused moolokid, casanovad, kvislingid, oblomovid". Kultuurilooline karakterinimi on spetsiifiline, konkreetne – ainuliselt äratuntav: mooloki taga on muistne ammonlaste jumalus Moolok, kvislingi taga ajalooline Vidkun Quisling, oblomovi taga Ivan Gontšarovi romaani nimategelane Ilja Iljitš Oblomov.

Pelgalt välisele, sarnasuse ja tegevusala analoogiale tuginev kultuurilooline karakterinimi jääb vaid põgusaks, seejuures alati kaheldava õigustusega hüüdnimeks: kui liiga lai. Nii sildistas Gustav Suits: „[Jaan] Tõnisson on meie Napoleon, [Johann Voldemar] Jannsen meie Shakespeare, Ernst + Otto Peterson meie Molière, [August] Weizenberg meie Thorvaldsen" (Suits 1913: 44).

Kui saksa kirjanik Emil Ludwig 13. XII 1931 küsis Jossif Vissarionovitš Stalinilt: „...kas Te peate võimalikuks paralleeli enda ja Peeter Suure vahel? Kas te peate ennast Peeter Suure töö jätkajaks?", siis vastas Stalin: „Mitte mingil viisil. Ajaloolised paralleelid on alati riskantsed. Kõnesolev paralleel on mõttetu. [---] Peeter tegi väga palju mõisnike ja kaupmeeste rahvusriigi loomiseks ja tugevdamiseks. [---] Ülesanne, millele ma pühendan oma elu, seisab teise klassi ja nimelt töölisklassi ühendamises. Selleks ülesandeks ei ole mingi „rahvusliku" riigi tugevdamine, vaid sotsialistliku ja järelikult internatsionaalse riigi tugevdamine..." (Stalin 1952: 100–101).

Sama kistud on nüüdisaegsed ümberristimiskatsed: „„Agressioon on sama ja selle juht sarnaneb väga Peeter Suurega. Pole saladus, et Peeter Suur on üks [Vene Föderatsiooni presidendi Vladimir] Putini ikoone. Putin tahab teda jäljendada," sõnab [Ukraina riikliku filmiagentuuri juht Filipp] Iljenko" (Kuusk 2015).

Karakterinimi on individualiseeritum kui tüübinimi. Siin kehtib mõiste mahu ja sisu pöördvõrdelisuse seadus, mida tunneme loogikast: tüübinimi hõlmab rohkemaid eksemplare, aga pealiskaudsemana edastab oluliselt vähem iseloomulikku teavet: Võrgutaja on mõistena laiem kui casanova, aga casanova on sisukam kui „lihtsalt võrgutaja". Neitsi hüüdnime on kandnud mitmed, kuid neid eristab personaalne täiend: Orléans'i neitsi – Jeanne d'Arc, Montmartre'i Punane Neitsi – Louise Michel, Vallimäe neitsi – Jaak Järve romaani tegelane (1885).

Iga karakterinimi viitab mingile kultuuriloolisse pärimusse kuuluvale või siis võimalikulegi **faabulale**: loole (Priimägi 2011). Karakterinimed shylock, harpagon, gobseck, Ihnus Rüütel ja pljuškin täpsustavad kõik üht ja sama üldnime Ihnuskoi, ent igaüks implitseerib omaenda looga seostuva tausta. Samamoodi tulevad igaüks viitega oma faabulale Punane Parun, Punane Nõid, Punane Hanrahan ja Morten Punane.

Faabulat implitseerivat karakterinime võib kutsuda **anekdoodinimeks**. Anekdoodinimi kui isikunimeline *collectivum* võib esineda nii ainsuses kui ka mitmuses: „igat sorti shylockid”, „tänapäeva pljuškinid”. Anekdoodi keskne tegelane ei olegi muud kui faabula karakter, mitte ajalooline tegelane, kelle isikunimi talle on omistatud: Puškin, Tšapajev, Brežnev.

„M[ihhail] Bulgakovil „Meistris ja Margaritas” „Nikanor Ivanovitš... ei tundnud üldse luuletaja [Aleksandr] Puškini teoseid, kuid teda ennast tundis väga hästi ja kasutas iga päev mitmeid kordi lauseid, nagu: „Ja korteri eest maksab Puškin või?” ... Puškin on kõikide nende absoluutne universaalne substituut, kes ei täida oma funktsiooni kas üldse või siis mitte nii, nagu peab” (Volgin, Narinski 1993: 133).

Seda kinnitab tõsiasi, et karakterile antud konkreetne isikunimi on välja vahetatav. Anekdooti poliitikust, kes napi keeleoskuse tõttu ei tervitanud Inglise kuningannat mitte lausega „How are you?”, vaid „Who are you?”, räägitakse nii Vene Föderatsiooni presidendi Boriss Jeltsini kui ka Eesti Vabariigi presidendi Arnold Rüütli kohta. Anekdoodinimega sildistatud inimest peab olema võimalik kujutleda episoodi, kus tegutseb talle hüüdnime andnud karakter.

Paariti või hulgi külge pandud karakterinimed hõlbustavad faabula reproduktsiooni: Andres ja Pearu, Romeo ja Julia, Must ja Valge Koer, Kolm Musiketäri... Edgar Savisaar: „Selle peale tuli mulle meelde omaaegne „seitsme päkapiku koalitsioon” Tallinnas kümnekond aastat tagasi. Mitte ühtegi küsimust ei suudetud lahendada, linnaelanikud olid päris õnnetud, et neile olid sattunud niisugused valitsejad. Kaklesid omavahel, nii et karvatutid lendasid” (Kümme kevadsuvist... 2013).

Välisele analoogiale tuginev karakterinimi teiseneb anekdoodinimeks sõltuvalt selle nime levila kultuuritasemest. Kõrvaldimaat haridusega avalikkus ei tarvitse teada, kes olid Moolok, Stepan Pljuškin, Punane Prints või Punane Parun. Lisaks võib ühel nimel olla mitu analoogset tähendust, mis võivad aja jooksul tundmatuseni muutuda. Nimi Nimrod, mis algul märkis niihästi osavat jahimeest kui ka Jumala-vastases ülbuses Paabeli torni ehitada lasknut, omandas millalgi tähenduse Tüürann ning on tänapäevases angloameerika uususes kasutusel kui Põmmpea (McNamee 2010: 16./17. IV 2011).

Hüüdnimesid antakse ka stiihiliselt. Silmatorkavad isiksused pälvivad neid rohkem kui ühe.

„...Pariisi ajakirjandus läks äärmiselt enesekindlusele üle täielikule meeleolu langusele ja varjamatule hirmule. Tüüpiliseks tema käitumisele neil päevil oli epiteetide range järjestikkus, mis lisati Napoléoni nime juurde sedamööda, kuidas arenes tema pealetung lõunast põhja poole. Esimene teade: „Korsika koletis maabus Jouani lahes.” Teine teade: „Inimsööja läheneb Grasse'i linnale.” Kolmas teade: „Usurpaator asus Grenoble'isse.” Neljas teade: „Bonaparte hõivas Lyoni”. Viies teade: „Napoleon läheneb Fontainebleau'le”. Kuues teade: „Tema Keiserlikku Majesteeti oodatakse täna talle ustavasse Pariisi”. Kogu

see literatuurne gamma mahtus mõne päeva jooksul ühe ja sama toimetuse juures ära ühtede ja samade ajalehtede veergudele” (Tarle 1964: 386).

Dominantsetele ja vastuolulistele isiksustele massilises tüübi- ja karakterinimede omistuses võib saabuda küllastuse seisund, kus avalikkus kaotab imagoloogilise ja maineorientatsiooni. „[Veebilehe] Telegrami aastaküsitlusele vastajad valisid [Eesti Keskerakonna esimehe Edgar Savisaare] nii kõige vähem usaldusväärsete kui ka kõige usaldusväärsemate poliitikute toppi” (Telegrami... 2015).

Üht ja sama inimest sildistatakse läbisegi vastandlike hüüdnimedega, nii et enam pole võimalik otsustada, kes ta õigupoolest on – kõik sildid on ühtviisi õiged ja valed. Prantsuse ajaloolane Patrick Ravnant nendib seda määratluste tulva Napoléon Bonaparte'i puhul: „Väga raske on säilitada ranget erapooletust isiku suhtes: Napoléon kutsub meis esile liiga erinevaid reaktsioone, samastub liialt oma mustade ja kuldsete müütidega, äratab ülemäära kirgi, positiivseid või negatiivseid. Tema karjäär on nii tihe, see hõlmab nii paljusid vastuolusid, et siin leiavad hõlpsasti kõlapinda kõige vastandlikumad väited. Vallutaja, kes ei armasta sõda, rahutooja, kes rahu käes igavleb, lepitaja, kes surub maha opositsiooni, despoot, kes õhutab vastuhakku, modernistlik ning isegi futuristlik vaim, keda jälitavad mineviku triumfid, lakkamatu unistaja, kes vaimustub meetodist ja loogikast, pragmaatiline realist, kes hõõgub romantilises palavikus – see on vastandlike tendentside vihk” (Petiteau 2004: 11).

Sama vastuoluline on Napoléoni-pilt XIX sajandi venelaste kollektiivses mälus, mida peegeldab tollane ilukirjandus: Fjodor Dostojevski, riivamisi ka Lev Tolstoi looming, kus Napoléon on „teema” ja „legend” ning „anekdoot”, „müüt”, „sümbol”, „idee”, „eeskuju” ja „kultus” – nii et pärisnimest muutus Napoléon üldnimeks. Ta on korraka „sajandi inimene”, „kurjategija”, „usurpator”, „antikristus”, „märter”, „tavatu ja kummaline nähtus”, „tohutult kõrk”, „piiritu inimpõlgur”, „naiselik intriigimeister”, „tühine ennasttäis poosetaja”, „kõige geniaalsem väejuht”, „tõusik”, „parvenüü”, „keisriks pürginud endine suurtükiväekapten”, „provintsi- ja kasarmuhing”, „meeleheitlik avantürist”, „naiivne ja lihtne”, „kannataja”, „üleiniimliku võimu ori”, „autoriteet”, „lääne kultuuri fenomen”, „kolmanda seisuse eestvõitleja Prantsusmaal ja väljaspool Prantsusmaad”, „suur ja kaasaegne”, „Mephistopheles”, „kiusaja vaim”, „kõikide Jumala ning inimseaduste rikkuja, kes kehastab õigust verd valada, käsutada inimelusid”, „võimutahte kehastus”, „süüest ja moraalist lahtiütleva”, „saatanlik”, „möödutult kõrk”, „valitsushimuline”, „despoot” (Volgin 1993).

„Kui Edgar Savisaarel õnnestub [hüüdnimetsi ja karikatuurides] ühekorraga olla nii „Juan Perón” kui ka „Leonid Brežnev”, nii „Adolf Hitler” kui ka „Winston Churchill”, nii „Louis XVI” kui ka „Vladimir Meciar”, nii „Helmut Kohl” kui ka „Paavo Väyrynen”, nii „Kalevipoeg” kui ka „Feliks Dzeržinski”, nii „minevikuihaleja” kui ka „moodsamale maailmale orienteeruja”, nii „Trooja hobune” kui ka „ninasarvik”, nii „galantne kavaler” kui ka „*macho*”, nii „naistesõber” kui ka „naistepõlgur”, nii „noorteidol” kui ka „lasteahistaja”, nii „luuser” kui ka „miljonär”, nii „gangster” kui ka „Eesti poliitika ristiisa”, nii „paksuke” kui ka „kiiruseületaja”, nii „rockikuningas” kui ka „puuslik”, nii „Savipäts” kui ka „võipakk”, nii „Keskerakonna jõufiguur” kui ka „oravapartei maskott”, nii „turuliider” kui ka „lootusetu kaotaja”, nii „poksija” kui ka „sumomaadleja”, nii „suur taktik” kui ka „lindistaja”, nii „Eesti NSV kukutaja” kui ka „idameelne”, nii „hullem punaparunist” kui ka „rahvamees”, nii „Savi” kui ka „Raudne

Kesk” [jutumärgid lisatud – *L. P.*] – kui ühel inimesel õnnestub seda kõike olla ühekorraga, siis ulatub ta ilmselt üle igast omistatud rollist” (Priimägi 1999b).

Sven Mikser: „Kujundatud müüt temast tähendab, et ta tekitab inimestes oma lähedalviibimisega väga suurt aukartust. Ükskõik kuidas siis temasse suhtutakse, kas hästi või halvasti. Kujundatud müüt annab talle väga vabad käed. Kui teiste poliitikute valijad armastavad poliitikute programmi, maailmavaadet või lubadusi, siis Edgar Savisaare valijatest väga suur osa armastab personaalselt Edgar Savisaart. [---] Paljud tema teod võiks hävitada – ja jäänudavalt – ükskõik kelle teise maine, aga Edgar Savisaar läheb justkui järjest immuunsemaks” (Tammer 2005).

Olukorras, kus puudub võimalus omal käel veenduda ühe või teise omistuse õigsuses, leiab kollektiivses teadvuses aset mingi „vastandite kokkujooks” ja minnakse üle sümboliseerivale režiimile. Tegelik inimene ei huvita sel juhul enam kedagi, vaid on „teadagi kes”. Too „teadagi kes” tähendab, et mitte keegi täpselt ei tea. Sealt avaneb mütologiseeringu võimalus (Priimägi 1999b).

Isiku pärisnimi omandab ise „katus-sildi” funktsiooni, muutub sümboliks – **müüdinimeks**. Usundiloolase Mircea Eliade järgi tähistab seda mütoloogiline *coincidentia oppositorum*: „vaheldumisi või koguni samaaegne lahkus ja kohutavus, loovus ja hävitavus, solaarsus ja reptiilsus – *actus ja potentia*” (Eliade 1958: 419).

Napoléonist saab „Napoléon”, Edgar Savisaarest „Edgar Savisaar” – isikusest saab müütiline tegelane. Müütiline isik muutub sotsiaalseks orientiiriks, mida ennast kardetakse samavõrd kui tema kaotust.

„Ometi on terava mõistuse ja uskumatu kombineerimisandega [Edgar] Savisaare müüti läinud vaja nii roosas kampsunis memmel Keskerakonna kongressil kui ka reporteril ajalehe toimetuses. Kõige rohkem on seda müüti läinud vaja aga Savisaare vastastel. Suurem osa Eesti poliitilistest otsustest on tehtud, Edgar Savisaare nimi huulil. Jah, ütlevad nad, see otsus on kehv, aga Savisaar oleks veel kehvem. Kust leiab Eesti poliitika uue vaenlase?” (Raud 2004).

Siis jõuab sildistusprotsess lõpule: inimese enda nimi naaseb, ent juba individuaalse ja konstantsena. Siis on pärisnimi – eesnimi ja/või perekonnanimi – ise muutunud kategooriaks, pantserdunud jutumärkidesse.

„Kunagi ütlesin Tuuli Kochile lause, mille ta avaldas oma Savisaare-raamatus: „Kas te kujutate ette reformierakondlast, kes paneb oma lapsele nimeks Edgar?” – Mitte ükski reformar ei taha oma last niimoodi sildistada” (Priimägi 2015).

Erinevalt karakterinimest ei saa müüdinime kasutada mitmuses – tegu on unikaalse isikliku sildiga. Ainuline nimekuju tagab individuaalse üleajalise identifitseeritavuse. Ei ole olemas mitut „Edgar Savisaart”. Nimi „Edgar” tähendab praeguste eestimaalaste kollektiivses teadvuses kontekstivabalt ainult Edgar Savisaart.

„Ajakirja X 2000. aasta jaanuarinumbri küsimusele „Kelle sa tapaksid, kui oleks võimalus?” vastas Stockholmi Eurovisiooni lauluvõistlusele Eestit esindama saadetav noor levilaulja Eda-Ines Etti: „Edgari”” (Priimägi 2000).

„Kui [Reformierakonda astunud] Vilja Savisaar ei loobunud lahutatud abi-kaasa nimest, ei imestanud enam keegi, sest Savisaare nimi töötab – ole sa kus parteis tahad” (Vainküla 2015).

Omaenese nimega sildistatud inimene muutub **müütiliseks tegelaseks**. Ajakirjanik Kalle Muuli õigustas Eda-Ines Etti ütlust sellega, et „Edgar Savi-

saar olevat „pesueht müüt. Ta on kuri geenius, pimedusest sirutuv karvane käsi, rahva painav ajaloomälu, meie sisepoliitiline Venemaa ja kõikvõimas KGB ühes isikus”, mistõttu „ei maksa Savisaarel ka pahandada Eda-Ines Ettiga, kes ajakirjas X avaldas soovi tappa Edgar. Nooruke eurolaulja ei saanud kindlasti silmas pidada päris-Edgarit, keda ta ei tunne, vaid ikka üksnes müüdi-Edgarit, kelle tapmine pole patt, vaid kangelastegu” (Priimägi 2000).

Müüdinime erinevus anekdoodinimest on põhimõtteline (Priimägi 1999a). Anekdoot edastab vähetuntud **tõsielulisi** seiku, mida võib kaunistada väike väljamõeldis – müüt seevastu ei dokumenteeri muud kui iseennast ja võib vabalt olla tervikuna „vale”. Nii pidas lugeja enesestmõistetavaks hakata lugu säädu seadma, kui oli segi aetud Henry Fordi ja Gerald Fordi nimi (Grabbi 1999). Müüdi kallal pole niisugune „vigade parandus” mõeldav. Anekdoodi võib seega rohkem või vähem õigesti, rohkem või vähem täielikult üles kirjutada – anekdoot ongi lugu ise –, müüdist aga saab jäädvustada vaid mittekohustusliku interpretatsiooni, sest müüt on midagi kõikide teda peegeldavate lugude tagust.

Anekdoodi tegelane võib näida **imelik** – müüdi kangelane on **salapärane**. Müüdi kangelase salapära põhineb sümboli põhimõttelisel lõpuniseletamatusel ning osutub tänu sellele sügavalt kunstiliseks, erinedes anekdoodi tegelase pelgast mõistatuslikkusest. Sellele erinevusele osutab Juri Lotman, rääkides „quasi-kunstilistest teostest, mis tegelikult esitavad üksnes äraarvamisuksandeid. Säärased on rahvaluules mõistatused, uusima aja kunstis aga tohutu detektiivvaldkond. Detektiiv kujutab endast ülesannet, mis teeskleb kunsti” (Lotman 1992: 187). Ka detektiivlood liigituvad olemuselt anekdootide, mitte müütide hulka.

Anekdoodi tegelase ümber luuakse koduselt **humoristlik** õhustik, samal ajal kui müüt võib sisendada **hirmu**. Anekdoot kahandab isiklikku distantsi peategelasega, võtab maha aukartuse tema ees ja juhib lõpuks familiaarsusse, kohatusse omamehelikkussegi. Just distantsipuudust võib täheldada suhtumises „meie Lennartisse”, nagu see ehmatava selgusega ilmnes tema Viimsi maja ehitusega seoses. Ain Kaalep pidas isegi vajalikuks rahvast korrale, suuremale respektile kutsuda: „Jätke mõnitamine!” (Kaalep 1999).

Anekdoot kujuneb teatrilaval **sketšiks**, müüdi kangelase saatus võtab paratamatult **traagilise** värvingu. Nii sai Lennart Mere jäljendamisest näitleja Egon Nuteri leivanumber. Igal juhul ei ole sketši või paroodia puhul tegemist pahatahtliku irvitamisega, mida pühendamata publikus võib näiteks esile kutsuda müüdikangelase traagiline saatus. Urmo Soonvald kirjutas NO99 lavastuse „Savisaar” kohta, et „Vana-Kreeka mütoloogilise jutustusena edasi antud [Edgar] Savisaare moraalne tammumine kohapeal oli täis teravusi” (Soonvald 2015).

Anekdoot on **mineviku** seigake, millest tuleviku tarvis võib üht-teist tähele panna. Koolilõpetajatele 1999 jutustas president Lennart Meri oma vastuvõtul sellest, kuidas 1953. aastal lõpetas kõrgkooli tema ja mille poolest tuna erineb tänast. Müüt aga puudutab **tulevikku** püsivamalt ja vahetumalt kui anekdoot. Sest anekdoot võib kollektiivsest mälust kustuda, meelest minna, müüt aga ise ongi kollektiivse mälu generaator.

Anekdoodi tuumaks on **pointe**, argieluga toimetuleku ootamatu viis, siinpoolse probleemi ratsukäiguline lahendus. Müüdi tuuma seevastu moodustab

sümbol, mis ulatub siinpoolsusest üle või välja. Anekdoot lõpeb punktiga (pr *pointe* 'punkt'), müüt on lakkamatult iseennast regeneeriv struktuur.

Müüdinime kandva isiksusega **võrreldakse teisi**, teda ennast enam **kellegagi ei võrrelda**. Võrdlust Adolf Hitleriga on filosoof Leo Strauss aastal 1951 käsitanud koguni omaette sildistava propagandavõttena *reductio ad Hitlerum*.

„Internetikommentaariumide kohta on Mike Godwin sõnastanud seaduse, et suvalise vaidluse edenedes kasvab natsisüüdistuste kasutuselevõtu tõenäosus. Kodanik Rein Raud võttis selle silmapaistva sildistamisargumendi kasutusele juba minu Diplomaatias avaldatud ettekande „Infokonfliktid ja enesekaitse” esmasel käsitlemisel..., luues selle *reductio ad Hitlerum* lähenemisega temale omase „salliva” [jutumärgid lisatud – L. P.] õhustiku akadeemilise arutelu jätkamiseks” (Aaviksoo 2011).

Hitleriga on võrreldud mitmeid poliitikuid: mh Mihheil Saakašvilit ja Vladimir Putinit. „[Vene Föderatsiooni presidendi Vladimir] Putini võrdlemist Hitleriga on kombekas välispoliitikas seni peetud pigem hüsteeriliseks liialduseks. Ometi on pärast Krimmi annekteerimist ja eriti Putini 18. märtsi kõnet selle paralleeli välja toonud Rootsi välisminister Carl Bildt, Kanada peaminister Steven Harper, senaator John McCain, Hillary Clinton, Zbigniew Brzezinski, rääkimata erinevatest analüütikutest ja kolumnistidest” (Eerik-Niiles Kross võrdleb... 2014).

„...ilmus Briti troonipärija prints Charles „vabandus” venelaste ees, kui ta võrdles president Putinit Hitleriga” (Prints Charles... 2014).

Adolf Hitlerit ei ole tavaks kellegagi võrrelda.

Nõnda võib müüdinimi omakorda muutuda **karakterinimeks** ja minna ise käibele uues, kellegi teise sildistustsüklis.

Sel juhul võib pärisnimi ka kollektiviseeruda erakondlikus tähenduses: šovinistid, marksistid, hitlerlased, savisaarlased. Stendhali puhul: „Tänapäeva raevukad beylistid, niisama tulised oma ebajumalduses nagu kaasaegsed oma ükskõiksuses – „beylandid”, ütles [kirjanik Valery] Larbaud pisukese julmusega” (d’Ormesson 1997: 173).

Kuid ka siin eristuvad efemeersed *ad hoc*-moodustised kultuurilooliselt rohkem kinnistunudest, tabavamatest, imagoloogiliselt põhjendatumatest. Banderalased ei seostu mitte ainult Stepan Bandera nimega, vaid ka odioosse sõnaga „bande”. Aga kui palju on fontellenism, mille Stendhal omistas oma emapoolsele vanaisale (Maurois 1980: 465), veel seotud Bernard Le Bovier de Fontenelle’i endaga?

Vastase teadlik sildistus on propaganda(sõja) ala – avalik ja suhteliselt lihtis, kui teada ja vallata võtteid. Hoopis keerulisem on seesama protsess imago-logias, kus see ei tugine mitte välisele, vaid **seesmisele analoogiale**, mille tugevus sõltub dominantsete loomujoonte kaalust ning arvust. Hüüdnime, mis põhineb seesmisel, kontseptuaalsel analoogial, võib kutsuda **kuvandinimeks**.

Kuvandinimi võib olla niihästi eksplitsiitne kui ka implitsiitne. Lennart Mere kuvandit ei kajastaks implitsiitselt mitte Kaamel, vaid hoopis Delfiin: terane, läbimõeldud, kaval, sügav, meeldiv, rõõmus, unikaalne. Tabav hüüdnimi aktualiseerib sildistatava imagoloogilise skaalaprofiili. Omadused suur, raske, pealetungiv, loomne, aeglane, vali, kare, kauge, rammus, ühetaoline on – nagu näitab kuvandianalüüs – dominantsetes nii Edgar Savisaare kui ka ’ninasarviku’ kuvandis. Samad ’ninasarviku’ kuvandijooned – suur, raske, pealetungiv,

loomne, aeglane, vali, kare, kaugel, rammus, ühetaoline – domineerivad kontseptis 'Venemaa', millega Edgar Savisaart samuti tulemuslikult seostatakse. Ent Ninasarvikust ei ole saanud Edgar Savisaare eksplitsiitset nimesilti.

Olgu see lisatud eristamaks propagandistlikku **sildistust** ning imagoloogilist **kuvandust**, millesse me siin ei süvene.

Kirjandus

- Aaviksoo, Jaak 2011. Valed ja pooltõed on olemas ja elus. – Eesti Päevaleht 30. III.
- Averjanov, Aleksandr P., Galkin, Ilja S., Zubok, L. I. jt 1973. Uusaeg. II osa. Õpik keskkooli IX klassile. 9. trükk. Tallinn: Kirjastus Valgus.
- d'Ormesson, Jean 1997. Une autre histoire de la littérature française. Paris: NiL éditions.
- Dubois jt 1986 = Жак Дюбуа, Франсис Эделин, Жан-Мари Клинкаенберг, Филипп Мэнге, Франсуа Пир, Адлен Тринон, Общая риторика. Москва: Прогресс.
- Eerik-Niiles Kross võrdleb Putini kõnet ja Hitleri kõnesid. – Postimees 21. III 2014.
- Eliade, Mircea 1958. Patterns in Comparative Religion. New York: Sheed & Ward.
- Grabbi, Rein 1999. Gerald Ford elab! – Postimees 20. V.
- Honeckeri lesk viskus DDR-i kaitsele. – Eesti Päevaleht 5. IV 2012.
- Kaalep, Ain 1999. Jätke mõnitamine! – Sõnumileht 14. V.
- Kati perekonnanimeks saab Vasar-Murutar-Murdmaa. – elu24.postimees.ee 11. II 2011.
- Kressa, Kaarel 2015. ENSV kunagise peremehe abi: Johannes Käbini puhul oli haruldane, et ta polnud mōlakas. – Eesti Päevaleht 6. IV.
- Kuusik, Hendrik 2015. Ukraina riikliku filmiagentuuri juht: Putin on nagu Peeter Suur. – Eesti Päevaleht 20. II.
- Kümme kevadsuvist küsimust Edgar Savisaarele. – Kesknädal 5. VI 2013.
- Laineste, Liisi 2008. Vaenunimedest eesti internetis. – Mäetagused, nr 38. <http://dx.doi.org/10.7592/MT2008.38.laineste>
- Lenin, Vladimir Iljitš 1955. Aprilliteesid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Lotman 1992 = Юрий Михайлович Лотман, Культура и взрыв. Москва: Гнозис, Издательская группа Прогресс.
- Maurais, André 1980. Stendhali „Punane ja must”. – Stendhal, Punane ja must. XIX sajandi kroonika. Tallinn: Eesti Raamat, lk 463–477.
- McNamee, Gregory (koost) 2010. The Word Origin 2011 Calendar. Denver, Colorado: Accord Publishing.
- Petiteau, Natalie 2004. Napoléon, de la mythologie à l'histoire. Paris: Éditions du Seuil.
- Priimägi, Linnar 1999a. Anekdoot ja müüt. – Eesti Ekspress 2. XII.
- Priimägi, Linnar (koost) 1999b. Savisaare mütoloogia & mütoloogiline Savisaar. Tallinn: Keskerakond.
- Priimägi, Linnar 2000. Ühe imago analüüs. – Eesti Ekspress 24. VIII.
- Priimägi, Linnar 2011. Motiiv – narratiiv – sümbol – tekst. Teesid motiivianaalüüsist. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 526–535.

- Priimägi, Linnar 2015. „Savisaar” ja Savisaar. – Pealinn 25. II.
- Prints Charles „vabandas” venelaste ees, et võrdles Putinit Hitleriga. – Delfi 23. V 2014.
- Raid, Juku-Kalle 2013. Eelarve. Friigikogu rahvuseepos. Tallinn: Ema ja Isa.
- Raud, Mihkel 2004. Puhka rahu, Edgar Savisaar! – Eesti Päevaleht 12. X.
- Sang, Joel 2011. *Nomen est nomen*. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 929–931.
- Soovald, Urmo 2015. „Savisaare” muusikalist: monument Eesti-pimedale poliitikule, keda äratav vaid Lasnamägi. – Eesti Päevaleht 7. II.
- Stalin, Jossif V. 1952. Teosed. 13. köide: juuli 1930 – jaanuar 1934. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Suits, Gustav 1913. „Noor-Eesti” lähematest ülesannetest käesoleval ajal. – Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti” Aastaraamat I. Tartu: E.K.S. „Noor-Eesti” kirjastus, lk 40–47.
- Tammer, Enno 2005. Mikser tõlgib arusaadavamaks Savisaare võimumängud. – Postimees 12. XI.
- Tarle, Jevgeni V. 1964. Napoleon. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Telegrami lugejate jaoks usaldusväärsed poliitikutud keelduvad intervjuudest. – Telegram 24. II 2015.
- Tomepuu, Jüri 2013. Eesti – Putini Trooja hobune NATOs ja Schengeni tsoonis? – Delfi 6. VII.
- Tänavsuu, Toivo 2011. Ants Laaneots, mina küll ei käi Moskvast „Ameerikat avastamas”. – Eesti Ekspress 27. II.
- Ušakov jt 1981 = Н. Н. Ушаков, В. Д. Васильева, Н. П. Клюева, О грамматических особенностях прозвищных имен. – Л. П. Калакуцкая (отв. ред.), Ономастика и грамматика. Москва: Наука, lk 98–122.
- Vahter, Tarmo 2012. Eesti riiki juhivad Miki, Päikesekuningas ja Kosmosemutt. Poliitikute hüüdnimed. – Eesti Ekspress 29. III.
- Vinküla, Kirsti 2015. Kapital nimega Savisaar. – Eesti Ekspress 4. II.
- Vert 2003 = Николай Верт, Россия в революции. Москва: АСТ, Астрель.
- Volgin, Narinski 1993 = И. Л. Волгин, М. М. Наринский, „Развенчанная тень”. Диалог о Достоевском, Наполеоне и наполеоновском мифе. – А. О. Чубарьян (отв. ред.), Метаморфозы Европы. Москва: Наука, lk 127–164.
- Wiedeman, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Tallinn: Valgus.
- Wikileaks: Ives nimetas Savisaart odavaks populistiks. – Delfi 28. I 2011.

Rhetoric of propagandist labelling

Keywords: propaganda, labelling, Edgar Savisaar, myth, anecdote

The labelling of the adversary in the propaganda war is a process of two steps. To exchange a personal name for a befitting nickname you have, first, to introduce and inculcate a – mostly implicit, covert – by-name which is apposite thanks to not only external features of the adversary or his actual behaviour (*NN* → *caligula*; in Estonian the personal character name is spelled with a minuscule). A surficial nickname will not stick in the face of a possible change of appearance or occupation. Secondly, you have to generalize the character name to a type name (*caligula* → *Tyrant*; majuscule in Estonian). If the second step is taken before the first, the

nicknames remain simply occasional and increase in number until no one of them is binding any more (the audience loses the orientation) and the most convenient substitute for them in toto becomes the initial personal name – but now used as a label („NN”; in inverted commas). The character name is an imagological construct. Chosen accordingly, it can influence the functioning of „NN” as a label for either an anecdotal or a mythical figure. An anecdote refers to a real event, whereas a myth can be entirely a lie without any possibility of correction. An anecdote revives the past, a myth casts spells about the future. The heart of an anecdote is the point, the (re)generating core of a myth is the symbol. An anecdotal person is odd and makes us laugh, a mythical figure is mysterious and inspires subconscious terror. A person’s mythical name serves as a comparison (prince Charles: „Putin’s Hitlerist behaviour”), a mythical person is hardly compared to anyone (Hitler like ... who?).

Linnar Priimägi (b. 1954), PhD, Tallinn University, Department of Advertising and Image Studies, Associate Professor, tristan@tlu.ee

„XX JA XXI SAJANDIT MA EI TUNNE...”

Kristiina Ross 60

3. juunil tähistab oma 60. sünnipäeva Eesti viljakamaid keeleteadlasi ja tõlkijaid, Eesti Keele Instituudi vanemteadur Kristiina Ross. Ta on riikliku teaduspreemia, korduvalt Eesti Kultuurkapitali preemiate ja F. J. Wiedemanni keeleauhinna laureaat. Kui kõrvutada Kristiina Rossi sünniaega ajakirja Keel ja Kirjandus asutamisaastaga, tundub siin olevat mingi seos: oma uuenduslikud teadusartiklid (üle 30) on ta väga truult avaldanud põhiliselt selles ajakirjas. Rahulikult ja suurejooneliselt on Eesti teadust koos edendatud alates aastast 1979, mille puhul tahaks önnne soovida mõlemale!

Et esitada paar küsimust, tuli koostada Sinu personaalbibliograafia, mis ei olnud lihtne ülesanne. Ainuüksi trükiseid, mille liigitasin „esmaselt lugemist vajavaks”, tuli 152 artiklit ja raamatut. Pealkirju lugedes mõtlesin, et huvitavamalt ja viljakamat elu on raske ette kujutada: „Eesti instruktiivist”, „Heebrea keel algajatele”, „Montaigne’ist ja feminismist”, „Uni Jeruusalemmas”, „Fraseoloogiline etüüd vennatapu ainetel”, Pascal, Rousseau, Ahrens, Gutsclaff... *Perge, perge*, hüüiaks Faehlmann: *Jätka aga jätka!* Sellise haarde ja mõjuga teadlasi-õpetlasi on Eestis kahjuks väga vähe. Ometi ütled Sa ühes ammus intervjuus, et XX sajand ei meeldi Sulle.¹ Kas vilets aeg, ka XXI sajand, paneb süvenema? Järelikult peaks teadusele üldse, loomingule, soovima jätkuvalt viletsaid aegu? Millises sajandis Sa enast kõige kodusemalt tunnend?

¹ L. Viitol, Tõlkimine on minu loomulik olek [intervjuu tõlkija, keeleteadlase ja kirjanduskriitiku Kristiina Rossiga]. – Postimees 21. XII 1995.

XX ja XXI sajandit ma lihtsalt ei tunne. Või on nii, et kaugemate sajandite ja üldse tundmatumate asjade kohta on endale kergem illusiooni luua, nagu oleksid nendega tuttav. Kui nendest juba midagi tead, saab hõlpsasti ära unustada, kui paljust sul tõenäoliselt aimugi pole. Ega ma filoloogina ennast ajaloos koduselt ei tunnegi, ikka ainult keeles, ainult eesti keeles. Viimasel ajal kõige mõnusamalt vast XVII ja XVIII sajandi eesti kirjakeeles. Kõik muu on taustasüsteem ja tugisõrestik selle käsitlemiseks. Aga kas viletsad ajad aitavad süvenemisele ja loomingule kaasa, selle kohta võib ilmselt leida nii poolt- kui vastunäiteid. Nagu kõigis asjades on küllap siingi mingi tasakaalustatud keskmine vöönd kõige soodsam. Võiks arvata, et väga viletsad ajad sunnivad liiga intensiivselt eluspüsimisega tegelema, nii et süvenemiseks ei jää enam aega ega energiat. Väga hea aeg aga teeks vast loiuks ja nüristaks sedapidi või hoopis killustaks, pakkudes liiga palju võimalusi. Mis puudutab 1970. aastaid ja 1980-ndate algust, mil mina ülikoolis ja aspirantuuris sattusin olema, siis teatud mõttes ehk olid need tõesti seesugune keskmiselt halb ajalõik, mis soodustas süvenemist. Nälja- ja surmahirmu polnud enam ammu. Vahepeal virvendanud perspektiive ja ahvatlusi samuti enam mitte. Selles tardumuses oli üsna lihtne endale isiklik turvatoru tekitada, milles sai segamatult oma uudishimu rahuldada. Vanaheebrea keel ja piibli maailm, muud väljasurnud või hääbuvad keeled ja vormid oli just selline mõnus valdkond, kuhu tõmbuda. Mingit loodetavat väljundit sel tegevusel muidugi polnud.

Sinu elulugu on biograafia ka Juri Lotmani määratluses. Seda oleks väga raske kellelgi teisel korrata,

sest Sa ei ole käinud etteantud radu. Ent just see endapärane edasiliikumine on tekitanud Eesti teaduse uue paradigma.² Kas selliseid teadlasi saaks sihikindlamalt aretada?

Montaigne'i tõlkimine on teinud must padurelativist – peaks vist tasakaalustuseks jälle natuke Pascali peale lugema. Igatahes praegu tundub, et igasugune suunamine ja kasvatamine on ajupes. Ja kes julgeks öelda, et tema õigeks peetav muster on kõige parem. Aga suunama ja kasvatama kuidagi tõesti peab. Arvatavasti saab ka teadlasi aretada ja peabki aretama. Praegu seda ju tehaksegi, ainult et väga sihikindlalt just süvenemisele vastassuunas, eklektilisuse ja pealiskaudsuse poole. Kogu tülgestuse ni paljuräägitud projektipõhisus lihtsalt sunnib niisuguse suhtumise peale. Oskus kõike lennult haarata, pidevalt ümber orienteeruda ja uute olukordadega kohaneda on kindlasti oluline ja tarvilik kunst, aga see võiks jääda ettevõtluse, äri jms asjaliku tegutsemise maailma. Kuidas sellele atraktiivse hoogtõisuse ajastule teaduses ja eriti humanitaarias vastu hakata, ei teagi. Põikpäiselt oma rida ajada? Samas, ei saa ju puhta südametunnistusega meelitada noori näiteks sedasama XVII ja XVIII sajandi eesti keelt uurima, teades, kui kasinaid võimalusi see valdkond praeguste hoiakute kestes pakub. Usutavasti hoiakud muidugi mõne aja möödudes jälle teisevad, aga siiski.

Sa oled soojalt meenutanud oma prantsuse keele õpetajaid-õppejõude: pr Aleksejevat, Kallista Kanni, Nora Kaplinski. Keda Sa pead sügavamas mõttes oma õpetajateks?

Kui 1970. aastate Tartule tagasi mõelda, meenub hulk väga värvikaid isiksusi, keda kõiki sai mingist aspektist

imetletud: Villem Ernits, Uku Masing, Pent Nurmekund, Tõnu Luik, Valeri Bezzubov, Paul Ariste, Huno Rätsep, Aino Valmet, Lalla Gross – seda nimekirja võiks päris pikalt jätkata. Ja Elvas Ain Kaalep, keda tundsin perekondlikult juba lapsepõlvest. Väga konkreetselt ei söanda kedagi oma „päris“ õpetajaks kuulutada – sellega inkrimineeriks justnagu oma vead ja eksimused kaudselt ka neile. Ja mingit erilist juhi ja juhendatava suhet mul ülikooli ajal kahjuks kellegagi polnudki.

Nende õpetlaste tähtsus ja mõju joonistub välja järjest tugevamalt. Nimesid ühendav joon võiks olla väga sügav eruditsioon, milleni on jõutud läbi keelte, kirjanduste ja mõtlemise, mõjude üha edasi loominguiliselt ja inspireerivalt. Kas selline „turvatoru“, teisiti öelduna õhtumaine akadeemiline keskkond, mis laseb üliõpilase andel ehk avalduda ja teeb võimalikuks mitte käia etteantud radu, ei peaks olema ülikoolis elementaarne? Kui ei puutuks kokku erinevate erudiitidega, ei oskaks võib-olla iseenda spetsiifikat näha? Kas praegune eklektilisus ja pealiskaudsus ei tulene osalt just sellest, et neil, kes teaduselu juhivad, puudub kogemus sellisest keskkonnast?

Jah, selle üle on ju palju arutatud, et 1970-ndatel oli sinne akadeemilise ilma väline keskkond läänemaisest mõtteruumist täiesti ära lõigatud, aga teadlaste ja õppejõudude vanem generatsioon oli 40 aastat tagasi ise veel selles mõtteruumis kasvanud ja nende kaudu säilis vaimne side. Praegu, omakorda 40 aastat hiljem, on juhtpositsioonidel inimesed, kes kasvasid tolles ärälõigatud maailmas. Nii võiks tööpoolest arvata, et süüdi on õhtumaise akadeemilise keskkonna kogemuse puudus. Paraku paistab, et hektiline projektipõhisus pole mitte kohalik Eesti häda, vaid laiem ajastu ilming, mille üle kurdavad vist kõik Euroopa

² T. Paul, Nooruslik ja nõtke juubilar: Kristiina Ross 50. – Keel ja Kirjandus 2005, nr 6, lk 497–500.

teadlased, humanitaarid vähemalt. Võib-olla viibib kogu õhtumaine akadeemism ise oma arenguteel praegu mingis lainepõhjas, ja mine tea, kuhu ja millal ta välja uhutakse või ujub.

**Eelmise aasta üks mõjuvamaid raamatuid oli koguteos Pent Nurmekunnast, oma aja maailma suurimast polüglotist.³ Ta oli justkui ülikool ülikooli sees, põhjatute teadmistega vaimuaristokraat, nagu Sa teda seal kirjeldad. Huvitav oli lugeda, kui suur hulk Eesti intellektuaalidest oli ülikooli ajal õppinud tema juures fakultatiivselt mõnd haruldast keelt – kui suur võib olla ühe õpetlase mõju tervele teadusruumile. Tartus tuleks talle püstitada ausammas. Sina õp-
psid tema juures heebrea, araabia ja kreeka keelt. Kas Sinu „Heebrea keele õpik algajatele” (1985) peegeldab mingil määral ka Nurmekunna õpetamiseetodit või on metoodiliselt iseseisev?**

Nurmekund oli tõesti täiesti vapustav nähtus ja väärib mäletamist. Ehkki, mis ausambasse puutub, siis ta ise oli igasuguse pjedestaalidekultusega täiesti kokkusobimatu. Sinu viidatud heebrea keele õpik on algselt loomulikult Nurmekunnast inspireeritud, kuigi konkreetsemalt oli selle taga mu kronoloogiliselt järgmine või õigemini juba ülejäämine heebrea keele õpetaja Elmi-Johanna Pata. Pärast ülikooli üritasin Tallinnas alguses heebrea keele õpinguid jätkata tollase sünagoogi kantori või meie mõistes köstri Abram Gurevitschi juures. Tema õppetunnid olid ääretult värvikad, aga otsisin neile siiski süstemaatilise ja akadeemilise poole pealt täiendust. Elmi-Johanna Pata õpetas sel ajal Usuteaduse Instituudis heebrea keelt ja oli lahkelt nõus mindki taluma. Ega mul poleks oma algeliste teadmiste juures

³ Pent Nurmekund – keeletark ja õpetaja. Koost Ott Kurs. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. 558 lk.

pähegi tulnud mingit õpikut tegema hakata, aga pr Pata pani ette, et võiksime kahe peale panna kokku mingi eestikeelse selgitava tekstiga algelise õppematerjali, mida ta saaks instituudis kasutada. Sattumisi hakati parajasti siis, kui meil materjal koos oli, organiseerima UI toimetiste väljaandmist, ja nii lõpuks juhatuski, et esimese numbrina avaldati see. Kui Sa juba küsisid, siis kasutan siinkohal võimalust vana võlga õiendada ja selgitada, et õpik ilmus kahes osas ja mõlemal on kaane peal minu nimi, ehkki tegelikult panin mina kokku ainult I osa ja II, harjutuste osa pärineb Elmi-Johanna Patalt endalt. Aga tal oli tollases Tallinna Pedagoogilises Instituudis juba pahandusi olnud seotuse pärast Usuteaduse Instituudiga ja ta ei tahtnud oma nime kaanele panna. Võib-olla ka tagasihoidlikkusest. Mina olin noor ja uljas ja peaaegu lootsin sellise väljaandega näiteks meie instituudi tollast direktorit Endel Sõkla natukene ärritada. Sõgel kahjuks ei pannud väljaannet üldse tähele. Ja praegu vaadates ei kannata see õpik metoodiliselt muidugi üldse mingit kriitikat, autoriõiguste jälgimise poolest samuti mitte, sest eks ma vähemalt oma osa kirjutasin lihtsalt saksakeelsete grammatikate pealt kokku.

Otsides Sinu esmamainimist trüki-sõnas, jõudsin aastasse 1978, kui Keeles ja Kirjanduses antakse ülevaade samal aastal Tartu ülikoolis kaitstud diplomitöödest. Sinu töö „Instruktiiv läänemeresoome keeltes” puhul tõsteti esile laia teoreetilist haaret ja inspiratiivseid tabeleid. Kuidas Sa nii huvitava teemani jõudsid? Samal teemal kaitsesid Sa kandidaadikraadi, praeguses mõistes doktorikraadi, 1984 (ilmus raamatuna 1988).⁴ Kaitsmisel tõsteti esile, et oled registreerinud 6000 kasutusjuhtu ja neid osa-

⁴ K. R o s s, Instruktiiv läänemeresoome keeltes. Tallinn: Valgus, 1988.

liselt ise välitöödel kogunud ning et isegi Eduard Vääri toetas kraadiomistamist. Ometi oled Sa instruktiivi kasutamise suhtes väljendanud skepsist. Kas Sa jääd endale kindlaks, et instruktiivi ajad on möödas?

Üliõpilastele pakkus sel ajal teemad välja õppejõud, nagu see vist praegugi enamasti käib. Instruktiiv on piiripealne nähtus, millele võib läheneda mitut moodi. Võib näiteks puht keeleajalooliselt uurida, kust vormitunnus **n* pärineb ja kuidas see on genitiivi tunnusega seotud. Selle kohta oli juba üsna palju kirjutatud ja tundus, et sellise küsimuseasetusega enam kuhugi kaugemale ei jõua. Käände ja adverbi piiril oleva kategooriana pakub instruktiiv huvi ka keelesüsteemi seisukohalt, et tema najal vaadata, kuidas eesti ja läänemeresoome käändekategooria üldse realiseerub ja missugune peaks üks korralik käänne tegelikult olema. Ning kolmandaks pakub instruktiiv huvi ka stilistika ja kirjanduskeele kontekstis, kuivõrd Johannes Aavik teda propageeris ja mõned kirjanikud ongi teda kasutada üritanud. Ajaloolisi piiblitõlkeid uurides on see heaks paralleeliks, kui püüda sisse elada XVII ja XVIII sajandi saksa emakeelega tõlkijate hingeellu, kes leidsid eesti keelest vormikategooriaid, millest osale on saksa keeles või klassikalistes keeltes vaste olemas, osale aga mitte, ja pidid siis otsustama, kas ühte või teist kategooriat kõlbab tõlkes kasutada ja missugune on selle stilistiline värving. Instruktiivi nemad tõesti ei kasutanud, aga praegu võiks teda mingis väga spetsiifilises stiilikihistuses katsetada küll, miks mitte. Näiteks tõlkimisel, kui anda endale aru, et *sisenés punasi ninu* on stilistiliselt väga tugevasti markeeritud väljendusviis.

Selline teema nõuab head soome-ugri keelte tundmist. Sa ise oled nimeetanud ka huvi obi-ugri keelte vastu. Kui palju aega Sa üldse oma stuu-

diumi jooksul keeltele pühendasid? Küsin selle pärast, et praegu ei peeta vajalikuks isegi põhiinstrumentide valdamist õpetada, näiteks Tartus puudub juba aastaid ajaloolaste õppekavas ladina keel ja medievistik on võimalik saada ilma ladina keele- ta. See on ju sama hea, kui teostada kosmoseuuringuid palja silmaga.

Keelte õppimist peaks humanitaarias küll igati soodustama. Praegu süvenev suhtumine, et inglise keeles on võimalik kõigest osa saada, on eksitav lihtsus. Igal humanitaaril võiks olla vähemalt üks oma mitteinglise- ja mitteemakeelne kultuur, mida ta veidike tunneb, et laiemast pildist üldse mingit ettekujutust saada. Ja tajuda, et emakeel ja inglise keel on kumbki ainult üks võimalus asju näha. Ise olen sarjanud korralikuma ladina keele põhja puudumist ja kreeka keelega tutvumise põgusust ning viimasel ajal eriti karjuvalt seda, et varem läti keele ja kultuuri vastu huvi ei osanud tunda. Läti kultuurilugu tundmata on praktiliselt võimatu eesti kultuuriloos toimunut millegagi suhestada.

Bibliograafiat uurides jääb mulje, et ka eesti kaasaegne kirjandus ei jätnud Sind pärast ülikooli ükskõikseks. 1980. aastatel olid Sa aktiivne kirjanduskriitik, avaldasid kirjutisi Mihkel Muti, Jaak Jõerüüdi, Mati Undi jt uute teoste kohta. Need on lühikesed ja läbinägelikud analüüsid, millest iroonia ei lahku justkui hetkekski, kusjuures ka käsitletavad autorid on enamasti ise väga iroonilised. Iroonia nõuab erksust ja „stagnaaja tardumust” ei taju küll kusa- gil. Kas kriitikakirjutamine põhjustas ka konflikte? Pikem artikkel Uku Masingust⁵ oli küll skandaal.

⁵ K. R o s s, Joonast ja valaskalast. – Keel ja Kirjandus 1988, nr 10, lk 577–584; nr 11, lk 665–675.

Iroonia ja sarkasm põhjustas konflikte muidugi – ja ega ma neid lähenemisviise praegu enam eriti kõrgelt ei hindagi. Liiga lihtsad ja käepärased. Aga materjalile või teemale tuleb mingi nurga alt läheneda. Sulle näiteks on praegu antud ülesanne see juubeliintervjuu teha ja Sa oled valinud ülistuse vormi. Juubelijuttudes on see peaaegu paratamatult kohustuslik valik. Aga Sa oled nii põhjalik ja stiilne inimene, et vajutad mõnuga pedaali põhja. Ehkki püüan mõistvalt suhtuda, on Su ditürambideks vormistatud küsimusi, ausalt öeldes, piinlik lugeda. Nii žanripuhast ülistuslaulu oleks meie traditsioonis enda kohta võõristav lugeda isegi nekroloogina. Su stiilivõtted pärinevad ilmselt antiikkultuurist, mida väga kehvasti tunnen. Kriitikaga on natuke sama moodi – irooniline polemiseerimine on pigem stiilivõte, võimalus dialoogi asuda. Pean kõigest mainitud autoritest väga lugu ega suhtu nende loomingusse sugugi irooniliselt. Õieti kehtib sama vormisundus ka suure osa teaduslike artiklite korral (kui need just lihtsalt mõnd praktilist rakendusliku küsimust ei lahenda) – püstitatakse mingi intrigeeriv hüpotees, millele justnagu püütakse vastust leida, ehkki enamasti tegelikus materjalis mingit erilist intriigi pole. Aga nii oleks igav kirjutada.

1980. aastate lõpul algab suurejooneline tõlgete passaaž prantsuse keelest, mis nüüdseks on kestnud üle veerand sajandi. Selle alguses on Choderlos de Laclos' „Ohtlikud suhted” (1987), seejärel Le Clézio, hilisema Nobeli laureaadi romaani „Kõrb” tõlge (1990), markii de Sade'i „Justine ehk Vooruse õnnetused” (1993; 2001), Rousseau „Üksildase uitaja mõtisklused” (koos Sirje Keevallikuga, 1995), Renani „Jeesuse elu” (1996), Pascali „Mõtted” (1998), Montaigne'i „Esseed” (2001; 2013 mahukam valik „Esseid”), Lévinasi „Raske vabadus: esseid judaismist” (koos Kaia

Sisaski ja Jaan Unduskiga, 2004), Diderot' „Fatalist Jacques ja tema isand” (2005), lisaks lühemad tõlked perioodikas. Choderlos de Laclos' puhul Sa oled meenutanud, et teost pakkus Sulle tõlkimiseks Leili-Maria Kask, kui olid osa võtnud ülikooli tõlkevõistlusest, ja et see ongi lihtsalt „kohutavalt hea raamat”, aga kas teised teosed ongi just need, mis on Sinu kirjanduslik ja filosoofiline maitse? Montaigne ütleb, et raamatutest jäävad inimesele külge ainult need mõtted, mis temas juba enne lugemist eos olemas on olnud. Kas see kujundab ka tõlkevalikut?

Pean tunnistama, et ma ei ole neist raamatuid ühtegi oma tarkusest otsinud ega valinud, vaid need kõik on pigem ise (kirjastajate või erudeeritud soovitajate kaudu) mind oma vahendajaks võtnud. Ja siis mõjutama asunud. See Montaigne'i väide on muidugi ka õige, mingi pinnas mõjutuste vastuvõtuks peab ilmselt eelnevalt olemas olema, aga üldiselt on tõlgitava ja tõlkija vastastikuste suhete kohta väga raske öelda, kumb kummaga manipuleerib. Montaigne on sedagi öelnud, et teadmised erinevad igasugusest muust kaubast selle poolest, et teisi asju saab inimene endale soetada ja alles pärast soetamist otsustada, kas ta seda kasutab või mitte, aga kord juba soetatud teadmisest pole enam kuidagi võimalik lahti saada. Mingis mõttes ideed ja mõttevoolud nagu kasutaksid meid eluspüsimiseks, paljunemiseks ja arenemiseks ära, mitte vastupidi. Sa küllap tead täpsemalt, kes seda kõige ilusamini on selgitanud, ilmselt Platon? Tõlkimisega igatahes näib nii olevat, et õige ruttu sattud mingisse teoste võrgustikku, mis hakkab sind omatahtsi kaasa vedama ja suunama.

Teoste vastuvõtt on olnud aga väga erinev: Pascal ja Montaigne on pälvinud tingimusteta kiitust, Rousseau ja de Sade on kütnud kirgi jne. Suh-

teliselt vaikselt võeti vastu Sinu originaalsemaid raamatuid, mahukas heebrea luule antoloogia „Uni Jeruusalemmas” (1996), milles on rööpselt reprodutseeritud ka heebrea tekstid. Sellisel kujul on see raamat parimaid sissejuhatusi heebrea kirjandusse, sest heebrea šrift on äärmiselt ligitõmbav ja asjatundlikult valitud luule meisterlikult tõlgitud: see pakub suure elamuse luulena ja ei ole lihtsalt „tänuväärne tutvustus”. Kas võiks unistada ka heebrea-eesti sõnastikust?

Hebraistika paistab Eestis olevat praegu päris heal järjel. Rasketel aegadel rüganud ja ainet akadeemilise distsipliinina kõige kiuste elus hoidnud hebraistide ning hebraistika toetajate Kalle Kasemaa, Jürnas Kokla, Sinu enda, Vello Salo, Andres Grossi jt pingutused on viimaks vilja kandnud. Urmas Nõmmiku ja Anu Põldsami vedamisel Tartu Ülikoolis käima pandud sari „Piibel kontekstis” jätab igati soliitse ja lausa suurejoonelise mulje. Nende hoogu ja pühendumust vaadates tundub heebrea-eesti sõnastik täiesti reaalne. Küllap nemad või nende õpilased selle varem või hiljem kokku panevad.

1990. aastatel olid Sa ka mahuka teadusliku „Eesti keele grammatika” (2 kd, 1993–1995) koostajate rühmas, mis pälvis riikliku teaduspreemia. Seejärel ilmus tõeline bestseller „Eesti keele käsiraamat” (1997, 2000, 2007) koostöös Tiiu ja Mati Ereltiga. Umbes samal ajal ilmus Sinu esimehe artikkel eesti piiblitõlke ajaloost,⁶ mis muutis kohe senist arusaama ja juhtis tähelepanu, kui palju rohkem vaheetappe võib olla algteksti ja lõpuks trükki jõudnud eesti tõlke vahel. Artiklitele hakkasid lisanduma mahukad allikapublikatsioonid,

⁶ K. Ross, Ülemlaulu tõlkest esimeses eestikeelses piiblis. – Akadeemia 1995, nr 1, lk 3–29.

vundament, mille põhjal kirjakeele arengut saab üldse tundma õppida. Pikk rida kulmineerub tõelise filoloogilise kangelasteoga, Johannes Gutsلاffi piiblitõlke (1647–1657) faksiimile ja kommenteeritud transliteratsiooni väljaandega (2013, 499 lk). Nende kõrval oled Sa koostanud ja kommenteerinud varasema eesti keelise mõtte allikapublikatsioon Kristian Jaak Petersoni, Eduard Ahrensi, Anton Thor Helle pärandid. Sa töötad kõikidel tasanditel nagu renessansi õpetlane: heebrea ja kreeka originaalid, saksa varasemad tõlked, uute tõlgete avastamine, translitereerimine, paleograafilised küsimused, eesti keele probleemid jne. Seda kõike eeldaks tervelt instituudilt, aga mitte ühelt inimeselt. On arusaamatu, kuidas on võimalik, et Sa ei ole Teaduste Akadeemia liige. Aga mis avas Sinu jaoks üldse vana kirjakeele probleemi?

Kui üritada heebrea-huvi eesti keele uurimisega siduda, siis nende kahe kõige ilmsem lõikepunkt on 1739. aasta Vana Testamendi tõlge. Seda lähemalt lugema asudes selgus õige pea, et esmalt oleks siiski vaja ülevaadet varasematest tõlgetest. Ja seejärel selgus, et niisugust ülevaadet pole kusagilt võtta, sest senised käsitlused on lünklikud ja kohati vasturääkivad. Nii et nüüd olengi kaksikümmend aastat seda ülevaadet tekitanud. Natuke lünki on seal ikka veel sees, ja ega pole kindel, kas selle tõlke korraliku käsitlemiseni jõuangi. Küsimused hakkasid neist tõlgetest järjepanu edasi hargnema. Kuidas tänapäevase eestikeelse mõtlemise aluspõhi on kujunenud? Näiteks praegu paistab, et vaja oleks uurida ka varasemaid kirikulaule, sest neid pidi kandus edasi isemoodi tugev traditsioon, mis piiblitõlget samuti mõjutas. Nii et vana kirjakeel tulenes huvist heebrea keele vastu ja avas siis hoopis ise edasised probleemid ja vaatenurgad.

Kui palju finantsilist tuge oled Sa riigilt selleks tööks saanud? Kas Sind on lastud segamatult töötada?

Ei saa kurta. Saan palga riigilt ja selle palga eest ju ainult seda tööd teengi. Ülikooli õppejõududel on teine olukord – neil, kes saavad palga õpetamise eest, aga peavad samas ka teadust tegema. See oleks topeltkoormus. Selles mõttes on mul tõeliselt vedanud, sest praegu kipub niisugune pikaajalise stabiilse uurimistöö võimalus ära kaduma. Aga eriti keeruliseks on muutumas pikas perspektiivis töötavale uurimisrühmale finantside leidmine. Järjepidevusele ja kompetentsi katkematusetele rajatud tegevusi tuleb kirjeldada, nagu koosneksid need erinevatest, omaette alguse ja lõpuga tükkidest. Selline vassimine ja valetamine on kurnav. Ja ilmselt pole ma sel alal ka piisavalt osav, sest näiteks eesti piiblitõlke ajaloolise konkordantsi töörühmas olid sellest aastast kõik põhitagijad sunnitud minema osalisele koormusele ja lepingulistele töötajatele pole üldse enam raha maksta. Niisugune olukord loomulikult segab tööd.

Väga hästi iseloomustab paradigmaatilist muutust Sinu ja Pēteris Vanagsi koostatud ingliskeelne koguteos eesti ja läti kirjakeelte ühistest juurtest.⁷ Teos fikseerib uue tasandi, aga mu meelest ei arvestata Eestis sellega eriti. Raamatukogudes on sellest ainult paar eksemplari ja isegi kui neid oleks sada, toimiks ta paremini, kui ta tõlgitaks eesti (ja läti) keelde. Teaduse arengu seisukohalt oleks see isegi mõõdapääsmatu vajadus ja seda peaks lugema iga filoloogიაüliõpilane. Kas on selliseid plaane olnud?

Jah, see raamat peaks tõesti olema pigem eesti ja läti keeles; ingliskeelne variant oli lihtsalt selline odav, kaks-ühes-

⁷ K. R o s s, P. V a n a g s (toim), *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*. Frankfurt/M.: Peter Lang, 2008 [377 lk].

kompromiss, sest eestlased läti keelt ja lätlased eesti keelt üldjuhul ei loe, aga raamatu mõte oli just nende kahe kirja-keele sünnilugu kokku viia. Sellisel kujul raamatut praegu enam tõlkida pole mõtet, sest üksikasjades on nüüdseks uurimisega kaugele edasi jõutud. Liina Lukase, Jaan Unduski ja Ulrike Plathi eestvedamisel on praegu käsil monumentaalne kümnete (peamiselt eesti, aga ka läti ja saksa) kaasautoritega koguteos Balti kirjakultuurist, mis peaks ühtlasi hõlmama selleski raamatus puudutatud teemasid. Käsitlus on esialgu kavas avaldada eestikeelsena, nii et loodetavasti rahuldab see ka eesti kirjakeele huviliste vajadused. Samas, ega ingliskeelsed ülevaated ju lausa kuradist ei ole. Neid on kindlasti vaja vahekokkuvõtete ja tutvustustena. Küsimus on lihtsalt proportsioonis ja selles, mis on primaarne. Eesti humanitaarias peaks eestikeelne uurimus kindlasti ülimuslik olema. Sellel alal peaks mõtlema eesti keeles, kui me ei taha iseennast eksootiliseks objektiks taandada.

Sa oled kindlameelselt juba mitukümmend aastat võtnud sõna Eesti teaduspoliitika hukatuslike suundumuste osas, mis puutub nii humanitaarteadustesse kui ka teistesse fundamentaalteadustesse.⁸ Ennustused on kahjuks täide läinud. Humanitaarteadlaste hulk on langenud alla kriitilise piiri. Samas on teadusfinantsid suuremad kui ei kunagi. 2007. aastal

⁸ Vt nt: K. R o s s, *Mökudest ja mölakatest* („Filoloogia teelahkmed”). – Keel ja Kirjandus 1993, nr 7, lk 385–387; K. R o s s, L. V a b a, *Keelepuu ei vajagi kaitset*. – Sirp 20. VI 1997; K. R o s s, *Golemi kolmekordses embuses*. – Sirp 13. IV 2007; K. R o s s, *Ad fontes* [rets. väitekirjale: Katre Kaju, *Vive hodie, cras vivere serum est: humanistlik-kristlik haridustraditsioon ja Riia pastori Adam Andreae reisialbum (1696–1702) (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuensis 5.)* Tartu: TÜ Kirjastus, 2011.] – Akadeemia 2011, nr 11, lk 2142–2147.

kirjutasid, et humanitaaride kannatus hakkab tõesti katkema. Kas Sa oskad arvata, miks administreerijad trükisõnast aru ei saa? Kas nad lihtsalt ei loe ajalehti? Kelle peaks vastutusele võtma selle laastamistö eest?

Otsese rakendusliku väljundita teaduse vajalikkust tõestada ongi vist üsna lootusetu. Sellega peab palju kaugemalt pihta hakkama, näiteks üldiste hoiakute kujundamisest lasteaias ja koolis. Eneseväärikusega kultuur ja traditsioonid tekivad sajanditepikkuse arengu tulemusel.

Milline on Sinu jaoks hea tööpäev? Mis on käsil?

Hea tööpäev on niisugune, mil pole ühtegi koosolekut ega üritust. Eriti hea on, kui koosolekuid ega muid häirivaid kohustusi pole ka eelmisel ega järgmisel päeval. Saab kohe hommikul laua taha istuda ja kuni õhtuni tegeleda oma tööga just sellises rütmis, nagu materjal parasjagu nõuab. Võib-olla muutuks selline elu ajapikku rutiinseks, aga õnneks pole eriti häid päevi kuigi palju. Praegu uurin XVII ja XVIII sajandi kirikulaule.

Usutlenud MARJU LEPAJÕE

EDUARD VILDE TÕDE JA ÕIGUS

I

Siinse jutu pealkiri võib olla vägevam kui jutt ise, kuid seda ajendas juba mõnda aega püsiv huvi tõe ja õiguse vahelise pinge vastu. Selge, et kui neid kaht sõna sel viisil kõrvuti kasutada, viivad mõtted kohe A. H. Tammsaare *magnum opus*'ele. Aga väljend „tõde ja õigus” on kõnekas laiemaski mõttes – selle sõnapaari abil asetub paika üks põhilisi pingeid läänemaises romaanikirjanduses.

Kuigi olen tõe ja õiguse vahelisi seoseid mõneski varasemas tekstis käsitlenud – ning ikka Tammsaarest tõukudes, olgugi et tema suhe sellesse sõnapaari on romaanikirjanikule kohaselt ambivalentne –, püüaksin antud juhul oma juhtmõtet uuesti sõnastada. Kirjanik võib kirjandusuuriijast jämedama pintsliaga tõmmata, sestap väidaksin esimese hooga olevat paljudes klassikalistes kirjandusteostes märganud, et tõde esindab õiguse kõrval sageli just tõe vastandit – tõejanu, sund elada tõe toel või varjus, soov allutada elu kõikehõlmavale ideele või ideaalile võib nii mõnigi kord osutada reaalsuses valeks. Nii kerkibki tõe tõsiselt võetavaks alternatiiviks õigus, kuigi üks määratlus asetab selle paari just nimelt tõega – kui keegi „seisab tõe ja õiguse eest”. Samuti on õiguse mõiste seotud õiguslike normidega, riiklikult kehtestatud käitumisreeglite kogumiga. Mind köidab õigus kui õiglus, aga mitte ainult/eelkõige õiglustunne, vaid ka selle teoks tegemine, indiviidi kindel otsustus ja tegu, mis võrsub sisemise õiglustunde järgimisest. Mu käsitluse lähtekohaks sobib just säärane, isiklik ja praktiline suhe õigusse.

Tõde on miski, mis esmapilgul kõrgub mõistena õiguse kohal ja peaks õiguse esile kutsuma. Ometi pole tõde muud kui mõtete või väidete kogum, idee, mille eesmärgiks on vastata tegelikkusele. Enamgi: tõde püüab tervet tegelikkust endasse haarata, „esindada”. Ometi väljendub tõe paradoks tõsiasjas, et jäädes alati ideeks tegelikkusest, sisaldab ta ühtlasi taotlust tegelikkust ammendada või suisa asendada. Aga tegelikkus on alati keerulisem, kihilisem, vastuolulisem kui ükskõik kui filigraanselt sõnastatud tõde. Muide, isegi seletav sõnaraamat pakub tõe esimeseks vasteks „asjade tegelikkuse seis, seda, mis vastab tegelikkusele ja on tõsi” – nõrga relativistina ei taha ma sellise sõnastuse eluõigust kummutada, aga ei oska seda ka lõplikult omaks võtta. Iga tõde vajab keelt, sõnastust, mille toel inimeste ellu ulatuda. Kuidas aga saab sõnastus vastata tegelikkusele? Kas sõnast „Jumal” piisab selleks, et kuulutada Jumal tegelikkusele vastavaks; millekski, mis on tõsi? Need, kes usuvad ontoloogilist jumalatõestust, võivad vastata jaatavalt, kuid ehk peavad nemadki nõustuma, et selline tõestus pole mitte niivõrd tõe, kui võrd usu asi. Tõde on väide, mida jäägitult usutakse – vastavus tegelikkusele on teisejärguline. Sageli usutakse tegelikkusele vaatamata, asjade tegelikkuse seisu trotsides. Sellises valguses ei tundu tõde mulle muuna kui ühe kujutluse viisina, kus kujutlusvõime võib mõnigi kord mängida reaalsustajust suuremat rolli. Sellest tuleneb, et just õigus kui õiglustunde teostumine peab lähtuma konkreetsest tegelikkusest, asjade tegelikkust seisust. Tõde on absoluutsete ja

abstraktsete kategooriate maailm, tões on kujutluse suurvormid, inimliku kujutlusvõime sümfooniad ja eeposed, mis tahavad kõlada ja kõnetada üle aegade, kultuuriliste piiride, isiklike saatuste ja valikute. Õiguse teostumises aga peegeldub reaalsete olukordade rahutu ja ammendamatu maailm, kus tihti pole kujutluse suurvormidega midagi peale hakata.

Tõde on maailma mudel, suur idee, mis püüab seletada ja allutada tervet tegelikkust, õigus teostub hetkel, kui tegelikkus ilmub mudeli tagant välja, kui tegelikkus meid kompab. Või muljub. Või murrab. Tõe inimene usub ja tahab allutada tema usku kandvale tõemudelile kõiki inimesi. Õiguse inimene lähtub konkreetsetest inimestest ja nende vahel valitsevatest olukordadest. See ei tähenda, et õiguse inimene ei võiks uskuda suurt ideed, aga kui tõe inimene saab armastada teisi inimesi ainult usu, suure idee kaudu, siis õiguse inimene saab armastada suurt ideed ennekõike konkreetsete inimeste kaudu. Kui rääkida sellise asetuse kõige selgematest ilmingutest ilukirjanduses, siis tundub mulle, et näiteks Ivan Karamazov esindab tõe inimest ja Aljoša Karamazov õiguse inimest. Ivan küsib Aljošalt: „Armastama elu rohkem kui selle mõtet?” ning Aljoša vastab: „Tingimata nii, armastama elu enne loogikat...”¹ Aljošal on küll suur idee, aga ta lähtub selle teostamisel konkreetsetest olukordadest, orienteerudes neis sisemise õiglustundega, mille teenistusse ta oma usu rakendab. Sestap nimetatakse tema hoiakut „tegasaks armastuseks”, mis ilmneb juba tema hoiakus võõrast tõe esindava Ivani suhtes; suudluses, mille ta annab viimasele pärast seda, kui Jeesus on suudelnud Suurinkvisiitorit. Ivan tahab aga tõe – ideed, mida tegelikkus

ei murendaks, millele tegelikkus vastu ei räägiks. Kuna tal on raskusi selle idee leidmisega, mureneb ka tema suhe inimestega, ennekõike iseendaga.

Aljoša Karamazoviga paralleelselt tunnetab maailma Indrek Paas, olgu gi et omajagu vaoshoitumal moel. Kuid suund on sama. Kui „Tõe ja õiguse” III osas mõisad põlevad, astub Indrek ühes neist täiesti võõra vanahärra kaitseks välja, öeldes oma kaasrevolutsionäärile: „Selleks pole ometi vaja mõne partei liige olla, et vanainimest kaitsta.”² Siin asetuvad vastamisi revolutsiooni tõe ja konkreetne olukord, kus tõe tahab hävitada selle osa tegelikkusest, mis temaga ei sobitu. Indrek esindab siin õiguse inimest: milleks rünnata olendit, kes ei kujuta tõe teostumisele mingit ohtu? Kõnekas on ka üks teine koht, kus Indrek jutustab Kristile järgmisest juhtumist: „Kui ma trepist alla tulin ja sõduri viimasel astmel leidsin konutamas, tundsin talle näkku vaadates, et selle inimese elupäevad on läbi. Aga mina tahtsin talle tema elu maksku mis maksab tagasi anda, sest ta ütles, temal on kodus viis väikest last, ja nõnda pistsin käe revolutsioonikassasse, revolutsiooni enda külge, nagu ütles Kröösus, ning just sel silmapilgul, kus ma seda tegin, tundsin ma suurt õndsushoogu, sest revolutsioon oli mulle suurim ja pühim, ja ometi unustasin ma selle tundmatu sõduri laste pärast.”³ Kas saab kirjeldada veel selgemalt tõe ja õiguse vastandumist? Õiguse inimene allutab tõe (antud juhul revolutsiooni suure narratiivi) konkreetse inimese kannatuste leevendamisele.

Sestap võiks mõelda ka nii, et õiguse inimene valib või konstrueerib sellise tõemudeli, mis ei saa kahjustada ühegi inimese tegelikkust. Tõe inimene aga ei pea esmaseks tegelikkust, vaid oma

¹ F. Dostojevski, Vennad Karamazovid. I kd. Tlk Aita Kurfeldt. Tallinn: Kupar, 2001, lk 431.

² A. H. Tammsaare, Tõe ja õigus III. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 181.

³ A. H. Tammsaare, Tõe ja õigus III, lk 151.

kujutlust, mis hakkab ühel hetkel katma ja asendama asjade seisu ning objektiivse tegelikkusena tunduma. Tõe inimene eelistab kujutluse hegemooniat konkreetsete elude üle, ameerika filosoofilt Noam Chomskylt laenates võib öelda: tõe inimesele on hegemoonia ellujäämisest olulisem.⁴ Selline suunitlus on õiguse inimesele sügavalt võõras, ta püüab alati lähtuda konkreetse inimese olukorrast. Tõde taotleb jagamist ja valitsemist, tõe eesmärk on lahutada sikud lammastest ja terad sõkaldest; välistada need tegelikkuse ilmingud, mis tõe kujutluspildiga ei sobi; õigus aga näeb, kuidas iga elusolend väärrib oma kohta, kuidas iga elusolend on kannatav või naeruväärselt habras, keegi pole kaitsitud üksinduse ja surma eest, ning selline pöördumatu seotus tegelikkuse paratamatustega muudab kõik võrdseks – ja ühtviisi kaastunnet väärivaks.

II

Kuidas puudutab see vastandus Eduard Vilde loomingut? Vägagi otseselt. Olen oma mõnevõrra lünkliku lugemuse juures leidnud just Vilde ilukirjanduslikust pärandist ühe kõige selgema tegelikkust eirava ja jagava tõe ning tegusa õiguse vastandusele rajatud suurteose. Pean silmas 1908. aastal ilmunud romaani „Prohvet Maltsvet”. See räägib XIX sajandil elanud Juhan Leinbergi nimelisest mehest, kes algatas talurahva eluolu parandamise eesmärgil või varjus usuliikumise, mille tagajärjel lahkusid paljud eestlased Eestist – et leida maa-pealne paradiis Krimmi poolsaarelt. Eeldatavasti on looga kõik kursis, sestap heidangi järgnevalt pilgu sellele, kuidas Vilde Leinbergi tegevust kirjeldab.

⁴ Tõsi, Chomsky kõneleb USA välispoliitika näitel poliitiliste institutsioonide loogikast: N. C h o m s k y, Merirosvoja ja keisareita: Kansainvälisen terrorismin kuvioita. Turku: Sammako, 2004, lk 211.

Alustuseks pole raske näha, et Vilde nägemuses on Leinberg *alias* prohvet Maltsvet tõeline tõe inimene. Muidugi mõjutab Maltsveti tõekujutlust viis, kuidas Vilde seda konstrueerib ja representeerib. Vilde lähtekoht on sama, mille sõnastasin oma ettekande alguses: tõe võib osutada valeks ning seda juba eos. „Prohvet Maltsvetis” võib näha eepilist meneteeklit tõest kui oopiumist rahvale. Lugejale näidatakse, kuidas üht tervet tegelikkust endasse haaravat ja muutvat valet tõe maski all üles ehitatakse. Vilde ei hoiä oma sapist suhtumist muidugi vaka all, kirjeldades Maltsveti koguduses maad võtvat usuhullust, fanatismi, orjalikkust, lihtsameelsust ja kombelisi liialdusi, mis aeg-ajalt lausa groteskini ulatuvad. Mäletatavasti kuulutas Maltsvet patuks mitte ainult viina, õlle ja tubaka, vaid ka sealiha ning värvikirevad riided ja lahtised juuksed. See paneb Vikerpuuri-nimelise tegelase mõtisklema roojamise teemal: „Ega tea, ehk on „vanaleiva” väljaheitmine koa veel patt...” (tsitaadid pärinevad teosest E. V i l d e, Prohvet Maltsvet. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951, lk 424).

Niisiis ei seisne „Prohvet Maltsveti” põhiline huvitavus mitte oskuses tõsta tõe ja õigus kaalukaussidele – ilmselge, et Vilde asus kirjutama pärast kaalumist –, vaid tõetaotluse tegelikkust allutava ja eristava loomuse kirjeldamises. Vilde lähtekoht on tõe kui ahvatlev kujutlus; pilt, millel on reaalsusega väga vähe ühenduskohti; tegelikkuse mudel. Aga ometi osutub just selline fantaasiasikas tõevorm edukaks ning just tänu sellele, et selle erinevus tegelikkusest on nõnda suur. Tõde on fantaasia, milles hakatakse nägema – tuletades meelde seletava sõnaraamatu sõnastust – asjade tegelikkuse seisu. Sellise asetuse eredaim näide Vilde romaanis on muidugi „valge laeva” kujund ja lugu. Selle päästva ja lunastava sõiduki ootamise võtab autor kokku napi sarkasmiga: „Laeva, mida

ei olnud, nähti hiljem veel paar korda” (lk 457). Kuidas näha nähtamatut? Uskudes, et tõe laused määravad tegelikkuse. Valge laev on omamoodi tabamata ime. Muide, kas ei kannu toda kuulsat Vilde näidendit samasugune illusoorse tõe, usul rajaneva tegelikkuse eiramise motiiv? Meenutagem, mida palub Leo Saalep Eeva Marlandilt oma paljastumise hetkel; siis, kui Lilli on kõnelenud asjade tegelikust seisust ning selgub varem tõeks peetu illusoorus? Saalep hüüatab: „Eeva - - anna mulle oma usk! - - Anna mulle oma usk kõige vastu, mis sind teda andmast keelab! - - Usu sõgedalt, Eeva...” Usk ja „sõgedus” paistavad olevat seega Vilde vaates sünonüümsed. Mida see sõgedus tähendab? Uskuda tegelikkusest hoolimata, lahutada tõe tegelikkusest. On raske uskuda, kui seda, millesse usutakse, tõeks ei peeta. Nagu juba varem öeldud: usu küsimused on alati tõe küsimused. Uskuda valget laeva, teda tõeks pidada, tähendab ühtlasi teda näha.

Vilde muudab valge laeva Maltsveti eshatoloogilise töökuulutuse sümboliks. Sedasi asetub Maltsveti töemudel paika mitte kui tegelikkuse peegeldus, vaid vastand. Tõeline tegelikkus asub kusa-gil mujal; maailmas, kus ei uju ühtegi valget laeva. Valge laev kehastab lihtsalt alust, mis usklikud tegelikkusest kujutlusse juhib ja kujutlust tegelikkuseks esitab. Kogu Maltsveti töökuulutuse on rajatud tegelikkuse nihutamisele ümbritsevast tegelikkusest väljapoole. Tõsi, eks see ole ka üks kristluse põhiluseid: platonistlik usk, et tegelikkus asub väljaspool meie igapäevast tegelikkust, et alles pärast surma algab tõeline elu. Kuid Maltsvet vähendab sellise usu vertikaalset telge – ta tekitab tõe, mis väidab, et kusagil siinsamas, siinpool teispoolest vastab töökuulutuse asjade tegelikule seisule. See lihtsalt asub väljaspool vahetat ümbrust, küsimust ei saa lahendada mitte metafüüsiliselt, vaid geograafiliselt. Vajadus maapealse

mujaloleku järele ilmneb juba Maltsveti kuulutuse algusaegadel, enne Krimmi-hullust: „Kas tahate näha imet? Kas soovite, et see maja, kus me praegu koos oleme, õhku tõuseb, taevaalaotust mööda edasi lendab ja teise, paremasse paika maha vajub?” (lk 82).

Umbes seitsmesaja maltsvetlase Krimmi minek tähistab tegelikkuse eiramises vägevast edasiminekut; sammu, mis püüab tõe sõna lihaks teha. Aga just sellise meeletliku sammuga muudetakse tegelikkuse paine veelgi tugevaks, tegelikkus hakkab tõest „läbi tungima”. Vilde kirjeldab, kuidas Krimmi lahkumine sündis sootuks teisiti, „kui oli ette kuulutatud ja ette kujutatud – nii labaselt ja kainelt, ilma mingi pidulikkusest ja igauhe oma higise kopikaeest, kuna pealegi ka oodatav Kaanan mitte see ei töötanud olla, mis särava lootusena usklikkude meeles oli mõlknud” (lk 476). Ning koha peal ei lähe asi muidugi sugugi paremaks: „Ta oli oma kogudusele eedenisarnase Kaanani silmade ette võlunud, ja nüüd seisis see kogudus Surnumere soolalagendikul!” (lk 602). Krimmis langes „maltsvetlaste suur usuline luuleloss, nimega Kaanan, lõplikult kokku...” (lk 627).

III

Nii et maltsvetlaste liikumise tegelikkust eirava töökuulutuse osas on Vilde vaade selge ja ühene: „Polnud parata – hullus pidi käima oma teed” (lk 516). Kuidas aga paistab Vilde suhe õigusega?

Sellele küsimusele annab „Prohvet Maltsvetis” läheneda kahtmoodi: kaude ja otse. Vilde hoiakud ilmnevad siis, kui ta kirjeldab illusoorse tõe mõju inimestele, nende igapäevasele elule ja omavahelistele suhetele. Siin tuleks lasta kirjeldada olukorda autoril endal:

„Ja Anu vajus põlvili, tõstis käed taeva poole ning palus usumäratseja kuumma innuga, et jumal tema vaese, õnnetu õe hingest õela pahareti välja ajaks ja

enesele sinna templi ehitaks. Anu palvetas nii meeleheitliku õhinaga, et tal higi hõbetilkadena otsaesisele ilmus. Ja ta näis uskuvat, et ta seisab jumala palge ees, sest ta pilgutab närvlikult silmi, nagu torkaks teda selle palge liiga ere valgus, ja ta näo- ning käeliigutustest oli märgata, kui kõneleks ta isikuga, kes seisab üsna tema lähedal... // Ja kuna Anu palvetas, puges Elts toast. Tema, kes oli tulnud siia abi otsima, läks minema abita. Abita ja troostita. Sest see, kes seal käsi ringutas ja kellegagi kõneles, keda ei olnud näha, see ei mõistnud teda. See, kellelt ta oli abi otsinud, tarvitses ise abi ega võtnud kedagi teist avitada” (lk 180).

Lõik on kõnekas. Vilde kirjeldab tõevormi, mis ei aita mitte kedagi, ei lase kellelgi oma tegelikkust paremaks muuta – ei tõe kandjal ega tõe objektil. Niisugune tõde on kasutu. See pole ainus raamatu stseen, kus abivajaja põrkub maltsvetlaste välistava ja eristava tõega. Teose üks emotsionaalsemaid episoodide kõneleb neist hetkedest, mil Lõhmuse Taavet avastab, et on kaotanud usule oma abikaasa, tollesama tormaka palvetaja Anu, ning kuna ta pole nõus painutama oma tahet ega elunägemust maltsvetlaste tõekujutluse alla, ei anta talle isegi peavarju, mis asetab iroonilisse valgusse Taaveti varasema külalislahkuse Maltsveti suhtes. Ütleb ju esimene viimasele: „Lõhmusel antakse igähele ulualust, olgu juut või mustlane, ristiinimene või pagan” (lk 188). Sel moel ei kõnele Vilde mitte ainult tõehalusest kui ebasobiliku tegelikkuse välistamisest, vaid viitab sellise välistamise julmusele. Ihalus tõe järele teeb inimesed julmaks.

Kuid samas kannab Lõhmuse Taavet Vilde otsest suhet õigusega. Ta kehas- tab inimest, kes lähtub konkreetsetest situatsioonidest ja püüab sedasi näha nende suhteid tegelikkust katta ja eirata püüdva tõemudeliga, mida esindavad Maltsvet ja tema jüngrid. Raamatu hu-

vitavaim vaidlus leiabki aset Taaveti ja Maltsveti vahel. Taavet ei astu Maltsvetile vastu suvalise paganana, vaid usust kantud mehena, kes on pühakirja uurinud ning selle üle järele mõelnud. Niisiis astuvad esmapilgul dialoogi kaks tõe inimest. Aga Vilde kirjutab: „Siin seisid vastastikku kaks võõrast hinge ning iseloomu, kellel kummalgi on isesugused aimes, tunded, ihad ja võimed. Need ei lähene kunagi teineteisele, sulatatagu neid kas või tuel ühises vormis” (lk 195). Milles see kahe usu vahe siis ilmneb? Taavet ütleb end esindavat usku, „mis lubab ühte lihahimudega, teist ilma nendeta elada”, ning lisab: „Aga kas tead, mis poolest on meie usk sinu omast ees? Ta ei luba meid minna sinu usku käest ära võtma. Meie ei ütle sulle ega sinu jüngritele mitte: „Kuulge, te lähete põrgusse, kui te mitte nõnna ei usu, nagu meie usume”” (lk 197). Niisiis on Taaveti usumudel kaasav, Maltsveti usumudel välistav. Taavet lubab enda katuse alla inimesi, kelle tõekspidamisi ta ei jaga, maltsvetlane Kiisa Mihkel aga ütleb usust keeldunud Taavetile nii: „See jäägu küll viimaseks korraks, Taavet, et sa oma jalad meie läve üle tõstad. Siin on maja, kus elab jumal ja tema püha sõna – jõledatel ei ole siin aset, varga- ja röövlipesaks ei lase me oma koda teha...” (lk 369). Sedasi ütleb taluperemees, kelle vilja Taavet maha külvas, kui too Lasnamäel valget laeva ootas. Sellisel taustal asetub Lõhmuse Taavet eesti kirjanduse suurte õigusekandjate hulka.

See pole öeldud suusoojaks. Nagu juba varem viitasin, tunneb õiguse inimese ära tema tegudest. Kuigi maltsvetlased on Taavetit alandanud ning tema enda naine on ta usulise tõe nimel hüljanud, aitab Taavet, too „patustpöördumatu ilmalaps” prohvetil seadusesilma eest kuuse otsa peitu pugeda – ja see pole tal ainus kord Maltsveti elutegelikkust pisut kergendada. Kui Maltsvet teda üllatunult tänab, vastab Taavet: „Kas

sina või mõni muu – see mulle ükskõik, ... sest eks ma tea ju omast käest, mis vangitorn ja ahelad tähendavad! Neid soovin sinule niisama vähe kui kellelegi muule, kes ei jõua ülemate tehtud seadusi täita” (lk 427). Taavet käitub siin Maltsvetiga täpselt samal moel nagu Indrek Paas hädas sõjamehega – tuleb aidata hädasolijat, tühja neist tõdedest.

Sestap mulle tundubki, et kui uskuda mõnda ideed kui tõde, siis saab selleks ennekõike olla õigus. Selline õigus, mida kannavad endas Indrek Paas ja Lõhmuse Taavet. Aga nagu nende lood näitavad, asub õiguse kese tegudes, mitte lausetes.

JAN KAUS

SISEEMIGRANT ÕNNEPALU

Tõnu Õnnepalu. Lõpetuse ingel. Märkmeid sügissaarelt. Loomingu Raamatukogu 2015, nr 8–9. 88 lk.

Kaduvik on ilu lõiketera.

Jaan Kaplinski

Minu jaoks on Tõnu Õnnepalu eelkõige huvitav esseist. Seepärast loen ma ka ta raamatuid kui mõttepäevikuid (mida need ju sisuliselt ongi). Varasemad romaanid ei paku huvi. Seal tegeleb Õnnepalu sageli veel epateeriva enesevarjamisega: justkui lubab ja ei luba ka, näitab vilksamisi säärt ja teeb siis süütu näo, nagu poleks midagi juhtunud, poeb varjunimede taha. Ajapikku on Õnnepalu algaja kirjaniku valehäbist üle saanud, tema viimased raamatud „Flandria päevik”, „Paradiis” ja „Mandala” on selles osas ausad ja avavad autori mõttemaailma kenitlemata. Nii ka äsja ilmunud „Lõpetuse ingel”, mis on tegelikult ühe essee mõtteline ja poeetiline edasiarendus.¹

„Lõpetuse inglis” on Õnnepalu tõmbunud jälle perifeeriasse, kolinud kuhugi Lääne-Eesti saarele, kus ta end lähenevaks talveks sisse seab, kõpitseb maja ümber, kõnnib metsas ja mererannal, vaatleb loodust, ja mis peamine – mõtiskleb elu ja kunsti üle. Juba esimeses lõigus annab ta teosele eeleegilise alatooni: „Ka siia saarele sõitsin ma midagi lõpetama, otsima lõppu, mitte algust. Iga raamat on viimane raamat. Iga raamatu, iga draama, iga kunstnikupildi juures valvab lõpetuse ingel” (lk 7).

¹ T. Õnnepalu, Tahaks ju rahu saada... – Vikerkaar 2014, nr 12, lk 115–120.

Ka edasised mõttearendused liiguvad valdavalt nukratel radadel. Põhiliselt on nende lähtekohaks äsja eesti keeleki ilmunud Leo Tolstoi traktaat „Mis on kunst?”. Kui too halastamatu kunsti- ja enesepiitsutus paneb tänapäeva lugeja enamasti muigama või õlgu kehitama, siis Õnnepalu saab vanast krahvist aru, enamgi veel – asub täielikult tema positsioonidele.

Tolstoi kuulutab, et kogu kunst (tema enda looming kaasa arvatud) on tühine ja võlts ning tuleks lausa ära keelata. Õnnepalu mõte on liikunud juba tükk aega samas suunas. Paarikümne aasta eest teatas ta essees „Sõnadest ja asjadest”: „Sest ma olen veendunud, et kirjandust ei ole üldse vaja, tema eksistentsi ei õnnestu mitte mingite positiivsete argumentidega põhjendada. [...] Kirjandus on keele sohilaps, midagi sellist, mida sündsuse poolest ei tohiks moodsas maailmas üldse olemas olla.”² Nüüd leiab Õnnepalu „Lõpetuse inglis”: „Ja sellest on ka Tolstoi „Mis on kunst?”. Polnud vaja lugeda just palju lehekülgi, et sellest aru saada. Muidugi! See on sellest. Sellest, et kunst on kahtlane. Alati kahtlane” (lk 13). Ja veel: „...kunstis saab ja tohibki ainult pettuda, sest oma olemuselt on ta ju ometigi pettus!” (lk 17); „...kui kunsti on liiga palju, siis ei tähenda ta enam midagi. Nii nagu kõik need asjad, mida meil on liiga palju. See

² T. Õnnepalu, Sõnadest ja asjadest. – T. Õnnepalu, Ainus armastus. Valik esseid. Tallinn: Varrak, 2011, lk 132. Sarnasele äratundmisele jõudis Jaan Kaplinski juba 1968. aastal. Vt J. Kaplinski, Kirjanduse tähendusest. – J. Kaplinski, Võimaluste võimalikkus. Tallinn: Vagabund, 1997, lk 46–47.

on vabaduse needus, ületootmisühiskonna needus. Toidul pole enam maitset. Sõnal pole enam tähendust” (lk 27). Kunst on konventsioonide võrgustik ja klišeede kogum, samaväärne lauakommetega, milles ei ole midagi olemuslikku. Sellega ei taha Önnepalu, keda kannustab absoluudiiha, aga kuidagi leppida.

Kui nii võtta, siis koosneb kogu vaimne kultuur konventsioonidest ja eelarvamustest.³ Millelgi ei ole ontoloogilist põhja või vähemalt ei ole me suutelised selleni jõudma. Filosoofia, mis on püüdnud sajandeid leida kõigi asjade alust, on sunnitud ikka ja jälle tunnistama oma pankrotti. „Põhjus on lihtne: filosoofia on otsinud absoluutset keelt, mis oleks täiuslikult läbipaistev ning annaks tegelikkust edasi sellisena, nagu see „tööpoolest” on, ilma seda nimetamise ja kirjeldamise käigus võltsimata. See püüdlus oli algusest peale lootusetu, kuna juba oma küsimusi sõnastades kasutame me paratamatult sattumuslikku keelt, mille me leiame valmiskujul eest ja mis pole välja mõeldud metafüüsilisi eesmärke silmas pidades.”⁴ Meie mõtlemisprotsessi juhivad alati kultuurisõltelised normid ja praktilised vajadused. Isegi nn reaalteadused on ammu loobunud pretensioonist kirjeldada objektiivset reaalsust, asjade tegelikku seisuga ja nähtuste olemust, ning opereerivad üksnes mudelitega. Nende tõesuse kriteeriumiks on tõhusus, mis annab tunnistust sellest, et on jõutud küllalt lähedale mõnele olulisele looduseadusele: ime küll, auto sõidab, lennuk lendab. Kirjandust

kui sekundaarset modelleerivat süsteemi, nagu Tartu–Moskva koolkond teda ristas, võiks hinnata samadelt alustelt.

Tegelikult Önnepalu seda teebki, nähes Tolstoi kombel vagajuttudes tõhusat vahendit inimeste kannatuste leevendamiseks. „Aga selles olen ma tõsine: seebikad on püha kunst. Ühtegi teist nii püha ma nimetada ei oskagi. Ühtegi teist, mis aitaks nii paljusid ja nii palju. [---] Ja asi pole ainult selles, et seriaalid aitavad vanu ja üksikuid, ilmajaetuid ja neid, kes teevad päevast päeva rasket tööd ja meie elu ülalpidamise eest hoolt kannavad. See on vaid nende pühaduse üks tahk. Teine on nende lihtsus, muinasjutulisus, igavikulisus. Hea võidab ja kuri saab karistuse, truudus on viimaks ikka rohkem väärt kui petmine” (lk 16–17).

Önnepalu viimaste raamatute puhul on räägitud tema „minamaastikest”⁵, *mindscape*’ist⁶ või „kirjanduslikust omailmast”⁷. Kõik nad on kenad katusmõisted, kuid liiga laiad, et olla sisukad. Jakob von Uexküll, kes viimase mõiste lansseeris, omistab omailma igale elusolendile, eritledes iseäranis üksikasjalikult puugi, *Ixodes ricinus*’e omailma. Ta seletab asja nii: „...kõik, mida subjekt tajub, saab tema *tajuilmaks*, ja kõik, millele ta mõjub, tema *mõjuilmaks*. Tajuilm ja mõjuilm moodustavad ühe tervikliku üksuse, *omailma*.”⁸ Kui lähtuda sellest definitsioonist, siis kuuluvad Önnepalu omailma ka tema lugejad, kriitikud, kirjastajad jne, jne. Vahest teeb termi-

³ „Eelarvamus on orgaaniline tõde; ta on iseenesest väär, ehkki põlvest põlve kumuleerunud ja edasi antud: karistamatult ei saa teda kõrvale heita. Rahvas, kes loobub kergekäeliselt oma eelarvamustest, eitab end, kuni talle ei jää enam midagi, mida eitada. Kogukond püsib ja omab sisu seni, kuni püsivad ja omavad sisu tema eelarvamused.” – E. M. Cioran, *Lagunemise lühikursus*. Tallinn: Vagabund, 2002, lk 163.

⁴ L. K o ł a k o w s k i, *Horror metaphysicus*. Tallinn: Valgus, 2000, lk 18.

⁵ L. Kurvet-Käosaar, *Autobiograafia maastikud*. – *Vikerkaar* 2008, nr 7–8, lk 152–156.

⁶ T. Kirss, *Estonian Landscapes and Mindscapes: Three Preludes*. – *Elm. Estonian literary magazine*, Spring 2010, nr 30, lk 20–23.

⁷ B. Melts, *Paradiis – Tõnu Önnepalu kirjanduslik omailm*. – *Keel ja Kirjandus* 2014, nr 7, lk 509–524.

⁸ J. von Uexküll, *Rännud loomade ja inimeste omailmades*. – J. von Uexküll, *Omailmad*. Tartu: Ilmamaa, 2012, lk 80.

nikasutuse mõttekamaks, kui räägime kirjanduslikust omailmast, sellest, kuidas autor oma teostes oma omailma kujutab? Siingi on küsitavusi. Kas teos peab olema (olu)kirjelduslik ja faktitruu, kas kirjutaja isik peab olema selgelt nähtaval, et luua kirjanduslikku omailma (subjektiivsus on sinna iseenesest sisse kirjutatud)? Sel juhul on kõigi memuaaride puhul tegemist ühe või teise omailma representatsiooniga. Või otse vastupidi: teos peab olema selgelt fiktsionaalne või imaginaarne nagu Italo Calvino „Nähtamatud linnad”? Niimoodi küsima sunnib see, et kindlalt äratuntavat Kõpu poolsaart, mida Önnepalu oma romaanides kirjeldab, on kõrvutatud maailmaloomise aspektist ka A. H. Tammsaare Vargamäe ja Mats Traadi Palanumäega.⁹

Terminid terminiteks. Muidugi on oluline ka kujutluslik moment, kuid Önnepalu arutluste taustaks ja kirjelduste fookuses on ju sotsiaalne tegelikkus, seesama, millest kirjutavad ajalehed ja mida me võime oma silmaga tunnistada: väljasurev Eesti küla, sööti jääv Eestimaa, võsastuvad kultuurmaastikud, mille metsik loodus tasapisi tagasi võtab. Önnepalu vaatab seda kõike kõrvalt, ta ei ole seelses kogukonnas oma, kuigi tahaks olla. Ta on emigrant, siseemigrant. Seda tajub ta juba „Hinnas”, nimetades saarel elatud aastaid pagendusaastaiks ja vastavat seisundit eksiiliks.¹⁰ Ta ei ole seal oma, kuid üritab ennast sinna sisse mõelda. „Mandalas” nendib ta kerge ironiaga: „Ta nimelt kujutles, et temast võibki saada maamees, tõeline lihtne

inimene, kes teenib oma leiva igapäevase raske tööga, oma *kätega*. Noh, teeb kasvõi metsa. Või harib aeda. Ei kirjuta enam iial ridagi.”¹¹ (Ei maksa lasta enast eksitada „Mandala” tema-vormist: „...ainsuse esimene isik võimaldab tegelikult luua distantsti, *ümber* kehastuda. „Tema” võib olla veel isiklikum kui „mina”.¹²) See on muidugi teostumatu soovunelm. Vaadeldes asja laiemal, Teise maailmasõja ja selle põhjustatud rahvarände taustal, jõuab Önnepalu pessimistlikule järeldusele: „Põlisusest ja paiksusest on nüüdseks ... jäänud vaid varemed, mälestuskillud – ja romantiline igatsus. Sest juurteta turistidena ei idealiseeri me midagi rohkem (ja ebaõiglasemalt) kui kodukollet maal, külas, kogukonnas, paiksuses. Sest neid asju pole meie jaoks enam olemas. Me võime neid küll teataval määral taasluua, aga siiski ainult ersatsina, jäljendusena, kitsina.”¹³

Oma esseedes on Önnepalu vaagitud siseemigratsiooni kui nähtust. Siseemigratsioon, „mis sisaldab endas nii rännu kui paigalejäämise mõtet, on ka seepärast tänuväärne leid, et teda saab käsitada kahel täiesti mõttekal moel. Esiteks pagulusena maalt lahkumata, väljarändamisena kuhugi äärealadele, metsa(vahiks), provintsi ... või ka elu äärealadele: valvuriks, katlakütjaks jne. Samal ajal võib „sise” tähendada emigratsiooni iseendasse, sümboolset väljarändu ühiskonnast, oma sisemist kõrbeteekonda, oma vaimset ermitaaži. Ühesõnaga, „endassesüüvimist”, mida see sõna ka ei märgiks.”¹⁴

⁹ T. Kirss, *Estonian Landscapes and Mindscapes*, lk 20–21, 23. Metodoloogilist tuge sellistele kõrvutustele võiks pakkuda Nelson Goodman, kes täheldab: „Maailmategemine, sellisena nagu meie seda tunneme, algab alati juba käepärastest maailmadest, tegemine on ümbertegemine.” – N. Goodman, *Kuidas tehakse maailmu*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014, lk 16.

¹⁰ T. Önnepalu, *Hind*. Tallinn: Tuum, 1995, lk 27, 123.

¹¹ T. Önnepalu, *Mandala*. Tallinn: Varrak, 2012, lk 125.

¹² T. Önnepalu, SS-Obersturmbannführer Max Aue, ligimene. – T. Önnepalu, *Ainus armastus*, lk 237–238.

¹³ T. Önnepalu, *Neli romaani*. Turisti märkmeid sõjast. – T. Önnepalu, *Ainus armastus*, lk 216–217.

¹⁴ T. Önnepalu, *Kui...: Küpsemine*. Aleksander Suumani kaks louletust ja üks raamat („Meil siin Hüperboreas”). – T. Önnepalu, *Ainus armastus*, lk 91.

Õnnepalu on siseemigrant nii esimeses kui ka teises tähenduses. Ta jääb selles hääbuvas külakogukonnas tahestahtmata võõraks. Kuid mõlemas – nii marginaalsuses kui ka hääbumises – on omajagu ülevust ja ilu: „Kui vaid saaks ja jõuaks, me konserveeriksime kogu mineviku, kogu selle laguneva oleku. See on ilus. Aga me pole nõus tunnistama, et ilus ongi temas see, et ta on kadumas. Tehes lõpu sellele kaduvusele, tapame me ilu” (lk 43).

Kuigi Õnnepalu on peaaegu kõikjal võõras, muulane, manukas, paistab üks osapool, üks vägi – loodus – teda omaks võtvat (ja vastupidi). Tundlikult maalitud maastikud ja kirjeldatud loodusnähtused ei ole paljalt kulissid või hingeseisundi metafoorsed kajastused romantismi vaimus. Õnnepalu suhe on vahetu ja empaatiline, ta liigub justkui Assisi Franciscus looduse pühakojas. „Maa peal oli juba kaunis pime, ainult aukudes pilvede vahel oli veel valgust. Neid ma siis vaatasin, neid heledaid auke, punktina plinkivat majakatuld vasakul ja otse mu ees tuule käes visklevat musta kadaka-põõsast. Temalegi oli elu sisse tulnud.

See oli olend mu ees, hing. Keegi, kes oli tulnud otse eeslavale, et midagi öelda, et öelda oma lootust” (lk 18). Õnnepalu näib mõistvat kadaka hingeelu, või kui soovite, saab osa tema omailmast.

Kaheksa aasta taguses „Flandria päevikus” töötab Õnnepalu: „Ma luban, et kui ma hakkam uuest aastast päevikut pidama, siis sinna panen ma kirja ainult selle, mis toimub, mis on sündinud. Ei mingeid arutlusi ega „mõtteid”. Lõpuks on need mõtted nii mõttetud. Kuhu nad meid ikka viivad. Arusaamisele? Aga arusaamisele millest? Sellest, mis me oleme ise välja mõelnud ja nimetame nüüd eluks või tegelikkuseks?”¹⁵ Tore, et Õnnepalu on oma töötust murdnud, nagu ka vana Tolstoi, kes pärast kirjandusest lahtiütlemist kirjutas veel „Ülestõusmise”. Tühja sest objektiivsusest realsusest! Meid huvitab ligimeste mõttemaailm, psüühiline realsus kõigis tema vastuoludes.

JOEL SANG

¹⁵ T. Õnnepalu, Flandria päevik. Tallinn: Varrak, 2007, lk 330.

PILLIROOG JA PABER

Raamatuinimesele pühendatud raamat

Elu raamatute keskel. Endel Annus 100. Toimetuskolleegium Tiina Aasmann, Anne Ainz, Helje-Laine Kanik, Anne Valmas (peatoimetaja). Tallinn: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, 2015. 245 lk.

Endel Annuse elutööks kujunes eesti trükise ammendav kirjeldamine ehk retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamine. Tema toimetamisel ilmunud kaheksa mahukat köidet sisaldavad andmeid peaaegu kõigi enne Teist maailmasõda Eestis ilmunud trükiste kohta. Soome raamatuteadlane Esko Häkli on

Eesti retrospektiivset rahvusbibliograafiat tabavalt iseloomustanud rahvuskirjanduse ühe nurgakivina (lk 84). Endel Annust võiks nimetada meie bibliograafiahoone üheks nurgakiviks. Kõiki Eesti teadusraamatukogusid hõlmanud süsteemse töö käigus juhendas ja õpetas ta kümneid bibliograafe, kes võtsid omaks nii tema bibliografeerimisprintsiibid kui ka töökultuuri.

Raamatute registreerimine pole üksnes tänuväärne, vaid ka äärmiselt töökust ja täpsust eeldav tegevus, mis võib jätta auväärsest bibliograafist kuivavõitu ja ühekülge mulje. Endel Annuse suhe

kirjutatud sõnasse oli hoopis sügavam ja isiklikum, tema 100. sünniaastapäevaks üllitatud kogumik püüabki avada selle erinevaid tahke.

Kogumik koosneb kaht laadi tekstidest – Endel Annust iseloomustavatest ja tema enda kirjutatutest. Juubeliväljandele kohaselt kirjeldab Anne Ainz teeneka bibliograafi eluteed ümara ja leebe sulega. Võib-olla asjata. Umbisikuline tegumood ja halbadele oludele viitamine ei heida küll varju kellelegi, jätab aga liigselt tagaplaanile juubilariniigi tagasihoidliku isiksuse ning Eesti raamatukogunduse ajaloolised valupunktid.

NKVD-s kuulati Annust ilmselt üle (lk 17) seoses tema sõbra ja korporatsioonikaaslase Elmar Salumaa arreteerimisega 1945. aasta juulis. Salumaad süüdistati muuhulgas kuulumises „kodanlik-natsionalistlikku” üliõpilasorganisatsiooni Liivika, mille liige oli ka Annus. Erilist huvi tundsid ülekuulajad Liivika liikmete illegaalsete kogunemiste vastu Saksa okupatsiooni ajal, kus olnud arutlusel „vaba ja kodanliku valitusega Eesti taastamise küsimus”.¹

„Eesti raamatute bibliograafia (1535–1917)” I osa võinuks Annuse kava kohaselt ilmuda juba 1948. aastal. Riikliku Raamatukogu direktri Helene Johani üksnes ei pidanud seda tähtaega ennatlikuks, vaid laitis maha ka rahvusbibliograafia publitseerimise mõtte. Tema arvates piisanuks Eesti ja Nõukogude Liidu suuremate teadusraamatukogude jaoks koostatud eesti raamatute koondkataloogist, mis sisaldaks üksnes annotatsioonideta eestikeelseid raamatuid.²

Annuse koostatud Johannes Vares-Barbaruse bibliograafiat hukka mõistev anonüümne artikkel ilmus 1949. aasta 15. novembril ajalehes Edasi. Bibliograafia lehedeti ette kõigi, ka nõukogude lugeja jaoks sobimatute kirjatööde

kajastamist, nn ammendavuse printsiipi. Sama küsimus oli arutlusel Riiklikus Raamatukogus toimunud laiendatud vabariikliku bibliograafiakomisjoni koosolekul 18. novembril 1949 (lk 20–21). Autor ise sellest nõupidamisest osa ei võtnud, küll aga raputas seal endale tuhka pähe bibliograafia toimetaja, kirjandusmuuseumi direktor Alice Haberman. Oma valvsuse puudumist põhjendas Haberman „kodanlikust ajast” jäänud „igandliku” ammendava bibliografeerimise põhimõttega. Talle oponeerides väitis Helene Johani, et „kodanlik bibliograafia polnud kunagi ammendav: Pätsu bibliograafias polnud Kingissepa kirjutisi ja Smetana bibliograafias (koostanud Kistinas) polnud ühtki marksistlikku teost. Ameerikas leiame 100 tuhandet nimetuse hulgas 2–3 Marxi tööd.” Antud juhul oli Johani arvates tegemist printsiipiaalse eksimusega, mille eest peab vastutama kirjandusmuuseum.³ Rõnnatav ei olnudki seega Annus, vaid bibliograafia avaldanud kirjandusmuuseum.

Sõjajärgsel ajal oli Helene Johani taotlenud kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukogu arvamist Riikliku Raamatukogu koosseisu, kuid see luhtus tänu toonase Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Nigol Andreseni vastuseisule. Milline oluks selle raamatukogu saatus, näitab ilmekalt Tallinna Keskraamatukogu arhiiv-raamatukogu kaootiline ja kataloogideta ülevõtmine, arhiiv-raamatukogu lihtsalt hävis. Sellegipoolest kahetses Johani veel 1980. aastate keskel, et tal ei õnnestunud kirjandusmuuseumi arhiivkogu enda valdusesse saada.⁴ Annus töötas kirikuulsa nõupidamise ajal juba Riiklikus Raamatukogus, kuid ei tegelenud varase eesti trükisega, vaid raamatupalatis säilitatava nõukogudeaegse kirjanduse-

¹ P. Lotman, Friedrich Puksoo „süüasi” II. – Raamatukogu 1992, nr 4, lk 16–17.

² RR, f 6, n 2, s 30. Eesti raamatute bibliograafia (1535–1917) koostamise üle peetud nõupidamise protokoll. 21. II 1948, l 31–32.

³ RR, f 1, n 2, s 49. Laiendatud vabariikliku bibliograafiakomisjoni koosoleku protokoll koos lisadega. 18. XI 1949, l 7p–12.

⁴ Vt lähemalt P. Lotman, Nigol Andresen ja Eesti raamatukogud sõjajärgsel ajal. – Tuna 2007, nr 4, lk 78–85.

ga. Bibliograafia osakonna juhatamine usaldati talle alles 1963. aastal.

Kolleegid mäletavad Endel Annust „väärrika, alati rahuliku, tasakaaluka ja täpse” inimesena (lk 80), kuid ikka kalduvad nende meenutused bibliograafia probleemidele, justkui kattuks Annuse elulugu rahvusbibliograafia koostamise ajalooga. Paraku puuduvad raamatus tema lähedaste sõprade mälestused – nad kõik lahkusid siit ilmast juba enne Annust. Isa sõpruskonnast kirjutab soojalt Annuse noorim poeg, andekas kunstnik Siim-Tanel Annus. Sõpru ei olnud palju, kuid juba üksnes nende nimed – Elmar Salumaa, Johannes Hint, Richard Toona, Artur Jaama, Arpad Arder, Osvald Tärk ja Albert Ruutsoo – kõnelevad Annuse huvideringist ja vaimulaadist.

Mälestusi on Annus ka ise jäädvustanud. Tema meenutused lapsepõlvkodust on niivõrd ehedad endisaegse taluelu kirjeldused, et peaksid kuuluma ajalooõpikusse. Kirjutamisanne avaldus Annusel varakult – juba algkooli viimases klassis andis ta välja omaloomingulist ajakirja Loitev Koit (lk 48). Nii Annuse eeldused kui ka ülikoolist saadud hea ettevalmistus taganuks talle eduka õpetlasekarjääri, kuid perspektiiv tegeleda „nõukogulikult moonutatud kirjanduslooga” (lk 54) välistas tema jaoks selle võimaluse.

Mälestustes nõukogude ajast on Annuse sõnad kaotanud värvi. Ütle mata jääb rohkem, kui on öeldud. Arvan, et mitte enesetsensuuri tõttu, vaid seepärast, et kogu tõe edasiandmiseks läinuks tarvis liiga palju sõnu ja see ei olnud Annuse stiil. Temale on loomumane napp ja tabav väljendusviis. Ja on asju, mille jaoks sõnu ei olegi. Annusest ei saanud kollaboranti, kuid ta keeldus ka ohvri rollist. Pere, kodu ja aed Lillekülas olid Annuse oma maailm, vaba ja turvaline oas, mis kaitstud võõra meele eest. Ühtaegu koht, kus hoida ja edasi anda vanemailt päritud kristlikke väärtusi.

Väärtuste talletamine oli ju ka biblio-

grafeerimise sügavam sisu. Nõukogude Liidu raamatukogunduses saavutas bibliografeerimine kõrge taseme küll sootuks teisel põhjusel. Paranoilises riigis peeti arvet iga trükitud teksti üle, trükiste kirjeldamine oli totaalse kontrollisüsteemi osa. Seega valis Annus valdkonna, mida valitsev süsteem isegi eelistas, kuid mis pakkus raamatuloolasele samal ajal huvitavat uurimisainest ning eneseteostust mingil määral ka pedagoogina, nagu loeme tema kolleegidest õpilaste meenutustest. Ainese kogumine eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia tarbeks oli igal juhul aateline missioon, antud oludes ausaim viis oma võimete rakendamiseks.

Teaduslik metoodika oli vajalik selleski valdkonnas ning materjali kogunes enam, kui kartoteegikaartidele mahtus. Annusele iseloomulikult on uurimistööst välja kasvanud kultuuriloolised artiklid heas keeles teaberikkad kirjeldused. Laias laastus võib Annuse kogumikus avaldatud artiklid jagada kaheks: bibliograafia koostamisseisu kirjeldavad ja uurimuslikud kirjatööd.

Kogumiku koostajate vabandus kohatise obligatoorse nõukogudeaegse väljendusviisi pärast on tarbetu, nõukogulik retoorika jäi Annusele võöraks. Küll ei ole tänapäeval kuigi suurt mõtet 1966. aastal ilmunud „Kodu-uuri ja käsiraamatu” peatüki taasüllitamisel ning toimetaja võinuks märkustes kajastada asutuste tänapäevaseid nimetusi. Nii ei pruugi noor lugeja teada, et Tallinna Riiklik Keskarhiiv (lk 130) on Tallinna Linnaarhiiv või Fr. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu (lk 125) tänane Eesti Rahvusraamatukogu. Bibliografeerimise ajaloo seisukohalt pakuvad huvi Sirbis ja Vasaras ilmunud artikkel „Teadlaste ja spetsialistide teenistuses” (1966), Keeles ja Kirjanduses avaldatud „Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia programmist” (1979) ning „Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamisest” („Raamat on... Eesti

bibliofilia ja raamatuloo almanahh”, 2002), samuti Akadeemilise Raamatukogu aastaraamatust pärit „Taani raamatukogud Eesti raamatute hoidjana” (2003). Allikalise väärtusega on ka Annuse mälestused Tartu ülikooli raamatukogu ja kirjandusmuuseumi varjendamisreisidest suvel 1944 ning toonase ENSV Teaduste Akadeemia raamatukogu tegevusest aastail 1948–1949.

Annuse esimesed kaalukaimad teadustööd on avaldatud ajakirjas Keel ja Kirjandus ning käsitlevad varauusaegseid Eesti alal ilmunud perioodilisi väljaandeid. 1979. aastal ilmunud artiklis „Gresseli kalendri autorid 1805–1868” on Annus kalendrijuttude anonüümsete autorite identifitseerimise kõrval toonud esile kalendrite olulisuse ajalooallikana. Neis leidub andmeid nii Liivimaa Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi algatatud kartulikasvatuskampaania kui ka trükis ilmunud regivärsside kohta, aastail 1838–1841 on avaldatud rikkalikku ainet eestlaste ebausukommete kohta. Kalendrite varal saame ülevaate rahvale mõeldud pietistliku moraaliga lugemisvarast, mille keel on omaette uurimisobjekt. Sama teema käsitlemist jätkab Annus 1984. aastal ilmunud Tallinnas XVII ja XVIII sajandil leidunud kalendrite kirjelduses (KK 1984). Rikkalikku andmestikku sisaldab ka tema artikkel „Baltimaade ajalehed kuni 1710. aastani” (KK 1987). „Annuse töö püsivaks väärtuseks võib pidada varauusaegsete ajalehtede säilinud eksemplaride kaardistamist, süstemaatilist loetelu ning tiraazide suuruste rekonstrueerimist, mis hõlbustab oluliselt hilisemate uurijate tööd,” iseloomustab tema uurimust oma dissertatsioonis ajaloolane Kaarel Vanamölder.⁵ Arhiiviainest kasutanud Vana-

mölder on Annuse tööd edasi arendanud ning mõningaid seisukohti revideerinud. Samad sõnad kehtivad Annuse 1989. aastal ilmunud Eesti vanema aabitsaloo käsitluse kohta: viitamisest Annuse töödele ei ole pääsenud ka Forseliuse aabitsaid põhjalikult uurinud ajaloolane Aivar Pöldvee. Mis ei osuta üksnes Annuse kogutud faktoloogia aegumatu- le väärtusele, vaid ka tema pädevusele uurimisteemade valikul. Eestikeelse Piibli tõlkimislugu ja varane vaimulik kirjandus üldse on tänapäeval nii keeleteadlaste kui ka teoloogide ja ajaloolaste huvikeskmes ning selleski vallas on Annus tähelepanud eeltöö ära teinud. Pean siin silmas kõnealuses kogumikus taastrükitud artikleid „Eestikeelse Piibli väljaandmisest ja levitamisest” (1990) ning „Eestikeelne raamat Rootsi aja viimastel aastakümnetel” (KK 1991).

Annuse luuletused, pigem palved, kogumiku lõpus ei olnud mõeldud võõrale silmale, nad aitavad aga paremini mõista kõike eelnevat:

*Issand,
Sa ei murra katki
kõikuvat pilliroogu,
mis abitult õõtsub
kesk tugevat tuulehoogu.
Hoia mindki
kui kõikuvat pilliroogu, et ma ei murduks
kesk tormihoogu,
et ma ei vajuks vahusesse vetevoogu!
Ehkki ma ei vääri
Su armu, mind kuule!
Oma teed ma käisin....*

Mälestusraamatu koostajaid peab tunnustama materjali oskusliku valimise eest. Eraldi võetuna ei ole kogumiku tekstid kuigi suure kõlajõuga, kuid tervikuks koondatuna saavad nad täiesti uue mõõtme. Inimese elu on suurem, kui seda suudab edasi anda kirjutatud sõna.

⁵ K. Vanamölder, Kommunikatsiooni- ja Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, lk 27.

RAHVAKEELE SÕNASTIKUD LUGEMISLAUAL

Alli Laande, Triin Todesk. Mulgi sõnastik. Toimetanud Karl Pajusalu, Urmas Sutrop, Ellen Niit. Abja-Paluoja–Tallinn–Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. 296 lk.

Paul Kokla. Hiiu sõnaraamat. Toimetanud Meeli Sedrik. Eesti Keele Instituut, MTÜ Hiiu Öko. Kärdla: Eesti Keele Sihtasutus, 2015. 310 lk.

Viimastel aegadel trükist ilmunud sõnastikud, mis keskenduvad ühe murdeala sõnavarale, on äratanud avalikkuse tähelepanu ja pälvinud lugejate-kasutajate sooja vastuvõtu. Tegu pole siiski üleöö sündinud nähtusega. Hoog on küll sisse saadud praegu, kuid hoogu võetud on juba kauem ja kaugemalt. Otsa tegi lahti „Mulgi sõnastik”, millele järgnes „Hiiu sõnaraamat”. Rahvasõnaraamatute mõtte algatajaks oli Karl Pajusalu, kelle õhutusel on murdeentusiastid asunud sõnastikke koostama ka Kihnus ja Setus.

Kui Mulkide Seltsi eestvõttel koostatud lugemik „Mulgi keelen ja meelen” oli 2004. aastal trükist ilmunud, kasvas mulkidel isu asuda teise sammuna koostama Mulgi murdekeele sõnastikku.¹ Neid kannustas soov oma keelerikkusi kirjasõnas kõigile kättesaadavaks teha, koondades iseloomuliku sõnavara Mulgi murde viiest murrakust (Tarvastu, Paistu, Halliste, Karksi, Helme) ühtede kaante vahele. 2008. aasta algul asus kümme murdetundjast keelehuvilist n-ö talgute korras tööle ja poole aastaga oli jõutud juba *k*-tähe sisse.² Töörühm tegutses Mulgi Kultuuri Instituudi egiidi all ja töörühma juhendas Karl Pajusalu. Sõnastiku tegemist toetas kultuurimi-

nisteerium programmi „Lõunaeesti keel ja kultuur” kaudu (2008–2009), projekti juhtis Alli Laande, kes oli tolleks ajaks juba õpetanud kodumurret Lilli koolis ning vedanud programmi „Latseke, kõnele mulgi kiilt”.

Käsikiri plaaniti kolme aastaga trükivalmis saada, kuid aega läks rohkem. 2010. aastaks jõuti koostööni Eesti Keele Instituudiga, sealsesse leksikograafi töokeskkonda EELex loodi Mulgi sõnastiku alusskeem ja sõnastiku koostamine jätkus EELexis. Tööd rahastas Mulgimaa kultuuriprogramm (2010–2013) ning rahvasõnaraamatute esimene pääsuke väljus trükikojast 2013. aastal.

Sõnastik mahutab enam kui 4000 eelkõige Mulgi murdealal tuntud sõna (k.a liitsõnu) ja on üles ehitatud võimalikult lihtsal ning kasutajale arusaadaval kujul. Märksõna järel esitatakse põhivormid noolsulgudes, seejärel tähendus(ed) ning siis näited kaldkirjas. Sõnatähen-dusi avavad enamasti näitelauseid, ent esineb ka sõnauhendeid ja vorme. Kõigile näidetele järgneb kirjakeelne tõlge. Märke on vaid kaks. Sõnaartikli peas tähistab punkt sõna või pearõhulise silbi ees III vädet ja akuut peenendatud konsonanti (nt *.kõlbume* 'kõlbama', *.kañdla* 'kaenal', *rañp* 'kramp', *rot.senti* 'prot-senti'), näitelauseis on märgitud üksnes palatalisatsiooni. Liitsõna osi ei eristata, sidekriips esineb vaid mõnes paarisõnas (nt *aig-ilm* 'ilmaelu', *sugu-summ* 'suguvõsa').

Üldmulje järgi paistab Mulgi sõnastik nagu murdesõnastik ikka. Et sõnad on kirja pandud häälduspäraselt, puuduvad siin nii *h*-algulised kui ka *b*-, *d*- ja *g*-algulised sõnad (vrd *elü* 'heli, häääl', *eñg* 'hing', *oben* 'hobune', *puñs* 'autobuss', *küm.naasijum* 'gümnaasium'). Lähedased häälikuvariandid on paigutatud sama märksõna alla (*ajoti* ~ *ajuti*, *auts* ~ *aut's* 'hautis'). Enamikul juhtudest pole levikuandmeid lisatud, mis eeldab

¹ Ü. Harju, Laande Alli: mulgi om' ka sääntse tugeva nagu võrukese! – Uma Leht 24. V 2005, nr 11, lk 3.

² A. Laande, Tühün om mulgi murdekeele sõnastik. – Üitsainus Mulgimaa, nr 1, juuni 2008, lk 4.

tuntust-kasutust kogu murdealal. Ki-
helkonnalühendiga varustatud sõnad
(nt *apants* 'mülgas' Hls, *kõvale* 'pingule'
Trv, *känkäme* 'kõngema' Hls Krk,
kägrun 'kortsus' Krk, *kähr* 'mäger' Hel,
loimakuli 'küljeli' Hel) viitavad piiratu-
male levikule. Võib loota, et sõnastiku
kaudu saavad sellisedki sõnad laiemalt
tuntuks. Viidetega levikuerinevustele
või sünonüümidele tähelepanu ei juhita
(vrd Hls Pst Krk *kuít* 'kult' ja Hel *pah-
ru* 'kult'; *maanti* ja *suurentii* 'maantee';
arakmari ja *jaanimari* 'punane sõstar'),
kuid samatähenduslikke sõnavariante
viidatakse vastakuti lühendiga *vt* või *vt
ka* (*kuninges* vt *kunig* ~ *kuniges*; *kunni-
gil* vt *ka kunnegi* ~ *kunnigi*). Viitesõnus
ei ole häälde- ja rõhümärke kasutatud.

Sõnastikus leidub ohtralt mulkidele
omast sõnavara, mis pakub huvi teiste-
legi (olgu või selleks, et mulkidest aru
saada!), näiteks *jaanimari* 'punane sõs-
tar', *jundam* 'külapidu' Hel, *kiriküüt*
'ööbik', *kukeaig* 'aoaeg', *kurtme* 'püsi-
ma, vastu pidama', *latiklill* 'varsakabi',
lehmämokk 'huulhein', *loðu* 'aru, taip',
matjus 'matus', *murumutt* 'murumuna',
mõtsik 'kaanega nõu', *neelipeni* 'õgard',
pell 'koduvaime', *pistus* 'soust' Trv, *sa-
laksi* 'salaja', *vaíneme* 'hapnema', *õmb-
lik* 'õmbleja' jpt. Haruldasemate sõnade
esitamiseks on soovitud ühtlasi tekitada
lugejates huvi või äratundmisrõõmu.³
Sõnastikku on jõudnud ka osa Alli Laan-
de 2008. aastal mainitud talletamist
vajavaid sõnu, näiteks *ikkur* 'viripill',
kaabert 'hulgas, lurjus', *kakerít* 'kaltsa-
kas', *kalbert* 'kaltsakas', *kiidsert* 'kõhn
olend', *koigur* 'vigane, viletsa tervisega
inimene', *koonušk* 'kuivetu, kõhn inime-
ne', *tõhkam* 'laisk', *veenušk* 'vedeleja,
laiskleja'.⁴ Sõnastiku uude, laiendatud
varianti pääsemist alles ootavad veel
sellised Karksi sõnad nagu *lämbert*, *när-
ment* ja *pundam* 'katkistes riietes inime-

ne' või *tii luuja* 'tee puhastaja lumest' (st
lumesahk).

Sõnavaras avaldub Mulgi murdekee-
lele iseloomulikke jooni, mida tasuks
silmas pidada, kui sõnu otsitud kohast
kohe ei leiagi. Näiteks esineb sõnade al-
gul konsonantühendi asemel üldjuhul
üks konsonant (nt *lii* 'klii', *lank* 'plank',
raad 'kraad; praad', *rees* 'prees', *reiel*
'treial'). Konsonantühendiga algavaid
sõnu on sisse võetud kolm (*pluuse*, *prei-
li*, *provva*) ja neile järgnevad viited mur-
deomastele sõnakujudele (vt *luuse*, vt
reili, vt *rovva*). Kirjakeeles *v*-algulised
sõnad võivad Mulgi murdes alata
kaaliga (nt *okk* 'vokk', *orst* 'vorst', *uudi*
'voodi', *uur* 'voor'). Silmatorkavalt palju
esineb vokaalide kadu ning *a*, *ä* redut-
seerumist *e*-ks (nt *alaneme* 'alanema',
astme 'astuma', *eitumin* 'heitumine',
eläten 'elatanud', *essüts* 'eksitus', *illuksi*
'hiljukesi', *katese* 'kaheksa', *katsmes* 'ka-
heksas'). Mulgi murret peetaksegi meie
murretest kõige kulunumaks. Pikad
keskkõrged vokaalid *ee*, *oo*, *öö* kõrgene-
vad siin nagu lõunaeesis üldiselt (nt *iist*
'eest', *kiime* 'keema', *kuuk* 'kook', *kuurm*
'koorem', *müüüdä* 'mööda', *nüür* 'nöör').

Oma suupärase murdevaste on mul-
gid mugandanud ka sellistele laensõ-
nadele nagu *latiín* 'plaatina', *luus* 'kol-
hoos', *nikruut* 'nekrut', *raktur* 'traktor',
resident 'president', *ribunaal* 'tribuna-
l', *rigatir* 'brigadir', *ristal* 'kristall',
rokudill ~ *roogudill* 'krokodill', *rokulüür*
'prokurör', *rotsent* 'protsent', *rutugull*
'protokoll', *tellevoón* 'telefon' või *tuudent*
'üliõpilane', mis pärinevad ilmselt kõne-
keelest, mitte varasematest kirjapane-
kutest. Kõiki selliseid keelendeid pole
esitatud märksõnadena, osa on poeta-
tud näitematerjali hulka (nt *luurlupja*
'kloorlupja', lk 28 või *timmandi väitsege*
'teemantnoaga', lk 123). Arvatavasti on
just sellise sõnavara seas ka sõnaraa-
matu tööühma liikmete endi pakutud
ainest.

Kas midagi võiks sõnastikus olla tei-
siti? Mis üldisse ülesehitusse puhtub,

³ K. P a j u s a l u, Mulgi sõnad said raama-
tuks. – Sirp 26. IV 2013, nr 17, lk 32.

⁴ A. L a a n d e, Tühün om mulgi murde-
keele sõnastik, lk 4.

siis ilmselt mitte, esile võiks aga tuua mõningaid üksikasju puudutavaid tähelepanekuid.

- Loetavuse huvides oleks hea järgmises väljaandes eristada liitsõna osi püstkriipsuga. Alati pole (kirjakeelsel) lugejal lihtne sõnavahet kohe leida ja peab teraselt silmitsema, püstkriips annaks aga kohe selge pildi, nt *emäku\lraits* (pro *emä+kulaits*), *ilmlas\ante* (pro *ilma+sante*), *jalgl\inime* (pro *jalgi+nime*), *kana\arik* (pro *kanaarik*), *kand\raak* (pro *kandraak*). Praeguses trükiversioonis võib kolmanda välte punkt vahel sattuda ka sõnapiiirile (nt *.immes.pantave*, *kates.tõisku*, *kolme.kümnes*) ja see kergendab nii lugemist kui ka arusaamist.

- Kohati tasuks sõnaseletusi täpsustada. Näiteks on *perv*-sõnal (lk 200) märgitud tähenduseks 'äär', seega sama, mis *viir*-sõnal ('äär, veer', lk 276), kuid puudub 'kallas', mida eeldaks näiteks jõeperve puhul. *ahukivi*-sõnal (lk 13) on tähendusteks 'ahjukivi, kerisekivi', ent kui näitelausest tuuakse mere äärest muna- kaid kerisekivideks, siis tõlgitud on nad ahjukivideks. Murdekeel ei tarvitse vahet teha seal, kus kirjakeel teeb. Märksõna *apu* 'hapu' järel (lk 19) on öeldud, et *tõstak tetti ilma sepäte*, *apuge* ja tõlkes 'tainas tehti ilma pärmita, hapuga'. Tegijatel on kõik selge, kuid kirjakeelne kasutaja võib üksnes kahtlustada, kas *apu*-sõna tähenduseks võiks olla ka 'juuretis'. Sõnastikus leiduv *juurets*-sõna (lk 48) sellist juhtumit ei kommenteerinud, juuretise tähenduses esinevad veel *apants* (lk 19) ja *tõstatus* Trv (lk 261).

- Vahel on märksõna seletatud sellisama, lihtsalt kirjakeelsemaks mugandatud murdesõnana, nt *.lauka.päälaine* 'laukapealne' (lk 131), kus tähendust ei ava ka näitelause ega selle tõlge. Kui „laukapealseid pead vaatama”, siis ei teagi, kas on seal vaadata midagi looduslikku või hoopis inimkäega lisatud. Märksõna *.laulme* järel (lk 131) on ühend *lina kakmise* tõlkes 'lina katkumise', kuid kirjakeeles on tegu lina kit-

kumisega. Märksõna *edvisteme* järel (lk 25) on *petsik edvistes* tähenduseks 'pentsik edvistab', kuigi see edvistav pentsik on siinkohal pigem tüdrukueputis või eputrilla. Omaette märksõnana pole *petsik* sõnastikku mahtunud.

- Näitelause kirjakeelsed tõlked on enamasti sõnasõnalised, aitamaks avada sõnatähendust. Vahel tekib kiusatus tõlget kohendada ja panna kirjakeelse otsetõlke asemele kirjakeelne väljend. Nähes mulkide kõnekäänu *ega ammat süvvä ei küsü* (lk 18) ümberpanekut 'ega amet süüa ei küsi', meenubki põhjaeestlastele omane *ega amet leiba küsi*. Siinkohal tekib ühtlasi küsimus, kui kaugele võib selliste tõlgetega minna. Näitelause *aheltega kinni köidet* (lk 12) tõlke 'ahelatega kinni köidetud' asendamine väljendiga 'kettidega kinni seotud' tähendaks ilmselt juba üle piiri minekut.

- Kohati näikse näitelauseid olevat üsnagi algmaterjalid kinni. Märksõna *aik* 'haigutus' (lk 14) näitelausest esineb kokkuhäälduslik *üittöistel* 'üksteistel', märksõna *aletig* 'alati' (lk 17) järel *üittöstest* 'üksteise juurest', mis pärinevad litereeritud murdetekstidest. Omaaegset suulist kõnet foneetilises transkriptsioonis võinuks rahulikult kirjalikumaks kohendada ja kirjutada *üittöistel* 'üksteisele', nagu on ka märksõnad sõnastikus *üittöise* ja *üittöist* (lk 293).

- Torkab silma, et kõikidel sõnadel pole näitelauseid (ega ole sellele viidet eessõnas), näiteks *külmkammer* 'sahver', *külüje* 'külvaja', *.küündje* 'küündja'. Kas poleks siinkohal võinud tööühma liikmed ise sobivaid näitelauseid moodustada?

- Kasutajale võib silma jääda ka üksikuid apse ja trükivigu (neist lihtsalt ei pääse, see on sõnaraamatute saatus!). Märksõna *purres* 1. tähenduseks on antud 'redel' (lk 210), kuid peaks olema 'rõuguredel', kus kuivatatakse heina. Ronimisvahend *redel* leidub lk 223 ja Hls Hel *kartsas(s)* pole sõnastikku mahtunud. Märksõna *üsigi* (lk 294) näitelau-

ses on sõna *suurmit* tõlgitud 'tange', kuid peaks olema 'tangusid' (mitte näpitsaid). Märksõnas *täht* (lk 262) on peenendusmärk kogemata sattunud *t*-tähele (mis oleks loomulik tagapoolse palatalisatsiooniga Võru murdes).

- Silma torkab ja imestust äratav sõna *liit* 'pliit' (lk 138), mis käändub ootamatult *liit* : *leedi* otsekui *peet*-sõna eeskujul (vrd *piit* : *peedi* 'peet : peedi', lk 203). Lähemal vaatlusel selgub, et sõnastikku on võetud Halliste keelekasutus, kuid võtmata jäetud laiemalt levinud *liit* : *liidi* (Trv Hls Pst Krk). Ehk tasuks seda arvestada järgmises väljaandes.

- Küsitav tundub kunagisest *ks*-ühendist kujunenud *ss*-i asendamine ühe *s*-iga, olgu sõnalõpus: *kotus* pro *kotuss* 'koht, kodu' (lk 92), *peris* pro *periss* 'päris' (lk 200), olgu *kse*-olevikus: *süvväs* pro *süvväss* 'süüakse', *tetäs* pro *tetäss* 'tehakse' (lk 115), olgu tingivas kõnevii- sis: *ma kirjutes* pro *kirjutess* 'kirjutaks' (lk 191), *pias* pro *piass* 'peaks' (lk 201), olgu saavas käändes: *ahtes* pro *ahtess* 'ahtaks' (lk 13), *abis* pro *abiss* 'abiks' (lk 12), *armas* pro *armass* 'armsaks' (lk 13). Murdeomased vormid on teatavasti *ss*-lõpuga, ja nagu kirjasõna ütleb: „Saa- va käände lõpuks on Karksi murrakus kõigis sõnatüüpides poolpikk *-ss* (< *ksi): *vanass* 'vanaks', *ilusess* 'ilusaks' [jne]. Sama esinemus on ka Paistus, Tarvastus ja Helmes, [aga] Halliste murrakus on tunnuseks lühike *s*.”⁵ Küllap on mulgid siinkohal võrukeste kirjaviisist ärgitust saanud ja seda järginud. Et ühe *s*-iga vorme on juba mõnda aega kasutatud (ajalehes Üitsainu Mulgimaa ja muudes väljaannetes), siis on koostajad eelistanud neid ka laiemale publikule mõeldud sõnaraamatus. Sellest on tuiselt kahju, sest hääldus (*ss*) läheb kirja- pandust (*s*) lahku, nagu see lahkneb ka

⁵ S. Tanning, Karksi murrak. Toim K. Pajusalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 88.

võrukeste keeletarvitus. Hääldust on arvestatud küll keeleõpikus,⁶ kuid sellest ei piisa, kui muu kirjasõna, sealhulgas sõnastik, õpiku toimet ei toeta. Jääb seega mulje, et sõnastiku koostajad on asunud ühtlasi suunama murdekeele ortograafiat.

Kokkuvõtteks võib öelda, et „Mulgi sõnastik” on väga vajalik, sisukas ning huvitav teos kõigile mulkidele ja keelehuvilistele. Piiratud mahust hoolimata annab sõnastik hea ülevaate Mulgi murdekeele sagedasematest ja omapärasematest sõnadest ning täidab ühe hõreda lünga meie keelekirjeldustes ja -teadmistes. Esimese rahvasõnaraamatu- na on Mulgi sõnastikul olnud ühtlasi tänuväärne roll näidata teistele eeskujul, pakkuda neile võimalusi järgida, võrrelda ja õppust võtta ning leida lõpuks paras moodus igale murdealale oma leksikoni koostamiseks.

P.S. Mulgi sõnastikus on märksõna *mulk* 'Mulgimaa elanik, mulk', kuid oleks vahva leida siit ka mulkide „alaliike”, näiteks kama- või ubamulke. Leidub mõni naljatav nimetus, nagu *Karksi illikse* 'Karksi imelikud' (lk 37) ja *Kärsnä käki* 'Kärstna käkid' (lk 115), leidub ka *kesämulgi* 'Saarde kihelkonna elanikud' (lk 74), kuid rohkem nimesid annab mulkidele hoopis Mulgi lugemiku seletussalmike „Kus miukse mulgi kasve?”. Niisiis: *Helmen* [kasuve] *undrukumulgi*, *Hallisten ubamulgi*, *Karksin korbimulgi*, *Paistun kapsamulgi*, *Tarvastun kamamulgi*.⁷ Loodaks leida sõnastiku järgmisest väljaandest, milliseid enesenime- tusi mulgid ise aktsepteerivad. Võib aga siiski olla nii, et naljanimetused on neil varuks vaid naabritele.

⁶ S. Tanning, Karksi murraku õpik. Toim M. Israel. Karksi-Nuia: Karksi valla- valitsus, 2013, lk 21, 25.

⁷ Mulgi keelen ja meelen. Toim E. Vääri. Viljandi–Tartu–Tallinn–Pärnu: Mulki- de Selts, 2004, lk 137.

„Hiiu sõnaraamat”

„Mulgi sõnastiku” valmimine (2013) andis teistele murdealadele märku, et saabunud on aeg murdesõnastikke koostada. Tänavu ilmuski teise köitena „Hiiu sõnaraamat”, terve teos iseloomuliku sõnavara saare neljast murrakust (Emmaste, Käina, Reigi, Pühalepa), st saarte murde Hiiumaa murrakute rühmast ehk Hiiu murdekeelest. Sõnastiku autor Paul Kokla on Kärblast (Phl) pärit hiidlane, toimetaja Meeli Sedrik pärineb Käinast (Käi). Mõlemad valdavad murdekeelt ega ole kumbki algaja ka leksikograafina. Kokla on varem kokku puutunud mitme kakskeelse sõnaraamatu ja Sedrik etümoloogilise sõnaraamatu koostamise ning toimetamisega.

„Hiiu sõnaraamat” ei sündinud tühjast, vaid sellegi teose põhiraamistuse moodustas „Väikese murdesõnastiku” elektrooniline versioon, täitematerjali pakkusid Eesti Keele Instituudi murdearhiivi sõnavarakogud, „Eesti murrete sõnaraamatu” ilmunud vihikud ning käsilolev käsikiri. Autor on osanud ära kasutada veel ka akadeemilisi tekstipublikatsioone, meremees Arnold Sergo sõnakogu ja omaenda ammuseid-kauaseid ülestähendusi.⁸ Sõnastiku koostamine toimus Eesti Keele Instituudi leksikograafi töökeskkonnas EELex ja sellele kulus kaks aastat (2013–2014), st üllatavalt vähe. Autori ning toimetaja tööle pühendumust toetas omakorda MTÜ Hiiu Öko, Eesti Keele Instituudi ja Eesti Keele Sihtasutuse ladus koostöö.

Teose valmides võis Paul Kokla olla rahul, et kogu sellest hiidlaste keelelist rikkusest saab aimu umbes 5800 sõnaartikli vahendusel rohkem kui 300 leheküljel. Muu hulgas saab „Hiiu sõnaraamatust” teada ka seda, mida tähendavad

sellised sõnad nagu *adrima*, *ehmes*, *ibla*, *kaarmad*, *prätt* ja *türk*.⁹ Laiemalt tuntud sõnade kõrval on soovitud tutvustada ka harvakuuldud, üldteada sõnade puhul aga (nt *kont*, *laulma*, *mäng*) juhtida tähelepanu nende hiiupärasele hääldusele. Hiidlaste eripärane kõnemeloodia on siiski juurdemõeldav ja tuleb sõnastikku lehitsedes oma vaimukõrvas ette kujutada.

Sõnastiku ülesehitus järgib EELexi põhiskeemi, mis on teose laia kasutajaskonda silmas pidades lihtne ning ökonoomne. Märksõna järel esitatakse põhivormid noolsulgudes, seejärel tähendused ja siis näite(lause)d kursiivis. Kui märksõnal on häälikuvariante (nt *kael* ja *kaal*; *pennik*, *penik* ja *penning*), lisatakse sõnaartikli peas ka need. Homonüüme eristab tõstega number. Hiiu sõnastikule on iseloomulik, et liitsõna osi markeeritakse püstkriipsuga ja põhivormide esitamisel näidatakse noolsulgudes vaid põhisõna vormid (sest täiend sõna ei muutu). Sõnakorduste vältimiseks ei ole sõnatähendust lisatud juhul, kui see langeb kokku kirjakeelsega (nt *nuga*, *nurk*, *nutma*). Iga tähendust ja konteksti iseloomustava näitelause järel on kihelkonnalühend. Kui näitelause on (vähegi) arusaadav, siis tõlget kirjakeelde ei järgne. Siin-seal võib näitelause ka puududa, kui alusmaterjalist polnud sobivaid näiteid võtta. Häälikuvariantidele viitab lühend *vt*, sünonüümidele *vt ka* ning tuletusseostele *vrđ*.

Ehtsa murdesõnastiku ilme annab Hiiu sõnaraamatule juba transkriptsiooni kasutamine nii sõnaartikli peas kui ka näitelausestes, kus hiidlaste hääldust annavad täpselt edasi *e* ja *ä* vahepealne *ε*, *ö* ja *õ* vahepealne *ø*, nasaalklusiil

⁸ Mainitud pole luuletaja Elmar Vrageri sõnakogu Eesti Keele Instituudis, aga temalt on sõnastikku võetud ka vaid üks, nimega varustatud keelenäide (vt märksõna *itu* ~ *hitu* lk 34).

⁹ H. K a p t e i n, Menukas „Hiiu keele sõnaraamat”. – Hiiu Leht. Nädalalõpp 20. II 2015, nr 7, lk 3; Valmis maailma esimene hiiu keele sõnaraamat. – Hiiu Elu 3. II 2015: <http://www.hiiuelu.ee/artiklid/valmis-maailma-esimene-hiiu-keele-s%C3%B5naraamat> (15. IV 2015).

η ning redutseerunud vokaalid ä, ɛ, i, ü. Vältemärk ` osutab sõna või liitsõna teise osise III vältele, sõnu ühendav kaareke _ markeerib kokkuhääldust. Hääldusmärgid teevad Hiiu sõnastiku rahvasõnaraamatute seas ainulaadseks.

Hiidlaste murdekeele kõige tähelepänuväärsema omapära moodustabki selle hääldus. Kaashäälikute peenendus puudub Hiiumaal üldiselt, kuid saarel leidub ka piirkondlikke eripärasid, näiteks *ou*-diftoong *au* asemel Reigis ja Emmastes (nt *ouk*, *soun*), pikk *ä*-vokaal *ea*-diftoongi asemel Kõpus (nt *sääld*, *täädma*) või sõnaalgulise *h* esinemus Pühalepas (nt *hing*, *humig* 'hommik'). Sõnaalgulist *h*-d esineb Pühalepas koguni ülearu, ületaotlusena¹⁰ sealgi, kus seda muidu eesti keeles pole (nt *huppuma* 'uppuma', *huss*, 'hõõtsuma' 'õõtsuma'). Enamasti *h*-d sõna algul siiski ei hääldata (nt *kaks oost*, *pole* 'oolind', 'oompseks'), nagu siin puuduvad ka *b*-, *d*- ja *g*-algulised võõrsõnad, vrd *pogerdama* (< *bagerdama*) 'süvendama' ja *puger* (< *pogerdama*, *bager*) 'süvendi, süvenduslaev'. Pisemaid piirkondlikke erinevusi käänamisel-pöörämisel ilmestagu näide saare ida- ja läänepoolt: Pühalepa näitelauses (lk 266) *jeeras präkutab uhesisid*, aga Emmastes (lk 43) *jeeras präkudab uhtesisid*.

Sõnastikust on hea järele vaadata, mida tähendavad Hiiumaal näiteks *ell* 'vanaema; ämmaemand', *jäblama* 'lobisema', *karles* 'kartul', *kokk* 'heinasaad', *makileib* 'verileib', *malguma* 'lupsma tulema', *nook* 'surnu; kodukäija', *oripuu* 'tala', *ploogam* 'jutumees', *reigam* 'kangareha', *tuleelu* 'elumaja' või *valem* 'vorstilehter'. Huvitavaid sõnu leidub loodussõnavaras, nt *isu* 'äike', *isutuli* 'välk', *kibus(puu)* ~ *kiduspe* 'kibuvits', *krönks* 'puuk', *küütuss* 'rästik', *lamber* 'lepatriinu', *mereoherdi* 'kaur', *plästigeine* 'pääsuke', *tusspall* 'murumuna', *türk* 'käbi' või *varsik* 'angervaks', kuid rikas

¹⁰ Sellest tuleneb ka pühaleplaste hüüdnimi *heilutajad*.

on ka merendussõnavara, olgu näiteks *entseldama* 'meremeheks ristima', *kap-pel* 'hauskar', *klobi* '(ankru)tähis', *klou-vall* 'purjeköis', *noop* 'meremehesõlm', *piigard* 'vee väljavooluava', *priit* 'purjepuu', *reimand* 'meremärk', *roil* 'raapuri', *rumpel* 'roolipinn', *triivima* 'ajuma; tih-tima' või *vook* 'paaditugi (kaldal)'. Märksõnade seas on märgata hiidlaste piirkondlikke nimetusi, nagu *kohvi lähker* 'Kärdla elanik' ja *odratoligus* 'Käina valla inimene', seevastu *vandi raiuja* 'kõplane' on paigutatud märksõna *vant* 'tross' alla.

Sõnavaras ilmneb ühtlasi Hiiu murdekeelele iseloomulikke jooni, mida sõnade otsimisel sõnastikust tasuks arvestada. Vokaalide vaheldumist sõnaalgulistes silpides esineb sageli just *j*-ga seoses, nt *jahu* ~ *jähu*, *jalg* ~ *jälg*, *johe* ~ *juhe*, *jope* ~ *jupe*, *julgus* ~ *jülgus*, *just* ~ *jüst*, *joud* ~ *jöud* ja *joulud* ~ *jöulud*. Kirjakeeles *ju*-algulised *judin*, *jugapuu*, *jutustama* leiduvad seetõttu sõnastikus *jü*-alguliste sõnade seas: *jüdin*, *jügapuu*, *jütustama*. Laensõnadega on hiidlaste keelde levinud sõnaalgulised konsonantühendid, näiteks *klaarima*, *klaas*, *klee* 'ristikhein', *klipp* 'kaljusaar' või *krae*, *krants* 'pärg', *kreet* 'pasknäär' või *plagu*, *plekk* jpt. Konsonantühenditega ollakse juba sedavõrd harjunud, et esineb isegi ületaotlust, öeldakse 'igaks juhuks' *klonks* 'lonks', *klott* '(lõua)lott', *klääpa* 'lääpa' ja *kruut* '(akna)ruut'.

Üldmulje „Hiiu sõnaraamatust“ on soodne. Et sõnu otsides ja sõnatähendusi lugedes üht-teist ka silma puutus, võiks siinkohal mõningaid tähelepänekuid esile tuua.

- Näitelauseis leidub hulk sõnu, mida märksõnana ei esine, nt *aabrellikuu* 'jürikuu' (lk 46), *ie neitsid* 'haldjad' (lk 49), *muuseumi* (lk 17), *pentsunεeril* 'pensionäri' (lk 198), *pönts* 'puus' (lk 199) või *raadju* (lk 198). Et teose maht on ilmselt piiranguid seadnud, siis on nende sõnade tähendus antud lausetõlgetes. Mõnel puhul olnuks märksõnastamine

ja tähenduse lähem avamine siiski õigustatud, nt sõnadel *mäjaroo* 'taim' (lk 205) või *tõrva hark* 'haraline putukas' (lk 18).

• Enamik näitelauseid on võetud fonetilises transkriptsioonis kirjapandud murdetekstidest ja järgib täpselt kunagist hääldust. Tsiteeritud on koguni omaaegset kokkuhääldust ja seotud kõnet, nt *ma_anna* (pro *ma anna*, lk 17), *see_on* (pro *see on*, lk 24), *rünna alun_nii`aige* (pro *alune nii*, lk 16), *kolme elug\_kott* (pro *eluga kott*, lk 26), *mei\_rast* (pro *meie perest*, lk 198), *põllu`pēele`mindut* (pro *mindud*, lk 12), *meitel ol ajad* (pro *olid ajad*, lk 13). Et sõnastikus on lausenäidete põhiülesandeks tähenduse avamine kasutuskontekstis, ei tohiks omaaegsete (kokku)hääldusfinesside edasiandmine olla kohustuslik, murdenäiteid võinuks sõnastikus vabalt loetavamaks korrigeerida.

• Sõnaalgulise *h* esinemus piirdub teatavasti Pühalepaga, kuid *h*-võimalus on märksõnades järjekindlalt esil, nt *(h)ool*, *(h)oolima*, *(h)oome*, *(h)oone*, *(h)oop* jne. Vahel on Pühalepa lausenäide ainus ja pealegi ilma *h*-ta, nt *oolega*, *ooletumate*, *äi ooli*, *paari oobiga* jne. Ju on siis tegu realiseerumata võimaluse ja/või (uuema) hääldusvariandiga.

• Mõistetav on sõnaartiklite mahu teadlik piiramine. Näiteks *ajama*-verbi juurde on toodud kuus näitelauseid, millega sõnakasutust eri tähendustes illustreerida (ilma tähendusi nummerdamata ja eristamata). „Eesti murrete sõnaraamatus” jätkub Hiiu murrakute *ajama*-näiteid tervelt 21 tähendusrühma, neid kõiki „Hiiu sõnaraamatusse” üle kanda olekski olnud liiast. Kuni nelja tähenduse eristamine, nagu siin, paistab optimaalne, vt nt märksõna *leht*: 1. 'taimeleht', 2. *mitm* 'lehised, lehtedega oksad', 3. 'paberileht; ajaleht', 4. 'mingi eseme lehetaoline osa' (lk 115).

• Vahel oleks tahtnud näha märksõna all ka eraldi sõnaühendeid *resp.* väljendeid, nt *ahvenate riik* (märksõna *ahve-*

nas puhul lk 13), sest näitelauseis toodud *hukutanud*-tõlge libiseb sest üle. Lugeja saab küll aru, et tegu on eufemismiga. Märksõna *(h)aištma* (lk 14) näitelauseis leiduv *aista perset* annab teada, et 'rääkimine on mõtetu', väljend ise näikse soomelaenuline nagu selle tähenduski ('laku perset'). Kui märksõna *külge* (lk 105) näitelauseis esineb *külge akkan* ('nakkuse saanud'), võinuks ka märksõna *(h)akkama* juures leiduda midagi nakkamise kohta. Lugeja küll märkab isegi, et läheduses on märksõna *(h)akkav* 'nakkav' (lk 15), kuid kas nakkama tähenduses ütlevad hiidlased *akkama* või *külge akkama*?

• Kohati on autor lisanud tänuväärse tõlke mõne sõna järele näitelauseis, nt *vetsid* '(võtsid)', sest sõna *vetma* järel on viide sõnale *võtma*. Vahel annaks tõlkeid täpsustada, nt märksõna *(h)adrima* järel (lk 12) on *küidu ännä* tõlkes 'küütkuue saba', täpsem oleks vast 'seelikusaba' (sest *küit* 'seelik'), *küütkuube* polegi sõnastikus sees, *kuub* ja *mustkuub* aga on 'seelik'. Kui *(h)ei-temeri* 'taandunud veega meri' (lk 25) on ka lausetõlkes '(merevee madalseisu kohta)', tekib vägisi kiusatus kasutada sõna *mõön*.

• Vahel torkab näitelauseis silma mõni tundmatu sõna, nt *sasjed* märksõna *(h)arimalk* näitelauseis (lk 19). Märksõna *sasjed* sõnastikus pole, selle asemel on *sasjad* (~ *sassed*, *sasked*) 'põhk, pahn' (lk 215). Võib-olla sobiksid harimalkade alla pigem 'õled' kui 'põhk' (~ 'pahn'). Märksõna *vabuaid* näitelauseis (lk 273) on *vörgud juhtmel* ('lattidel kui-vamas'), aga kui vaadata märksõna *juhe* tähendust 'vankri aisa juhttross' (lk 38), siis paistab, et tähendused lähevad irdu. Et sõnastik on valminud lühikese aja jooksul, siis pole niisuguste vastastikku klapitamistele nähtavasti aega ega tähelepanu alati jagunud. Märksõna *arv* näitelauseis (lk 20) leidub *kaks teissend*, mis võib ju lugejale arusaadav olla ('12'), ent võinuks olla omaette märksõnanagi.

• Siin-seal tõmbab endale tähelepanu märgistik. Eessõna järgi (lk 9) osutab vältemärk üldiselt sõna või liitsõna teise osise III vältele, kuid (osastavas käändes) *simmer`manni* ei ole eesti keeles liitsõna, olgugi ta seda lähtekeeles (< sks *Zimmermann*). Tuleks lihtsalt arvestada lisaks pearõhulised silbid, vt nt *ai`täh ~ ai`teh* (lk 14).

• Võiks muidugi lõpuks küsida, kas hääldusmärgid kuuluvadki Hiiu keele juurde? Väljaspool teadus- ja õppekirjandust kindlasti mitte. Sõnastikus leiduvat sõnavara oleks soovitatav laiemalt kasutusele võtta ka kirjasõnas, kuid ilma transkriptsioonimärkideta. Kirjaviis, mis kasutab hääldust täpsustavaid lisamärke, jääb sõnastiku kaante vahele ega levi sealt ajalehe-ajakirja veergudele. Oleks raske ettegi kujutada, et hiidlased võiksid sellist märgikirja järgida ja oma kirjaviisina, n-ö Hiiu kirjakeelena, laiemalt rakendaksid. Ega ole tegijad sellest ka unistanud.

Kokkuvõtteks võib öelda, et „Hiiu sõnaraamat” on tuumakas ja oluline murdeleksikon kõikidele hiidlastele ning keelehuvilistele. Teos on osutunud erakordselt menukaks ja selle esmatrükk (700 eks) kadus müügilettidelt vähem kui nädalaga.¹¹ Kordustrüki toel on nüüd vast kõik huvilised saanud raamatuga tutvuda, süveneda selle sisusse ja asuda oma sõnavara rikastama.

Mulgi ja Hiiu sõnastikke kõrvutada üritades võib märgata nii sarnast kui ka erinevat. Mõlemad on valminud Eesti Keele Instituudi leksikograafi töökeskonnas EELEX, sõnartikli ülesehitus on mõlemas enam-vähem samasugune, mõlemad on oma keeleainese ammutanud olulisel määral murdearhiivi rikkalikest sõnakogudest ning kutseliste murdeuurijate akadeemilistest publikatsioonidest, millele tegijad omalt poolt on mõnevõrra lisanud uueaegsemat sõnavara.

¹¹ H. K a p t e i n, Menukas „Hiiu keele sõnaraamat”, lk 1.

Mõlemas sõnastikus on jäänud kusetamata osa murdekõnest kirjapandud näidete hääldusfinessidest tekkinud jälgi. Siiski on iga sõnaraamat oma tegijate nägu.

„Hiiu sõnaraamat” on hea näide keeleainese ökonoomsusest esitamisest. Tõlget ei anta, kui murdesõna on sama mis kirjakeeles (nt *abi, aeg, ahi*) või on näitelause kirjakeelse tõlkevariandiga väga sarnane. Sellist moodust ei saa paraku teistele, koostamisel olevatele sõnastikele väga lahkelt soovitada, sest vähemasti lõunaeeesti sõnastikes tuleks kirjakeelde tõlkida kogu näitelause. Põhjaeeesti murrete puhul, kus vahe kirjakeelega pole kuigi suur, võib omakorda varitseda oht, et omateada küll kirjakeelt kasutades ei avata murdesõna tähendust mitte kirjakeeles, vaid teiste murdesõnade abil.

„Mulgi sõnastik” on sündinud-kasvanud rühmatööna, kus on olnud võimalik arutleda, vaielda ja kokku leppida. Märksõnade valiku ja näitematerjali esituse poolest paistabki „Mulgi sõnastik” olevat ühtekoondava sihi ja toimega. Enamik sõnade päritolu pole kihelkondlikult määratletud, mis laseb neid paista kogu Mulgimaa sõnavarana. Üsna julgelt on murdepäraseks mугandatud kirjakeele sõnavara (nt *rutugull* < protokoll, *rokulüür* < prokurör). Näitematerjali järgi jääb mulje, et sõnastiku koostajad on ühtlasi keeletegijad resp. keelekorraldajad, kes murdevariante hindavad, valivad ja kasutavad (näiteks eelistades *suures* pro *suuress* 'suureks' ja *tetäs* pro *tetäss* 'tehakse' ning jättes *ss*-vormid tähelepanuta). See ei tundu murdekeele puhul loomulik, kuid loogiline võib see küll olla. Et Mulgi keelt kõneldakse vähesel määral ja kodukeelena üldse mitte, siis on põhiline huvi, tähelepanu ning tegevustarm koondunud kirjasõnale, kirjutatud keelele. Kus aga kirjasõna ees, üks seal varsti ka reeglid ja normid järel.

„Hiiu sõnaraamat” paistab järgivat eeskätt muredtraditsiooni ja uuemat sõ-

navara pole nähtavalt esil. Kihelkonnalühend iga lausenäite järel näitab selle päritolu ja „anonüümselt” on esitatud vaid näideteta märksõnad. Hiiu murdekeelele on selle kõnekeel iseloomulikum ja tunnuslikumgi kui kirjalik variant, sest hääldus on Hiiu murde alustala (eks pärine sellest hiidlase aktsent kirjakee-

leski), alles seejärel tulevad merendus-, loodussõnavara ja kogu kohalik koloriit. *Last but not least*, Paul Kokla sõnaraamat on ühemeheteos, mis ajab Hiiu asja.

JÜRI VIKBERG

LÜHIDALT

Enno Tammer. Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites. Tallinn: Tammerraamat, 2014. 536 lk.

Enno Tammer on pannud kokku suure ja põhjaliku raamatu punatsensuurist. Kunagise ajakirjaniku ja toimetajana on ta ka ise toonase tsensuuri jaburustega kokku puutunud, see teema on talle südamelähedane.

Tema raamat koosneb kolmest osast, mis on nimetatud juba pealkirjas: mälestused, arhiividokumentidel põhinev tegelikkus ja lõpuks dokumenteeritud reeglid ehk punatsensoorite kurikuulsa „Loendi” (mida tavaliselt nimetati venekeelse nimega „Peretšenn”) ning selle mitmesuguste lisade tõlge eesti keelde.

Kõige lühem on mälestuste osa (lk 11–80). See sisaldab rohkesti absurdlugusid toimetajate, trükkalite ja autorite „ideoloogilistest vigadest” ja kokkupuudetest tsensoriga.

Punatsensuuri reaalseid tegusid on Tammer saanud jälgida konkreetsete näidete varal aastatel 1940–1975, sest neist aastatest on Riigiarhiivis olemas dokumendid. Paraku suutis peatsensor Kurt Ingerman pärast Glavliti likvideerimist toimetada osa uuemat arhiivi Moskvasse. Aga varasemate aastate kohta on paberid olemas ja Tammer on toonud neist rohkesti värvikaid näiteid – mis siis ikka ei meeldinud tsensooritele, millele nad tähelepanu juhtisid.

Tammeri raamat on maksimaalselt faktitihe: tsensoori etteheited on esita-

tud lühikeste postulaatidena, võimaluse korral on avaldatud kas vastava aasta jooksul ilmumiseks keelatud teoste loendeid või ka keelatud kirjanduse nimekirju eri aegadel. Üks pikem loend keelatud eesti autoritest 1950. aastate lõpus on varustatud tsensuuri põhjendustega keelamise kohta. On ka loendeid, kus autorid arvatakse välja keelatud nimekirjadest, kuid nende teosed jäävad sellegipoolest erifondi: st pole tavalistele inimestele ikka kättesaadavad. Tuletagem meelde, et ka kirjandusajakiri Looming oli peaaegu kogu nõukogude aja lõpuni erifondis, mis tundus juba toona tõelise absurdina.

Teos sisaldab mitmesuguseid värvikaid andmeid tsensuuri masinavärgi vahele jäänud kirjasõna ja autorite kohta, kuid kätte leida seda, mida kriitilist arvas tsensor Mati Undi, Arvo Valtoni või ka Paul Kuusbergi teoste kohta, on päris keeruline. See raamat vajanuks tingimata mitte ainult isikunimedele, vaid ka tsenseeritud ajakirjandusväljaannete ja miks mitte ka teoste loendit.

Tammer on pääsenud ligi ka postitsensuuri aruandlusele. Raamatute, ajakirjanduse, plaatide ja filmide saadetised soriti jõhkralt läbi ja üsna paljud neist konfiskeeriti. Õnneks anti mõned konfiskeeritud eksemplarid ka suurematele raamatukogudele, kus olid olemas erifondid.

Lõpetuseks on koostaja avaldanud eesti keelde tõlgituna mitmeid nõukogu-

de ajal „eriti salajasi” dokumente. Oma aegsete tsensorite „piibli”, kurikuulsa „Loendi” 235 paragrahvi sisaldavad enamasti väga konkreetsete üksikasjade keelustamisi: sõjavägi, teadus ja tehnika, majandus (tööstus, transport, side, maavarad jms), välispoliitika ja viienda „Mitmesugused muud andmed”.

Raamat on suurepäraselt illustreeritud. Lisaks kõigele muule on kirjastus suutnud välja otsida kõikide peatsensoorite fotod.

M. K.

Marie Underi päevikud 1922–1957. (Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale 27.) Koostanud ja kommenteerinud Rutt Hinrikus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2015. 138 lk.

„Marie Underi päevikud 1922–1957” ei ole muidugi ainult Underi päevikud – trükiköite tutvustus tagakaanel algab koguni nagu põnevikule vihjates: „Kelle oma on Marie Underi päevik? Kes pidas Underi päevikut?” Küsimustele ja nende tagamaadele on raamatu saatesõnas andnud täpseid ja kokkuvõtlikke selgitusi Rutt Hinrikus: päeviku pidamine ei olnud Underi algatus, „[t]a ei vajanud päevikut, luuletaja päevik on ta luules” (lk 8), see oli hoopis Artur Adsoni mõte, millega poetess läks kaasa alles kaheksa aastat pärast selle idee esmast väljakäimist 1914; sissekannetest enamik pärineb sellesama hoolika arhivaari ja pühendunult Printsessi järele valvanud Paaži sulest (päevikus nimetatakse teineteist vastastikku Siuru-aegsete nimedega). Paguluses aga alustas Under kirjutamist oma märkmeraamatusse, mis paarikümneleheküljelisena on kõige ulatuslikum Marie Underi o m a päevik.

Päeviku kesketeks teemadeks on Underi unetus, rahamured ja koduotsingud, lugemus ja loometöö, aga ka ilmaolud ning muidugi lakkamatud tervisehädad. Eriti Underi asemel sis-

sekandeid teinud Adson on pidanud vajalikuks „peaaegu meediku täpsusega kirjeldada Underi tervisemuresid, nõrka närvisüsteemi ja ravimeid, mida poetess kasutab” (lk 10). Teisalt on Adson lugenud hoolikalt kokku kõikvõimalikud tulud ja kulud, töised saavutused, tähelepanuavaldused (sünnipäevadel, preemiad), reisid jm. Ent kui Adson on ennekõike registreerija, väliste asjaolude arhiveerija, siis Underi ülestähendus si kannab poeetiline tundelisus – tema vaimset palet ja hingeelu peegeldab siiski vaid tema kirja pandu: „Ah, armastan nii raamatuid mis me sügavamad põhihihid segamini paiskavad” (lk 20). Või oma 40. sünnipäeva eel: „Berliinis ärkas isegi veidi „naine” jälle minus. Ihkasin end jälle ehtida ... [---] Koju jõudes langes see vahepeäl natuke pääd tõstnud „naine” jälle kokku” (lk 24–25).

Suures Underi-monograafias (2009, 2011) on suur osa päevikusissekandeid küll ära toodud, ent omaette raamat on kahtlemata käepärasem. Kuigi kommentaarid jätavad ebaühtlase mulje ja selle asemel et joone all selgitada niisuguseid ilmselgusi nagu Friedebert Tuglas oli kirjanik, Ants Laikmaa kunstnik või Friedrich Nietzsche filosoof, oleks eludaatumitega nimeregister ehk kohasem olnud.

B. M.

Mari Saat. Matused ja laulupeod. [Tartu:] Petrone Print, 2015. 168 lk.

Raamat kuulub sarja „Aja lugu”, kus varem on oma lapsepõlvlood avaldanud näiteks Andrei Hvostov, Loone Ots, Kristiina Ehin jt. „Matustes ja laulupidudes” võetakse ette 1950. ja 1960. aastate Tallinna eluolu, millesse jäi Mari Saadi lapsepõlv – ajastu, mille märksõnadeks sedastatakse raamatu „tuumarelv ja tehnikaprogress” (lk 11). Mälupildid ajavad võrseid hilisematesse aegadessegi ning kutsuvad esile päris tänapäevaseid paralleele (näiteks asjaolu, et igal juhul

pole teaduskeeleks eesti keel – tollal vene, nüüd inglise). Nii et ühest küljest leiab siit subjektiivsete rõhuasetustega ja sestap mosaiikse pildi sovetlikust linnaühiskonnast, teisalt avardub selgituste ja üksikasjaliste seoste kaudu see pilt laiemaks ülevaateks ajastufoonist. Sest Saat seletab erinevad kontekstuaalse tähendusega detailid või motiivid selgelt lahti, kohati küll liiga puust ja punaseks. Raamatu pealkiri avaneb aga huvitavalt: „Väike rahvas peab enda säilitamiseks saama vahel kobarasse koguneda, nagu mesilaspere talvel külmaga oma tarus seda teeb, peab saama tajuda seda tunnet, et on kuidagiviisi ühendatud, et ümber on teised omasugused, tundma sidet... Seda tunnet said eestlased matuste ja öölaulupidude kaudu” (lk 77).

„Matused ja laulupeod” on omamoodi mälu-uuring: see ei anna terviklikku ega kronoloogilist lapsepõlve- või perekonnalugu, vaid lugeja saab jälgida mälestuspiltide temaatiliselt või motiivipõhiselt korrastamist. Päris korda pole erinevad meenumissähvatused saanud ja üks ole see vähemalt osaliselt tellimustöö paratamatu kaasnevus (Saat on selle raamatu ka tunnistanud tellimustööks, vt ELM 2014, Autumn, nr 39, lk 10). Aga üksikasju siduvad arutluskäigud, millal miski võis olla ja kuidas sai see just nii olla, mälu valikulisus ning tõeluse varjundirohkus lisavad raamatule kirjandusliku knihvi, nii et kokku 26 lugu võib võtta ka iseseisvate miniatuuride või mõnd koguni novellina, millest iga keskmes on kas mingi märksõnaline kujund, koht, tunnetus, inimene või midagi muud. Näiteks Tallinna tänavapildid, kartulivõtt kolhoosis, piiritsoonid ja nuhkimine, raamatute põletamine tsensuuri tõttu, käimlakultuur, defitsiit, samuti riidemood ja tütarlapsele kohane käitumismuster, religioon.

B. M.

Eesti keeles ja meeles. Eesti filoloogid 1967–1972. Kursuseraamat. Koostanud Hille Karm, Anu Saluäär-Kall, Jüri Valge. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. 264 lk.

Kui ühel TÜ filoloogide kursusel täitus 40 aastat lõpetamisest, otsustati kokku koguda mälestused *alma mater*’is möödunud ajast. See oli kursus, kellest enamik tegi sisseastumiseksamid 1967. aasta augustitormi aegu, mille kohta on Anu Saluäär-Kall teinud tagantjärele üldistusi: „Seda tormi võib nüüd ju vaadata endelisena. Kõrg- ja madalrõhkkonnad olid vahetumas. Juba aasta hiljem lõppes Tšehhoslovakkia sündmustega petlik „sula-aeg” ja järk-järgult kehtestati Nõukogude riigis jälle karmimad reeglid. Algas allakäiguagoonia. // Usun, et meie olime sula-aja lapsed ja tundsime ennast ideoloogilisest survest suhteliselt vabana” (lk 55).

Moodsate kultuuriteaduste ja teadusreformide taustal kõlab see raamat omamoodi epitaafina eesti filoloogiale. Pöördumatult möödaniku mulje süveneb, kui lugeda mõnd selgitust (eeskätt tänapäevastele tudengitele) näiteks sellest, „mis asi see kursuselugu veel on, sest kursusepõhine õpe kui selline on muutumas anakronismiks, iganenud nähtuseks” (lk 28). Pastapliiatsiga konspekteerimine, mis raamatus väärrib eraldi uhkustunnet (lk 29), ei ole veel küll päris ajalooline nähtus, kuid läbi erinevate mälestuskildude domineerima kipuvad sügisene terve kuu pikkune kolhoosi- või sovhoosistöö, ekstreemsed sanitaarsed tingimused ühiselamus, keelatud „Tuhkatriinu” nõudmine või sõjaline õpetus on muidugi nii minevikulised, et kirjeldused neist on kokkuvõttes head lustakad lugemispalad. Küllap on tagasipeegeldustes omandanud vaadeldav aeg tänu nostalgiaavõimalusele suurema hõllanduslikidüllilise koe, kui lubas ajajärgu vahetu tunnetamine.

Tollase ühiskonnaelu, olmetingimuste ja seltskondlike ulakuste-lõbutsemiste kirjeldamise kõrval on püütud taastunnetada muidugi omaaegset akadeemilist õhustikku ning meenutatud ka värvikamaid õppejõude, kes suutsid „isegi kolm aastakümnet hiljem meele hoida seost endise iseseisva riigiga” (lk 9).

Tervikuna raamat veenab, et selles kursuses oli midagi iseäralikku ning end niisuguse raamatuga vääristamiseks on olnud põhjust. Saatesõnas lubatakse, et iga tekst on „autori omanäoline elunovell” (lk 8). Mõnd edevamat „elunovelli” lahjendab küll liigselt autori iseendast kirjutamise silmanähtav nauding, kuid lõppkokkuvõttes kaaluvad sõnameisterlikumad palad (nt Leelo Tunglalt, Anu Saluäär-Kallilt, Hille Karmilt, Olev Remsult, Sirje Kiinilt) need üle.

B. M.

Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised 5. Tallinn, 2014. 108 lk.

Eesti Lastekirjanduse Keskus (EKL) on 2004. aastast andnud välja lastekirjandusalaste uurimusartiklite kogumikke, mille nimetus on seni ilmunud viie ande jooksul muutunud „Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetistest” „Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetisteks”. Väljaande on algatanud lastekirjanduse uurijate töögrupp, kelle sihiks (nagu toimetiste 1. ande tutvustusest võib lugeda) on virgutada eesti

lastekirjanduse akadeemilist uurimist ning arendada lastekirjandusalast teoreetilist, kirjandusteaduslikku ja kriitilist mõtet. Kogumikesse on kaasatud väga erinevaid teemasid: lastekirjanduse määratlus, tõlkimine, kriitika ja teooria, retseptioon (ka välismaal); metafoorid ja terminikasutused; ühe autori kesksed ülevaated, kirjandusajaloolised pilguheidud ja sissevaated uusimatesse trendidesse.

Toimetiste 5. numbris on kuus artiklit, mis põhinevad UTKK ning ELK 2013. aasta ühisseminari „Laps kirjanduses” ettekannetel – kõik peale ühe, Kadri Tüüri kirjandusökoloogilise analüüsi Andrus Kivirähki „Kakast ja kevadest”. Artiklid on päris huvitavad, uurimisobjekt asetub enamasti avarale (kultuuriloolisele) taustale ning avatakse uusi tahke mitte ainult kirjanikest, vaid ka mõnest uue sõnastusega nähtusest. Näiteks Mari Niitra on eriti huvitavalt visandanud värvika raamistiku „emakirjandusele” ehk niisugusele nähtusele, kus emadest autorid kirjutavad raamatuid oma laste elust. Niitra seob selle viimatiseid ilmingud omaeluloolisuse esiletõusuga nullindatel, aga leiab selle varaseima vaste hoopis „isakirjandusena”, nimelt Oskar Lutsu sulest 1920 – nagu on tegelikult ka artiklis käsitletud teostest hiliseim, Anti Saare „Kuidas meil asjad käivad” (2013).

B. M.

EMAKEELE SELTSIS

Sõnaraamatute teemalist kõnekoosolekut peeti kaks korda: 11. detsembril 2014 Tallinnas ja 22. jaanuaril 2015 Tartus. Mõlemas oli kolm elektroonilisi sõnaraamatuid tutvustavat ettekannet.

Maria Tuulik ja Kristina Koppel esitlesid „Eesti keele põhisõnavara sõnastiku” elektroonilist liidest. Pabersõnastik ilmus 2014. aasta märtsis, veebis on teosele avatud juurdepääs olnud alates oktoobrist. Kesktaset katva sõnaraamatu 5000 märksõna valiku aluseks on olnud sagedus eesti keele tekstikorpustes, raamatu metakeel on võimalikult lihtne ja läbipaistev, tähenduste seletamisel on kasutatud ainult neid sõnu, mis on sõnastikus endas märksõnadena esitatud. Eriliseks teeb sõnastiku asjaolu, et siin on välja toodud kollokatsioonid koos näitelauseetega (nt *päike paistab*), samuti märksõna vajalikud rektsioonid (nt *usk kellesse, millesse*). Esitatud on ka sünonüümid ja antonüümid ning paronüümid, osal märksõnadest on juures pildilehed või õppekommentaaris, mis annavad lisainfot sõna kasutamise kohta, nt arvsõnade juures. E-versioonis on kättesaadavad ka õppelehed, nt kirjajahemärgid, avaldused jne. Koostajad rõhutavad kaht olulist erijoont: kogu e-sõnastiku sisu on morfoloogiliselt märgendatud, st iga sõna juures on peidus tema algvorm, kasutatud on lemmasid, samuti on e-sõnastik varundatud heliga ja videoga.

Jelena Kallas tutvustas oma ettekandes „Korpusleksikograafia väljavaheteid eesti keele kollokatsioonisõnastiku näitel” B2- ja C1-taseme keeleõppijale, samuti emakeelsele kõneleajale mõeldud kollokatsioonisõnaraamatu projekti,

millega alustati Eesti Keele Instituudis 2014. aastal. Olulise uuendusena kasutatakse selle sõnaraamatu puhul esimest korda automaatset koostamist, kus abiks on tarkvaraprogramm Sketch Engine. Plaanitud on 10 000 märksõna, aluseks eesti keele ühendkorpus etTenTen.

Sõnaraamatu andmebaasi korpuspõhisel automaatsel genereerimisel tekitavad järgmised infoüksused: märksõna, sõnaliik, esinemissagedus, kollokaadid, kollokatsioonide koosesinemissagedus ja esilduvuse indeks, näitelauseid (alla 11 000 märksõna, grammatilisi suhteid 83 000, kollokaate 494 000, näitelauseid 2,5 mln). Teises etapis toimetatakse andmebaas käsitsi üle ja täiendatakse, samuti luuakse veebiliides. Märksõnastikku kuuluvad substantiivid, verbid, adjektiivid ja mõningal määral adverbe. Iga kollokatsiooni juures on näitelause, mis vastab eesti keele GDEX-i (ingl *good dictionary example*) klassifikaatoritele. Kollokatsioonisõnaraamatu eesmärk on aidata õppijal valida õigeid ühendusi, et tekiks loomulik keel (nt *ilus naine, allergiline reaktsioon, päikest võtma*). Kollokatsioonisõnaraamat muutub kasutajatele nähtavaks etapiviisiliselt ja jääb tõenäoliselt ainult veebisõnastikuks. Mahukas teos peaks valmima 2018. aastal.

Tõnis Nurk andis ülevaate sõnaraamatute märksõnade tähenduste ühendamisest. Sõnaraamatud erinevad oma struktuurilt ja sisu poolest ning sageli märksõnal tähendus üldse puudub, nt ÕS-is. Sõnaraamatute elektroonilises andmebaasis on võimalik erinevate allikate märksõnade tähendused siduda. Osa tähendusi seotakse automaatselt, kuid osa ettevõtmisest on orienteeritud

ühisloomele ja igaiühe panus rahvahankesse on oodatud. Selleks loodud tööriist asub aadressil www.eki.ee/dict/tab/. Aluseks on koostamisel olev ühekõiteline seletav sõnaraamat, täpsemalt selle toimetatud artiklid. Potentsiaalsed alused on Eesti Wordnet (inglise-eesti sõnastiku sidumiseks) ja morfoloogiline andmebaas (nt ÕS-i sidumiseks). Ühendamiseks pakutakse mitme tähenduse-

ga märksõnu ja kuvatakse andmebaasis juba märgitud seosed. Prioriteediks on konkreetne vajadus, nt vene vasted põhisõnavara sõnastiku jaoks, mis peaks valmima 2015. aasta lõpuks. Töö käib riikliku keeletehnoloogia programmi projekti „Leksikaalsete ressursside tööriistad (2014–2017)” raames.

KILLU PALDROK

FOLKLORISTIDE 10. TALVEKONVERENTS

26.–27. veebruaril toimus Taevaskoja puhkekeskuses folkloristide talvekonverents pealkirjaga „Mälu. Meenutamine. Muistend”, millega tähistati ühtlasi keele- ja rahvaluuleteadlase Aino Laaguse 70. sünniaastapäeva. 10 aastat kestnud talvekonverentside traditsioon soovib interdistsiplinaarsel ajastul väärtustada just distsiplinaarset fookust, kesken-duda omamoodi kogukonnakonverentsina folkloristika klassikalistele uurimisteemadele. Konverentsi pealkirja kolm märksõna hõlmavad pärimusprotsessi eri tasandeid. Kui mälu on eri kultuuriuuringute üks kesksemaid kontseptsioone, siis meenutamine on selle aktiivne ja kultuuriliselt lõimitud vorm. Muistendid on omakorda seda lõimingut ülesehitavad üksused. Aino Laaguse uurimishuvide hulka kuulusid nii eluloojutustused kui ka neis sisalduv keeleaines, folkloorižanridest aga just muistend.

Konverentsil käsitletud teemad võib laias laastus jagada kolmeks. Lisaks kahele klassikalisele vaatepunktile, mis käsitlevad folkloori kui tulemust ja folkloori kui loomingulist protsessi, võib esile tuua ka interdistsiplinaarsuse teemadel peetud arutlused.

Konverentsi avas Tiiu Jaago, kes oma ettekandes „Mõisted „mälu” ja „piir” interdistsiplinaarse uurimisajajärgu folkloristikas” kõrvutas naaberdistsipliinides kasutatavate mõistete sisu. Sellised mõisted nagu „kollektiivne mälu”, „mä-

lukatkestus”, samuti „piir” hõlmavad humanitaarteadustes erinevaid, sageli üksteisest sõltumatu arenguga tähendusi. See asetab akadeemilised, poliitilised või ajaloolised käsitlused samasse mitmehäälsesse kultuuri, kus mälukandjate, inimeste endi kujundatud kollektiivid, katkestused, ajalised ja ruumilised piirid võivad erineda teoreetilistest või nn suurtest narratiividest ning hoopis polemiseerida nendega. 1944. aasta mõju elulugudes, materjal, mis Jaago ettekande teoreetilist osa laiendas, on nähtav joon, kus suured „katkestused” täidetakse isiklike kollektiivsuste, üleminekute ja tähendustega.

Mall Hiemäe ettekanne „Võrdlevalt vaimolenditest Virumaa rahvausus” pööras tähelepanu muistendite traditsioonilisele katalogiseerimisele, tüüpide ja tegelaste kirjeldamisele, nende omavaheleliste suhetele ja rollidele. Vaimolendite nimekasutuses kajastub Virumaa keele- ja kultuuripiir ühelt poolt vadjat, teiselt poolt aga ka vene rahvausuga. Erinevad vaimolendid võivad olla ühte sulanud ka demoniseerimise kaudu. Samades situatsioonides esinevad nii metshaldjad, kurat kui ka surnuvaim, hoonetes näitavad ennast nii surnud kui ka näkid. Koduhaldjad võivad ilmuda nii painajana, seinas sees tiksuva toonesepana kui ka maa-alusena.

Samalaadset materjali, ent teises teoreetilises vaates, analüüsis Reet Hiie-

mäe. Oma ettekandes „Mitteverbaalne kommunikatsioon kui usundilise jutuloome osa” kasutas ta muistenditekstide analüüsimisel kommunikatsiooniteooriat. Nende tekstide sisu kajastab inimese ning üleloomuliku tegelase vahel loodud helilist, kehalist või muud tunnetuslikku sidet. Hiimäe näitas, et ühelt poolt on säärane kokkupuude muistendit käivitavaks süžeeks, kuid teiselt poolt toimub kommunikatsioon inimese ning traditsiooni vahel.

Lastepärimust ning lastesse puutuvat paneeli alustas Pihla Siim, kes projekti „Üle piiride liikuvad perekonnad: migratsioon Euroopas laste vaatevinklist” raames tehtud intervjuudele tuginedes tutvustas laste seisukohti hargmaiste (ettekandes Soome kolinud eesti laste ja nende perede) elu kohta. Intervjuudes kajastusid konkreetsete kohtade ja elusündmuste kaudu nii kodu- kui ka välismaa. Raskusi tekitasid eluolulised muutused, toit, ent ka näiteks uus kodu, trepid, samuti see, et koliti kaugele sugulastest või jäeti kodumaale lemmikloom. Samal ajal märkisid lapsed, et uus elukohamaa Soome on väga ilus. Esineja puudutas ka laste uurimise meetodikat, näiteks seda, et laste emotsioonid ja seisukohad ei väljendu alati verbaalselt, nende uurimisse tuleb haarata ka mäng ja joonistused.

Piret Voolaiu ettekanne analüüsis 2011. aasta lasteaiapärimuse kogumisvõistluse tulemusi. Lasteaiaõpetajate üles märgitud ja võistlusele saadetud lood, tähelepanekud ja situatsioonid kajastavad huumori tekkeks vajalikku kontrastimomenti, kus lapsed rikuvad n-ö kultuurse maailma koodi. Teisiti öeldes loob täiskasvanute maailm ise oma konventsioone tunnetades nn lastesuunaljad. Samas kujundavad lasteaiapäetajad, kes tähelepanekuid talletavad, teadmisi lastest erinevates olukordades, samuti toetavad need talletused isikliku mälu ja perepärimuse teket.

Pille Kippari mälestuste põhjal pee-

tud ettekandes „Vanaisa Jäneda lood. Kogemuse kujundamine sotsiaalseks kompetentsiks” kajastus lugude rääkimise pedagoogiline pool. Esineja isa sõnaseadmisoskus põimus tema pedagoogioskustega nii igapäevastes olukordades kui ka töös lastega.

Usunditeemalist paneeli alustas Ülo Valk ettekandega „Üleloomulikkus kui žanriomane ontoloogiline liminaalsus: meenutusi ja muistendeid libaloomadest”, milles ta tutvustas loomailma ja inimilma põimitust muistendites. Nende maailmade vahelised üleminekud on hägusad, samuti pole teatud juhtudel võimalik neid ilmu päriselt eraldada. Inimene võib olla ühtaegu nii kütt kui ka saak. Libaloomadega suhtlev inimene elab justkui kahes maailmas korraga. India Assami libatiigri pärimus sisaldab jutte ja maagilisi praktikaid inimese tiigriks muutmisest, mis seovad seda praktikat jahipidamise maagiaga.

Aado Lintropi ettekanne analüüsis pärimuse tekkimise protsessi nii-öelda tehislikes tingimustes. Taustaks Ohio ülikooli antropoloogiaõppejõu Felicitas D. Goodmani eksperimendid, rääkis Lintrop transiseisundi jagamis- ja kogemusringidest uusšamanistlikel kursustel. Ühelt poolt on lühiajalistel kursustel jagatav piiratud nii praktikate kui ka nende tõlgenduste koosmõjude ning laiemalt kultuurilise võrgustiku puudulikuse tõttu, teisalt võib sellistes ringides märgata grupidünaamikast ning lõimitust inimese isiklikku ellu.

Ergo-Hart Västriku analüüsis maausuliste ja Maavalla Koja kohta meedias ja laiemas ühiskondlikus debatis. Maausuliste kuvand ja ideestik on leidnud Eesti meedias valdavalt positiivset vastukaja, neid seostatakse loodushoiu ja hiiepäikade säilitamise eest seismisega. Enim toob maausuliste häält esile Maaleht, kus propageeritakse inimese ja looduse tasakaalustatud suhet ning pöörduakse sageli maausuliste kui allika ja autori-teedi poole. Maausulised kritiseerivad

sageli domineerivaid ajaloo- ja ideoloogiakäsitlusi.

Merili Metsvahi alustas konverentsi teist päeva, tutvustades A. W. Hupeli kaheköitelises teoses „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland” sisalduvat teavet eestlaste seksuaalelu kohta XVIII sajandil. Oma ettekandes polemiseeris ta Ulrike Plathi seisukohadega, mille kohaselt juhindus Hupel peamiselt koloniaalsest valgustusideoloogiast. Metsvahi arvates ahendab selline lähenemine Hupeli teoses sisalduvaid tähendusnüansse. Kõneleja näitas erinevate allikate toel, et teosesse talletatud aines kajastab adekvaatselt patriarhaalseid perekorralduse jooni selle aja tavades ja kommetes ning on seega perekonnaajaloo uurijaile usaldusväärne allikas.

Liisi Laineste tõi ettekandes „Teise maailmasõja sündmuste meenutamine koomiksivormis” esile kaks pagulaste saatust käsitlevat pildisarja: Endel Kõksi ja Arnold Sepa „Mis teha – siin ta on” ja teoses „Rändlindude pesad” avaldatud elulookoomiksi. Huumoriteoreetik A. Peter McGraw’ *benign violation theory* abil näitas Laineste, et huumori tekkeks on mingil hetkel oluline vastuolude tasakaaluseis, konfliktises kontekstis huumor toimib omakorda korrastaja ja filtrina.

Liina Paales peatus rahvaluulealaste viipekeelsete mõistete loomise protsessil ja viiplitsemise visuaalsetel seostel. Eesti viipekeel muutub sarnaselt tavakeelega üha laenuisemaks: nii on rahvaluulealases terminoloogias folkloori mõiste viipena kasutusel ameerika, etnologia mõiste kohta aga prantsuse viibe. Kohaliku viipekeele mõistestiku ja seoste baasil tuleks rikastada Eesti viipevara muuhulgas ka rahvaluulealaste mõistete loomise ja tutvustamisega.

Ell Vahtramäe Eesti Põllumajandusmuuseumist arutles Eesti toidu ja rahvustoidu kategooria kasutamise üle. Toit kui kultuuri ja identiteeti siduv nähtus on mitmesuunaliste pingete mõjuväljas:

selles ei peegeldu üksnes maitsed, vaid ka ideoloogiad, turundus, kuuluvuse ja eristumise dilemmad. Viimastel aastatel välja antud toidukultuuri puudutav ulatuslik kirjandus ning toidublogid seovad toidu just elustiili- ning identiteediloomega.

Tartu Ülikooli rahvaluule osakonna juures õppivad välisdoktorandid esindasid Eesti folkloristika rahvusvahelist poolt. Anastassia Astapova, kes kirjutab doktoritööd Lukašenka režiimi poliitilisest folkloorist, pidas ettekande pealtkuulamist ja jälgimist puudutavatest kuulujuttudest. Valgevene poliitiline olukord peegeldab riiki kui salajast panoptikumi. Ehkki need kuulujutud on enamasti pärit nõukogude ajast, hoiab üldine usaldamatuse õhkkond neid elus.

Indiast Meghalaya osariigist pärit Margaret Lyngdoh, kelle uurimisteenimaks on Khasi hõimu rahvausund, selgitas oma ettekandes „Miks Läänekaar on Khasi kultuuris seotud tabudega” demonoloogilise kujutelma *tyrut* funktsioone. *Tyrut* sisaldab endas nii needuse kui ka vaimolendi tunnuseid. See võib olla seotud perekondade saatustega, samuti seostuvad selle olendiga kohad, kus toimuvad õnnetused. Nendes lugudes on eriti ohtlik läänekaar, kuna päikese loojanguga seostub selle olendi tegevus ning asupaik.

Alevtina Solovjova Moskva Riiklikust Humanitaarülikoolist, kelle uurimisteenimaks on Mongoolia kaasaegne rahvausund, rääkis kolmest jutusüžest, mis käsitlevad üleloomulikku ainet, ent on oluliselt seotud Mongoolia XX sajandi ajalooaga. Autori arvates peegeldavad need kaasaja Mongoolias populaarsed lood ühtlasi ka suulist ajalugu. Kuldmüntide otsimise ja leidmise lood Põhja-Mongoolias viitavad XIX sajandi lõpu Hiina kaupmeeste tegevusele, kajastades ühtlasi ka stereotüüpe ja naabritevahelisi pingeid. Surnuaiad ja kohad, kus kuuldakse hääli ja kus juhtuvad muud rahutukstegevad sündmused,

seostuvad 1930-ndatel toimunud buda munkade ja laamade represseerimiste ning massimõrvadega, samuti viitavad need matmiskommete muutumisele.

Konverentsi lõpetasid Andres Kuperjanovi ja Mare Kõiva ettekanded, mis kutsusid üles interdistsiplinaarsusele folkloristika uurimisainese laiendamise kaudu. Astronoomiaharrastust tutvustades eristas Kuperjanov laiema astronoomiakultuuri all etnoastronoomiat, rahvaastronoomiat ja arheoastronoomiat. Sarnase mudeli järgi liikus Kõiva, pöörates tähelepanu inimese ja (lemmik)loomade suhetele ning nende kajastumisele

kommetes ning loomapidamisideoloogiates. Ettekandes „Zoofolkloristika ja selle dimensioonid” käsitles ta erinevate terminite, nagu rahvazooloogia, rahvaveterinaaria ja zoosemiootika taga peituvaid uurimisteemasid ja -suundasid, pöörates tähelepanu zoofolkloristikale kui uurimisvaldkonnale.

Konverentsiettekanetes ja neile järgnenud aruteludes analüüsiti põhiliselt elavat kultuuri, kaasaja dünaamilise rahvakultuuri retoorilist ja ideoloogilist rägastikku.

KRISTEL KIVARI

KONVERENTS ANTIIKKEELTE ÕPETAMISEST EESTI KOOLIDES

Pooltel teel Euroopasse

6. märtsil toimus Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia osakonna ja MTÜ Morgensterni Seltsi eestvõttel rahvusvaheline konverents „Ladina ja vanakreeka keele algõpe gümnaasiumides ja kõrgkoolides 21. sajandi algul: väljakutsed ja eelised”. Konverents lähtus Tartu Ülikooli filosoofia teaduskonnas toimuvast õppekavade reformist, mille kohaselt on alates 2015/2016. õppeaastast võimalik omandada magistriõppes mitme võõrkeele õpetaja, aga ka teaduskonnas õpetatavate eesti filoloogia, ajaloo jt magistriprogrammide raames ladina keele õpetaja lisaeriala. Kokkusaamise eesmärgiks oli kaardistada praegune antiikkeelte õpetamisseis Eestis, selgitada välja lõpetajate tööleasumiseks vajalikud ettevalmistavad sammud gümnaasiumide riikliku õppekava ning õppematerjalide valmistamise vallas ning võrrelda Eesti kogemusi Euroopa teiste piirkondade ladina keele õpetamistavadega. Neljateistkümne esineja seas olid endised ja praegused ladina keele õpetajad ja õppejõud, TÜ klas-

sikalise filoloogia üliõpilased ning viis väliskülastajat Läti, Ungari, Taani ja Saksamaa gümnaasiumidest ja ülikoolidest.

Ajalooline taust

Ühelt poolt on ladina keel vanim Eesti ala koolides järjepidevalt õpetatud aine (alates XIII sajandist), teisalt aga sajandeid ainuke Eestis õpetatud võõrkeel. Alles reformatsiooni järel tulid ladina keele kõrval õpetamisele vanakreeka ja heebrea keel, XVII sajandi lõpust alates üksteise järel prantsuse, inglise ja vene keel. Varasemate sajandite võõrkeeleõpe oli suunatud Eestimaa mitte-eestlastest (peamiselt sakslastest ja rootslastest) elanikkonnale ning alles XIX sajandi keskpaigas tekkis esimestel eestlastel vene või saksa keele vahendusel ladina keele õppimisvõimalus.

Küsimus, kas ja kuidas õpetada ladina keelt eestikeelses gümnaasiumis, kerkis esmakordselt 1918. aastal. Tartu Ülikooli esimene eestlasest klassikalise filoloogia professor Pärtel Haliste

kirjutas 1926. aastal klassikaliste keelte õpetamise kohta: „Ei ole siin tegemist tagasipöördumisega mingisugustele kesk-aegsetele positsioonidele, vaid küsimusega on seotud olulised tulevikuväljavaated. Ilma kreeka ja ladina keeleta pole tõsist humanitaarset haridust, seda aga vajame eeskätt, veel rohkem tulevikus kui olevikus.”¹ Praktilise lahendusena pidas ta miinimumiks kaht klassikalist gümnaasiumi Eestis, üht Tallinnas ja teist Tartus. Haliste programm oli pigem tagasihoidlik, sest 1920.–1940. aastatel oli Eestis põhjaliku ladina ja kreeka keele õpetusega gümnaasiume palju rohkem ja neid jagus kõigisse Eesti piirkondadesse.

Nõukogude Eesti keskkoolides ladina keele õpetamistraditsioon katkes. Alles 1988. aastal taastati see esmalt Õismäe (humanitaar)gümnaasiumis entusiastliku õpetaja Kristiina Leinemanni initsiatiivil, kusjuures ladina keele õpe on sellest ajast alates hõlmanud kolme õppeaasta vältel kolme (viimastel aastatel kaht) tundi nädalas. 1989–1999 õpetati samas koolis ka vanakreeka keelt. Õismäe gümnaasiumi eeskuju järgisid teised gümnaasiumid: ühelt poolt koolid, kus taastati ajalooline järjepidevus (nt Viljandi maagümnaasium, kus enne Teist maailmasõda ja selle ajal oli ladina keelt õpetanud legendaarne Anton Härma, või Hugo Treffneri gümnaasium (HTG), Tartu Raatuse gümnaasium jt), teisalt paigad, kus leidus entusiastlikke õpetajaid ja motiveeritud koolijuhte (nt Noarootsi gümnaasium, Tartu Karlova gümnaasium, Audru keskkool, Türi keskkool jt).

Ladina keel on Eestis nagu teisteski Euroopa maades olnud just see võõrkeel, mis andis sajanditeks mudeli teiste võõrkeelte õpetamiseks. Ladina keele õpetuses varem domineerinud gramma-

¹ P. Haliste, Humanitaarse hariduse küsimus meie keskkoolides. – Hagerist Hel-laseni. Koostanud Ivo Volt. (Eesti mõttelugu 109.) Tartu: Ilmamaa, 2009, lk 226.

tikakeskse õpetamismeetodi tõttu on selle eeskuju peetud süüdlaseks moodsate võõrkeelte õpetamise väheses resultatiivsuses kuni sellise väiteni välja, et eesti lapsed ei saa(nud nõukogude ajal) selgeks vene, saksa ega inglise keelt ning vene rahvusest lapsed eesti keelt.

Praegune olukord Eestis

Ladina keelt õpetatakse 2014/2015. õppeaastal kümnes Eesti üldhariduskoolis, neist ainult kolmes (Sütevaka humanitaargümnaasium, Õismäe gümnaasium, Tallinna vaba waldorfkool) humanitaarsuunas kohustuslikuna sellises mahus, mis võimaldab lugeda ladina keele õppe VÕTA-programmi järgi arvestatuks ülikooli humanitaarialadele astujatel. Ülejäänud gümnaasiumides on tegemist sissejuhatuseladina keelde (1–2 perioodi) ja just nendes kohtades tunnevad õpilased enim vajadust ladina keele õppe mahu suurendamise järele, nii et seda oleks võimalik arvestada VÕTA-programmi alusel tulevaste ülikooliõpingute ajal. Konverentsil esitles värsket põhjalikku uuringut sel teemal HTG vilistlane ja praegune TÜ klassikalise filoloogia osakonna üliõpilane Marilyn Fridolin. Küsitlenud 157 HTG vilistlast perioodist 1999–2014 ning 91 praegust HTG gümnaasisti, selgus, et ladina keele võimalik maht võiks õpilaste hinnangul nagu teisteski võõrkeeltes ulatuda 5–6 perioodini: kui juba õpetada, siis palju rohkem, sest muidu ei saa keelest piisavat ülevaadet ja ühest kursusest ei sünni olulist kasu.

Viies ettekandes ladina keele õpetust pakkuvate koolide õpetajailt ja koolijuhtidelt (Marcus Hildebrandt – HTG, Kristiina Leinemann – Õismäe gümnaasium, Heiki Haljasorg – Tartu katoliku kool, Andrea Bochese – Tallinna vanalinna hariduskolleeegium (VHK) ja Tartu katoliku kool ning Maris Valtin – Tallinna vaba waldorfkool) selgus, et kuni gümnaasiumide riiklikus õppekavas ei

ole ladina keelt otsesõnu mainitud, rääkimata ühtsest ainekavast, sõltub ladina keele valikuvõimaluse pakkumine kooli juhtkonna ning entusiastliku õpetaja initsiatiivist ja koostööst.

Ainekavade kõrval on teiseks probleemiks, et seni puudub eakohane ja moodsatest õpetamismeetoditest lähtuv ladina keele õpik gümnaasiumiastmele. Eestindatud tõlkeõpik „Ludus. Ladina keele õpik algajatele I” ja edasijõudnuile II (kirjastus Tea, 1998 ja 2001) koos abimaterjaliga eesti keele baasil õppijatele „Ludus Estonicus” (A. Lill, K. Viiding, 1999) on Austrias mõeldud ladina keelt teise võõrkeelena õppivatele põhikooliastme õpilastele ja on gümnaasiumiastmes kasutamiseks naiivse võitu. Kattri Türgi koostatud „Ladina keele õpik: omne initium difficile est” (Avita 1998) on teadaolevalt kasutusel ainult ühes koolis, sest õpikus on liiga palju keelevigu ning selle ülesehitus on vanamoodsalt grammatikakeskne. Ülikoolis kasutatav „Studia Latina” (M. Kanter, A. Lill, M. Ristikivi) ei sobi ei mahu ega akadeemilisuse tõttu gümnaasiumiõpikuks.

Seejärel valitseb ladina keele õpetuses olukord, kus paljud õpetajad koostavad ise õppematerjalid ning kujundavad õpetamismetoodika, kasutades abimaterjalina muude maade õpikuid ja e-õppe keskkondi. Nii on sündinud VHK ning Tartu katoliku koolis (põhikooli õpilastele) kasutatav kultuuriloolisem lähene mine (A. Bochese), Tallinna toomkoolis (ning varem ka 32. keskkoolis) rakendatav väärtuskasvatustliku suunitlusega lähenemine (H. Haljasorg), akadeemilisem õpetamisviis HTG-s (M. Hildebrandt) ja Öismäe gümnaasiumis (K. Leinemann) või siis eklektilisem metoodika Tallinna vabas waldorfkoolis (M. Valtin).

Arvestades kahekümne viie õpetamisaasta jooksul kogunenud tähelepanekuid, on ladina keele õpetajad-õppejõud valmis kokku panema Eesti gümnaasiumidele mõeldud ladina keele õpiku.

Võrrelda teistega, õppida teistelt

Ladina keele õpetamine on endiselt vee lahe, mis jagab Euroopa kolmeks: endised NSVL vabariigid, endised sotsialismimaad ning Lääne- ja Põhja-Euroopa maad. Selle kriteeriumi järgi oleme ikka alles pooltel teel Euroopasse, euroopalike väärtuste tagamaade tundmise juurde. Olukord on hullem veel üksnes Lätis, kus ladina keelt saab gümnaasiumi tasemel õppida vaid kahes Riia gümnaasiumis, sealgi valikainena, kasutusel on esimene Läti Vabariigi aegsed õpikud ning „Ladina-läti sõnaraamat” on pärit 1950. aastatest. Samas selgus Läti ülikooli doktorandi Līva Bodniece ettekandest, et kõigis kuues Läti ülikoolis on ladina keele baasõpetus (Eestis on see taandunud kolme ülikooli: TÜ, EMÜ ja TLÜ).

Ülevaatest ladina keele gümnaasiumiõpetuse kohta Ungaris (konverentsil tutvustas seda Debreceni ülikooli antiikajaloo dotsent Levente Takács) selgus endiste sotsialismimaade põhimõttelisem lähedus pigem Lääne- ja Põhja-Euroopa kui Eesti või Läti õpetamismudeliga. Ungaris on ladina keel olnud kohustuslik ja osas koolitüüpides valikõppeaine kogu Teise maailmasõja järgsel perioodil, varieerunud on ainult selle maht ja kestus (maksimaalkestus 8 aastat). Ungari haridusministeerium otsustas klassikalisest filoloogist haridusministri Zoltán Gloviczki (minister 2010–2013)² juhtimisel 2013. aastal alustada kõigis koolitüüpides kohustuslikku ladina keele tutvustamist 5.–6. klassis õppeainena „Meie antiikne pärand”,³ ning alates 7. klassist jätkata seda juba keeleõpetusega kitsamas tähenduses. Reformile osaks saanud reaktsioonide põhjal vahetati kohustus-

² Gloviczki avaldas doktoritöö Ovidiuse luule alal „Ovidius ars poeticája” 2008. aastal Budapestis.

³ Suur osa Ungari alast kuulus esimestel Kristuse-järgsetel sajanditel Rooma impeeriumi koosseisu.

likkuse kriteerium siiski valikulise vastu. Ladina keele õpetajate ettevalmistus toimub viies Ungari ülikoolis viieaastase õppena, seda pakutakse eraldi rühmades gümnaasiumiastmes ladina keelt õppinuile ja algajaile. Vanakreeka keelt õpetatakse tulevastele ladina keele õpetajatele kolm semestrit.

Ilmselt üks efektiivsemaid ja võimaliku eeskujuna arvestatavamaid ladina keele õpetamise süsteeme toimib Taanis. Põhikoolides ladina keelt ei õpetata, kuid saja kümnes Taani saja viiekümnest gümnaasiumist õpetatakse pärast sealset gümnaasiumide reformi 2005. aastal ladina keelt suuremas või väiksemas mahus. Minimaalses mahus, s.o ühe õppeaasta vältel kahe kursusena on ladina keel 75 gümnaasiumis. Õppeaine nimeks on avapoolaastal üldkeeleteadus, millest pool on pühendatud ladina keelele, teisel poolaastal ladina keele põhikursus. Ülejäänud 35 gümnaasiumis järgneb sellele kombinatsioonile ladina keele jätkukursus, nii et kokku õpetatakse süvaprogrammi järgi ladina keelt kaks ja pool aastat, kolm 90-minutilist tundi nädalas. Kahe aasta jooksul lisanud sellele ka vanakreeka keel. Taani gümnaasiumide mudelit tutvustanud Kopenhaageni N. Zahle gümnaasiumi ladina ja kreeka keele õpetaja ning Taani ladina keele õpetajate seltsi esimees Rasmus Gottschalck Rasmussen tõi esile ka mõned kesksed õpetamis põhimõtted, nagu võimalikult kiire liikumine ladina- ja kreekakeelsete originaaltekstide lugemise juurde (kunstipärase, mitte reaalse taanikeelse tõlke abiga), rohke rühmatöö rakendamine ning koolieksamite ladina ja kreeka keele kombineerimisvõimalus mõne sisult lähedase ainega (nt ladina keel pluss ajalugu või ladina keel pluss riigiteadused või ladina keel pluss geograafia).

Üks mahukamaid ladina keele õpetamismudeleid ülikoolieelses õppes on Euroopa koolidest Saksamaal. Konverentsil tutvustas seda Göttingeni ülikoo-

li ladina keele didaktika professor Peter Kuhlmann. Ladina keelt on võimalik valida juba põhikoolis teise võõrkeelena (valib umbes 3 % õpilastest). Enim valitakse ladina keelt siiski kolmanda keelena gümnaasiumiõppe alguses ja õppijate arv on viimasel aastakümnel kasvanud. Käesoleval õppeaastal on Saksamaa gümnaasiumides ladina keele õppijaid umbes 700 000, st 40 % gümnaasiumiõpilastest; õpetajaid rohkem kui 10 000. Ladina keele õpetajaks õppimise süsteem võimaldab pühendada bakalaureuseõppe kolm aastat erialaõppele ning jätta kaks magistriõppeaastat pedagoogilis-didaktilisele õppele. Esimene õpetajakoolituse aasta sisaldab teoreetilist õpet kombinatsioonis praktiseerivate õpetajate jälgimisega klassiruumis, teise aasta veedavad Saksamaa klassikaliste keelte õpetajad juba iseseisvalt õpetades.

Konverentsipäeva kokkuvõttes nenditi, et ladina keele varajasel õpetamisel põhikoolis õigustab ennast muude maa-de kogemuse, aga ka viimase õppeaasta jooksul Tartu katoliku koolis toimunu põhjal pigem kultuurilooline lähene-mine, mille tulemusel tekib positiivne suhe keelega ja alus edasisele huvile. Ladina keele õppimine peaks selles astmes olema kindlasti mänguline, kuid mitte meeletu. Kuid põhikoolis õpetamine peaks tekitama õpilastes ka esmase arusaama keeletüpoloogiast ja keeleuniversaalidest. Hiline ehk gümnaasiumiastmes algav ladina keel on tõhusam üldkeeleteadusliku mõtlemise arendamisel toomaks õpilasteni teadmise ladina keelest kui Euroopas toimunud lingvistiliste arengute prototüübist, arusaama, et see, mis juhtus kunagi vanakreeka ja ladina keele vahel, toimus hiljem ladina ja uute keelte vahel, ning aitab mõtestada maailmakeelte ja väiksemate keelte vahel edaspidi toimuvat.

KRISTI VIIDING

LÜHIKROONIKA

• 5. mail Eesti Kirjandusmuuseumi teisipäevaseminaril kõneles Liisi Laines- te Venemaa presidendist Vladimir Putinist kuulujuttude ja huumori kaudu.

• 7.–9. maini korraldasid Tartu Ülikooli info- ja kommunikatsioonitehnoloogia doktorikool ning filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteaduse instituut rahvusvahelise konverentsi „Miks keeleteadus?” („The Why Linguistics Conference”). Olles esimene sellise teemapüstitusega konverents Eesti keeleteaduse ajaloos, arutleti praeguse olukorra ja võimaluste üle keeleteaduses. Plenaar- ettekannetega astusid üles Andrei Popescu-Belis (Idiapi instituut; Lausanne'i tehnoloogiainstituut), kelle teema oli masintõlge, Mónica Tamariz (Edinburgi ülikool), kes kõneles evolutsioonilisest keeleteadusest, ning Dylan Glynn (Pariisi VIII ülikool), kes käsitles ühiskonna ja keeleteaduse seoseid.

• 8. mail peeti Obinitas TÜ Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse seto sõnaraamatu seminar. Kaja Teder pidas ettekande „Kolme seto mur- raku sõnavara erinevused”, Silvi Murulaug tutvustas Kihnu uut veebisõnaraamatut, Alli Laande ja Kristi Ilves Mulgi murde suure sõnaraamatu projekti ning Sulev Iva rääkis võru sõnaraamatu koostamisest.

• 12. mai Emakeele Seltsi etümoloogiateemaline kõnekoosolek Tallinnas oli pühendatud Lembit Vaba ja Enn Ernitsa 70. sünnipäevale. Ettekannetega esinesid juubilarid: Vaba „Etümoloogialainel” ja Ernits „Eesti-ingeri isikunimedest läbi aegade”. Ojars Bušs kõneles soomeugri laensõnadest läti keeles. Esitleti ka Lembit Vaba artiklikogumikku „Sõna sisse minek”.

• 14. mail peeti Eesti Keele Instituudis terminoloogia päeva. Esinesid Eva Tamm („Terminiteaduse ABC”), Kadri Sõr- mus („Eestikeelse terminoloogia prog-

ramm”), Marve Allik („Töö lennundus- terminoloogiaga – lähtekohti ja kogemu- si”), Mari Vaus ja Signe Saar („Termino- loogiatöö Eesti Keele Instituudis”), Va- hur Meus („Mis on Termeki?”) ja Tiina Pai („Sügavuti terminibaasist IATE”).

• 14.–15. mail toimus Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis konverents „Kir- janduse pingeväljad ja adressaadi dü- naamika”, kus uuriti eesti kirjanduse ja kultuuri suhteid pagulastega ning eluloojutustamise mitmeid vorme. Ka- hel päeval esinesid kirjandusmuuseumi, Tartu Ülikooli, Tallinna Ülikooli ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse teadlased ja doktorandid: Arne Merilai, Leena Kurvet-Käosaar, Külliki Kuusk, Aare Pilv, Brita Melts, Johanna Ross, Marin Laak, Eva Rein, Aija Sakova- Merivee, Triinu Ojamaa, Rutt Hinrikus, Janika Kronberg, Eve Annuk, Agnes Neier, Tiina Saluvere, Krista Ojasaar ja Sirje Olesk.

• 26. mail toimunud EKM-i teisipäe- vaseminaril esines Nastya Astapova, kes kõneles Valgevene presidendi A. Lu- kashenka kohta käivatest alternatiivse- test elulugudest, uskumustest ja kuulu- juttudest.

• 28. mail toimus Eesti Kirjandus- muuseumis Akadeemilise Rahvaluule Seltsi hooaja viimane koosolek. Eda Kalmre pidas ettekande „Heale jutule ei ole tõe takistuseks: linnalegendid ja kuulujutud 35 aastat hiljem”. Eesti folkloristika aastapremia anti üle Mare Kõivale. ARS-i juhatus esitas 2014. aas- ta tegevusaruande, valiti uus juhatus.

• 29. mail kaitses Tartu Ülikooli vene kirjanduse doktorant Konstantin Poli- vanov väitekirja „„Doktor Živago” kui ajalooline romaan” („*Doctor Zhivago* as a Historical Novel”). Juhendaja Ljubov Kisseljova, oponendid Susanna Witt (Uppsala ülikool) ja Michel Aucouturier (Sorbonne'i ülikool).

ÕNNITLEME!

3. VI Kristiina Ross – 60

KOLLEEGIUM:

Mati Erelt,
Cornelius Hasselblatt,
Tiit Hennoste, Hasso Krull,
Johanna Laakso,
Kazuto Matsumura,
Helle Metslang, Sirje Olesk,
Karl Pajusalu, Peeter Päll,
Raimo Raag, Rein Raud,
Kristiina Ross,
Jüri Talvet, Peeter Torop,
Jaan Undusk,
Ülo Valk, Mart Velsker,
Tiit-Rein Viitso,
Märt Väljataga,
Haldur Õim

TOIMETUS:

Peatoimetaja
Joel Sang 6449 228
Tegevtoimetaja
Tiina Hallik 6449 126
Kirjandusajalugu,
folkloristika
Mall Jõgi 6449 126
Kirjandusteooria
ja -kriitika
Brita Melts 6449 126
Keeleteadus
Maria-Maren
Sepper 6449 126
Tehniline toimetaja
Reet Sepp 6449 126

TOIMETUSE ADDRESS:

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn.

<http://kjk.eki.ee>
e-ISSN 2346-6014

e-post: kk@eki.ee

Trükkida antud 29. V 2015.
Trükiarv 570.
Tallinna Raamatutrükikoda,
Laki 26, 12915 Tallinn.
6509 990

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või aadressil www.tellimine.ee

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi humanitaarteaduste loendi ERIH (European Reference Index of the Humanities) kategooriasse NAT, LLBA (CSA Linguistics & Language Behavior Abstracts, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopuse (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory andmebaasi, CEEOL-i (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR-i (Eesti Rahvusraamatukogu) digitaalarhiivi ning Alalise Rahvusvahelise Linguvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.

© Keel ja Kirjandus ®

Kujundanud Jüri Kass

SA Kultuurileht